

159595

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ÇOCUK GELİŞİMİ VE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

FARKLI ENGEL GRUBUNDAN ENGELLİ KARDEŞE SAHİP
ÇOCUKLARIN KARDEŞ İLİŞKİLERİ İLE KARDEŞLERİNİ
KABULLENMELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Gonca BERÇİN YILDIRIM

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Ayşe B. AKSOY

Ankara, 2005

Eğitim Bilimleri Enstitüsü M¼d¼rl¼ę¼' ne

Gonca BERÇİN YILDIRIM'a ait "Farklı Engel Grubundan Engelli Kardeğe Sahip Çocukların Kardeğ İlişkileri İle Kardeğlerini Kabullenmeleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" adlı çalışma j¼rimiz tarafından Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Anabilim Dalında Y¼KSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

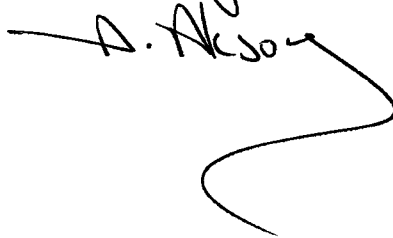
Başkan.....Prof. Dr. Neriman ARAL.....

Üye.....Doç. Dr. Figen GÜRSOY.....

Üye.....Yrd. Doç. Dr. Ayşe AKSOY.....

ÖZET

Bu araştırma farklı engel grubundan engelli kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri ile kardeşlerini kabullenmeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır.

Araştırmanın örneklemini, Ankara il sınırları içerisinde 16 ayrı özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde, özel eğitim almaya devam eden Öğrenme Güçlüğü (ÖG), Mental Retarde (MR), Cerebral Palsy (CP), Mental Motor Retarde (MMR), Down Sendromu (DS) ve Otizm (O) tanısı almış çocukların 10-17 yaş aralığındaki normal gelişim gösteren toplam 228 kardeşi oluşturmaktadır.

Çalışmada, çocukların farklı engel tanısı almış kardeşleri ile ilişkilerini ölçmek amacıyla, “Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği (EKYTÖ)” ile, yine çocukların engelli kardeşlerini kabullenmelerini ölçmek amacı ile “Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği (EBYTÖ)” kullanılmıştır. Bu araçlara ek olarak, çocuklara ve engelli kardeşlere ait demografik bilgileri elde edebilmek için araştırmacı tarafından geliştirilen “Çocuk ve Kardeş Bilgi Formu” kullanılmıştır.

Çocukların, engelli kardeşleriyle ilişkileri ve engelli kardeşlerini kabullenmeleri “tanı, cinsiyet, cinsiyet farkı, yaş, yaş farkı, doğum sırası, engelli kardeşten küçük ya da büyük olma durumu, öğrenim durumu, engel derecesi, engelli kardeşin özel eğitim alma süresi ve ailedeki kişi sayısı” alt boyutlarında incelenmiştir. Araştırmaya katılan çocukların, engelli kardeşleriyle ilişkileri ve engelli kardeşlerini kabullenmeleri arasında negatif anlamlı bir ilişki bulunmuş, çocukların engelli kardeşleriyle ilişkileri olumlu yönde değişkenlik gösterirken, engelli kardeşlerini kabullenmelerinde bu olumluluğun azaldığı gözlenmiştir.

Sonuçlar genel olarak incelendiğinde, “tanı, cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, engel derecesi ve ailedeki birey sayısı” değişkenleri çocuğun engelli kardeşleriyle ilişkilerinde anlamlı farklılıklar yaratırken, yine aynı değişkenler çocukların engelli kardeşlerini kabullenmelerinde anlamlı bir farklılık yaratmamaktadır.

Araştırmada, erkek çocukların kız çocuklara göre, 10-13 yaş aralığındaki çocukların 14-17 yaş aralığındaki çocuklara göre, ilköğretime devam eden çocukların liseye giden çocuklara göre, ailedeki kişi sayısı az olan çocukların, daha kalabalık ailede yaşayan çocuklara göre engelli kardeşleriyle ilişkilerinde daha olumlu davranışlar sergiledikleri gözlenmiştir.

Bununla birlikte, “cinsiyet farklılığı, engelli çocuk ile normal kardeş arasındaki yaş farklılığı, doğum sırası, engelli kardeşten büyük ya da küçük olma durumu ve özel eğitim alma süresi” değişkenlerinin çocuğun engelli kardeşini kabullenmesi üzerindeki etkisi genel olarak incelendiğinde sonuçlarda anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Kardeş ilişkisi, engelli çocukla ilişkiler, engelli çocuğa yönelik tutumlar.

ABSTRACT

This study is prepared to investigate the relations of the healthy children with their handicap siblings and to analyse their acceptance of their siblings.

This study is made in Ankara in 14 different special education and rehabilitation center. 228-healthy sibling aged 10-17 were subject to the investigation. They had siblings diagnosed with learning disability, mental retarded (MR), cerebral palsy (CP), Mental Motor Retarded (MMR), Down syndrome (DS) and Autism.

The behaviour of the healthy children against their handicap siblings (EKYTO) and against other handicap people (EBYTO) have been investigated. The investigator also used 'the info collection form for the children and siblings' developed by the investigator, to obtain the demographical information about the healthy children and their handicap sibling.

The study shows that the healthy children behave positive to their own handicap sibling while their behaviour against other handicap individuals is not proper.

The investigator takes into consideration "diagnosis, the sex, the difference in the sex, age, age difference, being senior or junior to the handicap sibling, education, duration of the education, degree of the handicap, and the number of the family members" during his/her investigation.

In general it is observed that the healthy children's behaviour against their handicap sibling is clearly changing according to "diagnosis, sex, age, education, level of handicap and the number of family members" while the same factors do not make any difference on their behaviour against other handicap people.

The study shows that the boys rather than girls, children aged 10-13 rather than 14-17, children having elementary education rather than high school, children in a small family rather than big family behave well to their handicap siblings.

It is also observed that “sex difference, age difference between the healthy and handicap child, being older or younger to the handicap sibling and duration of education” did not make any difference on the behaviour of the healthy children against other handicap people.

Key words: Sibling relations, child and handicap sibling, behaviour, handicap diagnosis

ÖNSÖZ

Her şeyden önce yüksek lisans eğitimim ve tez araştırmam süresince bana verdiği destek, gösterdiği sabır ve anlayış için tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ayşe B. Aksoy'a sonsuz teşekkür ederim.

Araştırmamı gerçekleştirmem için olanaklarından yararlandığım Özel Emek, Özel Örs, Özel Berke, Özel Denge, Özel Yeni Ufuk, Özel İlkadım, Özel Gama, Özel Gönül, Özel Yurt, Özel Özveri, Özel Özdecan, Özel Ceren, Özel Şölen, Özel Uyum, Özel Çağın, Özel 75. Yıl Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezlerine ve eğitimci kadrolarına çok teşekkür ederim.

Araştırma verilerimin analizinde yardımlarını esirgemeyen H.Ü. Eğitim Bilimleri Bölümü'nde öğretim görevlisi Yrd. Doç. Dr. Esed Yağcı ve Ar. Gör. Tuncay Öğretmen'e, ayrıca H.Ü. Biyoistatistik Bölümünde Ar. Gör. Umut Arslan'a teşekkür ederim.

Son olarak yüksek lisans eğitimim ve tez araştırmam boyunca yardımlarını ve desteğini esirgemeyip, her durumda yanımda olan sevgili eşim Yaşar Yıldırım'a ve aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Ankara, 2005

Gonca BERÇİN YILDIRIM

Simgeler ve Kısaltmalar

SHÇEK : Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu

EKYTÖ : Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği

EBYTÖ : Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği

ÖG : Öğrenme Güçlüğü

MR : Mental Retarde

CP : Cerabral Palsy

DS : Down Sendromu

O : Otizm

P : Anlamlılık Değeri

r : Korelasyon Katsayısı

n : Örneklem Sayısı

$\bar{x}$: Aritmetik Ortalama

sd : Serbestlik Derecesi

SS : Standart Sapma

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET.....	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	x
1. GİRİŞ	1
1.1. Kardeş İlişkileri	6
1.2. Kardeş İlişkinin Niteliğini Etkileyen Faktörler.....	7
1.3. Kardeşler Arası İlişkinin Boyutları	13
1.4. Gelişim Dönemlerine Göre Kardeş İlişkileri	18
1.4.1. Çocukluk Dönemi	18
1.4.2. Ergenlik Dönemi	19
1.5. Kardeşler Arasındaki İletişimin Gelişim Alanlarına Etkisi.....	20
1.5.1. Sosyal Gelişime Etkisi	20
1.5.2. Dil Gelişimine Etkisi	22
1.5.3. Bilişsel Gelişime Etkisi	23
1.6. Engelli Çocuk ve Aile.....	24
1.7. Engelli Çocuğa Yönelik Kardeş Tepkileri.....	25
1.8. Engelli ve Normal Kardeş İlişkisi.....	29
1.9. Kardeşlerin Engelli Çocuğa Yönelik İletişimlerini Etkileyen Faktörler	31
1.9.1. Ailenin Özellikleri	31
1.9.1.1. Aile Genişliği	31
1.9.1.2. Sosyo-Ekonomik Düzey.....	32
1.9.1.3. Anne-Babanın Tutum ve Beklentileri	33
1.9.2. Normal Kardeşin Özellikleri	34
1.9.3. Engelli Çocuğun Özellikleri	35
1.9.3.1. Engelli Çocuğun Yaşı	35

1.9.3.2. Engelin Türü	36
1.9.3.3. Engelin Derecesi	39
1.9.3.4. Engelli Kardeşin Yaşadığı Yer	40
1.10. Engelli Kardeşin Bakım Sorumluluğu	40
1.11. Engelli Çocukların Kardeşlerinin Gelişimleri	41
1.11.1. Engelli Çocukların Kardeşlerinin Bilişsel Gelişimi	41
1.11.2. Engelli Çocukların Kardeşlerinin Dil Gelişimi	42
1.11.3. Engelli Çocukların Kardeşlerinin Psiko-Sosyal Gelişimi ..	42
1.12. Tutum Kavramı	43
1.12.1. Engelli Bireylere Yönelik Tutumlar	44
1.12.2. Çocukların Engelli Kardeşlerine Yönelik Tutumları	45
1.13. Konu İle İlgili Yapılan Araştırmalar	47
2. AMAÇ VE ÖNEM	55
2.1. Amaç	55
2.2. Temel Problem	57
2.2.1. Alt Problemler	58
2.3. Önem	58
2.4. Sayıltılar	60
2.5. Sınırlılıklar	60
3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE ARAÇLARI	62
3.1. Araştırmanın Evreni	62
3.2. Araştırmanın Örneklemi	62
3.3. Verilerin Toplanması	64
3.4. Veri Toplama Araçları	65
3.4.1 Kişisel Bilgi Formu	66
3.4.2.Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği	66
3.4.3.Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği	67
3.5. Verilerin Analizi	68
3.6. Süre ve Olanaklar	69
4. BULGULAR VE TARTIŞMA	70
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	134

KAYNAKÇA

EKLER

EK-1: KİŞİSEL BİLGİ FORMU

EK-2: ENGELLİ KARDEŞE YÖNELİK TUTUM ÖLÇEĞİ

EK-3: ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK TUTUM ÖLÇEĞİ

TABLOLAR DİZİNİ

	<u>Sayfa No</u>
Tablo-1 Örneklemi Oluşturan Çocukların Engelli Kardeşlerinin Devam Ettikleri Özel Eğitim Merkezlerinin Adları ve Çocuk Sayısının Dağılımı	64
Tablo-2 Cinsiyet Değişkenine Göre Engelli Kardeşlerin ve Çocukların Demografik Bilgileri.....	72
Tablo-3 Çocuk ile Engelli Kardeşin Cinsiyet Farklarına Ait Demografik Bilgileri	73
Tablo-4 Çocukların Yaşlarına Ait Demografik Bilgileri	74
Tablo-5 Çocukların Engelli Kardeşleriyle Aralarındaki Yaş Farklarına Ait Demografik Bilgiler.....	76
Tablo-6 Engelli Kardeşe Sahip Çocukların Doğum Sıralarına Ait Demografik Bilgileri.....	78
Tablo-7 Çocukların Engelli kardeşlerinden Büyük yada Küçük Olmalarına Ait Demografik Bilgileri.....	79
Tablo-8 Engelli Kardeşe Sahip Çocukların Öğrenim Durumlarına Ait Demografik Bilgileri.....	80
Tablo-9 Engelli Kardeşlerin Engel Derecelerine Ait Demografik Bilgileri .	82
Tablo-10 Engelli Kardeşlerin Özel Eğitim Alma Sürelerine (ay olarak) Ait Demografik Bilgileri.....	84
Tablo-11 Çocukların ve Engelli Kardeşlerin Yaşadıkları Ailedeki Kişi Sayısına Ait Demografik Bilgileri.....	86
Tablo-12 Çocukların Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanları Arasındaki Korelasyon Katsayı Sonuçları.....	87
Tablo-13 Çocukların Engelli Kardeşlerinin Engel Tanılarına Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Betimsel İstatistikleri.....	89
Tablo-14 Çocukların Engelli Kardeşlerinin Engel Tanılarına Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları	91

Tablo-15	Çocukların Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği Puan Ortalamalarının Engelli Kardeşlerinin Tanılarına Göre Karşılaştırılmasında Kullanılan Dunnett-C Testi Sonuçları	93
Tablo-16	Çocukların Cinsiyet Değişkenine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireyleri Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tanılara Göre t-Testi Sonuçları	95
Tablo-17	Çocukların Engelli Kardeşleriyle Aralarındaki Cinsiyet Farklılığına Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tanılara Göre t-Testi Sonuçları	99
Tablo-18	Çocukların Yaş Değişkenine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tanılara Göre t-Testi Sonuçları.....	102
Tablo-19	Çocukların Engelli Kardeşleriyle Aralarındaki Yaş Farkına Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tanılara Göre t-Testi Sonuçları	106
Tablo-20	Çocukların Doğum Sırası Değişkenine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Betimsel İstatistikleri	108
Tablo-21	Çocukların Doğum Sırası Değişkenine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları.....	109
Tablo-22	Çocukların Doğum Sırası Değişkenine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tanılara Göre Kruskal Wallis H-Testi Sonuçları	110
Tablo-23	Çocukların Engelli Kardeşinden Büyük yada Küçük Olmalarına Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Genel t- Testi Sonuçları	112

Tablo- 24	Çocukların Engelli Kardeşlerinden Küçük yada Büyük Olmalarına Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tanılara Göre Mann-Whitney U-Testi Sonuçları	114
Tablo- 25	Çocukların Öğrenim Durumuna Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tanılara Göre t- Testi Sonuçları	116
Tablo- 26	Çocukların Engelli Kardeşlerinin Engel Derecelerine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Betimsel İstatistikleri.....	119
Tablo- 27	Çocukların Engelli Kardeşlerinin Engel Derecesine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları	120
Tablo-28	Çocukların Engelli Kardeşlerinin Engel Derecesi Değişkenine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puan Ortalamalarının Karşılaştırılmasında Kullanılan Dunnett-C Testi Sonuçları.....	122
Tablo- 29	Çocukların Engelli Kardeşlerinin Engel Derecesi Değişkenine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puan Ortalamalarının Tanılara Göre Kruskal Wallis H- Testi Sonuçları.....	124
Tablo-30	Çocuğun Engelli Kardeşinin Özel Eğitim Alma Süresi Değişkenine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Betimsel İstatistikleri	125
Tablo-31	Çocuğun Engelli Kardeşinin Özel Eğitim Alma Süresi Değişkenine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları	126
Tablo-32	Çocukların Engelli Kardeşlerinin Özel Eğitim Alma Süresi Değişkenine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tanılara Göre Kruskal Wallis H-Testi Sonuçları.....	128

Tablo-33	Çocuğun Yaşadığı Ailedeki Kişi Sayısının Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Genel t- Testi Sonuçları.....	129
Tablo- 34	Çocuğun Yaşadığı Ailedeki Kişi Sayısının Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tanılara Göre Mann- Whitney U- Testi Sonuçları..	132

1. GİRİŞ

Aile, kan bağı, evlilik ve diğer yasal yollardan, aralarında akrabalık ilişkisi bulunan ve çoğunlukla aynı evde yaşayan bireylerden oluşan, bireylerin sosyal, psikolojik ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılandığı, karşılıklı etkileşimin topluma uyum ve katılımların sağlandığı temel bir toplumsal birimdir.

Aile yapısı, ailenin tekrarlanan davranış örüntüleri sonucunda oluşan, aile üyelerinin etkileşimini sağlayan, bu etkileşimle ilgili düzenlemeler koyan yerleşmiş davranış örüntüleridir. Aile sistemi işlevlerini, bireylerin oluşturduğu alt sistemlerle yerine getirir. Bu alt sistemlerin başta gelenlerinden biri de kardeşler alt sistemidir (Atasoy,2002:29).

Kardeş ilişkileri, diğer sosyal ilişkilere göre, yaşamın en önemli dönemlerine fiziksel ve duygusal bağlarla tutunulmasını sağlar. Kardeşler sonu olmayan bir ilişki yaşamakla beraber, kurdukları bu bağ sayesinde elde ettikleri gücü, diğer sosyal ilişkilerinde de kullanırlar (Powell ve Ogle,1985 ; Buhrmester ve Furman,1990:1388 ; Girli, 1995:11).

İnsanlar bebeklikten itibaren sosyal destek ararlar. Fiziksel ve psikolojik olarak sağlıklı hissetmeyi sürdürmek için, güven duydukları arkadaşlara gereksinimleri vardır. Bu gereksinimi en iyi sağlayan kardeşlerdir (Goetting,1986:704). Kardeşlerin varlığı birbirleri için öğrenme ve paylaşım ortamının zenginleşmesi anlamına gelir. Kardeşin yaptıkları bazen ne yapılmaması bazen de ne yapılması gerektiğini öğretir. Çocuklar günlük hayat ile ilgili bilinmesi gerekenleri bireye ait gelişim sırasında geliştirdiği öğrenme yöntemlerini kullanarak elde eder. Bu öğrenme yöntemlerinden sosyal öğrenme (model olma) ve gözlem yoluyla öğrenme başlıcalarındandır. Bu durumda kardeşin varlığı ona tecrübelerden yararlanma fırsatı sağlar. Anne-baba çocuk için birer model olmakla birlikte, çocuklar kardeşlerini de model alırlar. Anne-baba yetişkinler dünyasına ait olup, çocuk kendisine en yakın olandan, kardeşinden daha çok şey öğrenir (Bakanay, 2004:46).

Kardeş ilişkilerinin doğası ile ilgili araştırmalar, küçük kardeşlerin

ilişkilerindeki gelişimsel değişiklikler ile ilgili olanlar, son çocukluk ile ergenlik dönemlerindeki kardeş ilişkilerine ait çalışmalar olmak üzere üç alanda ilerlemektedir (Dunn ve McGuire,1992:69). Dunn ve McGuire (1992), kardeş ilişkisini duyguya dayalı ve özellikli bir ilişki olarak nitelemiş, bu ilişkinin bebeklikten gelişmeye başladığını ve diğer ilişkilerden ayrı ve güçlü bir yapıya sahip olduğunu belirlemiştir.

Erken çocukluk döneminde kardeşler birbirleri için sürekli bir arkadaşlık kaynağı olup giderek daha önemli yaşantılar paylaşırlar. Okul çağına geldiklerinde aile dışındaki kişilerle ilişki kurmaya yönelirler ve bu ilişkilerde birbirlerinden öğrendikleri sosyal becerilerden yararlanırlar. Ergenlik döneminde arada sırada yaşadıkları çatışma ve rekabete karşılık, birbirlerinin sırdaşı ve danışmanı olurlar. Yetişkinlikte evden ayrıldıklarında da ilişkileri sürer ve yaşlılıkta özellikle eşlerin ölümünden sonra, kardeşler arasındaki destek sistemi işlevini sürdürür. Kardeşlerin varlığı, çocukların oyuncak ve kitap sayısını çoğaltmakta çevrelerini zenginleştirmektedir. Büyük çocukların, daha ileri düzeydeki hayali oyunları kardeşleriyle birlikte oynamaları, duygusal ve bilişsel gelişim açısından destekleyici olabilmektedir. Birbirlerine doğuştan gelen bir özellik, daha koruyucu ve iyiliklerini düşünerek davranacakları görüşü oldukça yaygındır (Dunn,1983:797 ; Yavuzer,1998 :166-167 ; Primoğlu,1996 :21).

Kardeş ilişkileri pek çok değişkenden etkilenebilmektedir. Kardeşler arası yaş ve cinsiyet farklılıkları ilişkileri değişik yaşlarda ve devirlerde farklı biçimde etkileyebildiği gibi içinde yaşanılan toplumsal kesime ve çevreye göre de değişebilmektedir (Hortasçu,2003:60). Kardeşlik davranışı, hem ilk, hem ikinci doğan çocukların davranışlarını etkilemede önemli görülüp, doğum sırası da diğer değişkenler gibi kardeş ilişkileri üzerine göreceli bir etki yaratmaktadır (Begun, 1989:567).

Aile alt sisteminde özel eğitime muhtaç bir bireyin bulunması, tüm ilişki ve etkileşimi çoğunlukla olumsuz yönde etkiler, olumsuzluk giderek artan bir kısır döngüye dönüşebilir. Engelli bir çocuğun varlığı, kardeşler arasındaki ilişkiyi doğrudan etkilemekte ve bu doğrultuda ilişki şekillenmektedir. Normal

gelişim gösteren kardeşlerle geçirilen yaşantıların, çocukların tüm gelişim alanlarına bu kadar önemli etkileri görülürken, engelli bir çocuğun aileye katılımı, aile sisteminin yapısında, işleyişinde ve aile bireylerinin birbirleriyle olan ilişkilerinde aile kurumu içerisinde sahip oldukları rollerinde olumlu yada olumsuz etkisini gösterecektir. Kardeşler arasında yaşanan sorunlar, kardeşlerden birinin niteliklerinin “üstünlüğü” yada “eksikliği” ile ortaya çıkabilir. Engelli kardeşine göre daha üstün niteliklere sahip olan normal çocuk, engelli kardeşe yönelik “dışlayıcı” yada “korumacı” tutumlar sergileyebilir (İçöz, 2001:2 ; Dunn,1988:124)

Ailenin zaman ve enerjisini büyük ölçüde engelli çocuğun gereksinimlerini karşılamaya ayırması normal çocuktan daha fazla sorumluluk almasını beklemeye yol açacaktır. Anne-baba farkında olmadan, çocuklar hazır olmadıkları halde ikinci anne-baba rolünü üstlenmiş olacaklardır. Bu durum normal çocukların gelişim basamaklarından hızlıca geçmelerine, yaşlılarının yaşantılarından yoksun kalmalarına neden olabilecektir.

Engelli kardeşe sahip olan çocuklar bir yandan kardeşlerinin farklılığını anlamaya çalışırken, diğer yandan da normal kardeşi olan yaşlılarına oranla daha fazla sorumluluk aldıklarını ve anne-babalarından daha az ilgi gördüklerini hissedebilirler (Şenel,1995:33). Seligman 'a (1983) göre engelli kardeşe sahip olanların yaşadığı uyum problemleri, kardeşin bakım sorumlulukları, engelliliği anlamadaki güçlükleri ailenin engelli çocuğa yönelik tutumuyla ilişkilidir.

Normal kardeşler arasında ilişki anlamında var olan denge engelli bir çocuğun aileye katılmasıyla sarsılacaktır. Normal kardeş ile engelli kardeş arasındaki bu dengenin sağlanmasındaki önemli adımlardan biri, normal çocuğun engelli kardeşinin durumunu kabullenmesidir. Bu kabullenmeyle birlikte normal-engelli kardeş arasındaki ilişki, normal kardeşler arasında yaşanan ilişki boyutuna ulaşabilecektir. Kabullenme; normal çocuğun, engelli kardeşine ait varolan gerçek durumunu eksiltmeden yaşantısına aktarmasıdır. Engelli çocuğun, normal çocuğun yaşantısına girmesiyle

varolan bu durumun hemen kabullenilmesi gerçekleşmeyebilir. Çünkü kabullenme, normal çocuğun, engelli kardeşinin bu durumunun farkına varmasında, ulaşabileceği en üst basamaktır. Bu basamak öncesinde, engelli bir çocuğun doğumuyla aile çok karmaşık bir durum içine girer Toplumda ideal çocuğa ait özelliklerin çoğunu, anne-babalar kendi çocuklarında görmek isterler, yada kendilerine ait gerçekleştiremedikleri beklentilerini çocuklarına yansıtabilirler. Anne-baba çocuğunun engelli olduğunu öğrenince şok, kızgınlık, reddetme, depresyon, hayal kırıklığı, kronik elem duygusu, suçluluk ve yetersizlik duyguları yaşar. Bu duyguları aşabilirlerse engelli çocuğu olduğu gibi kabul eder ve onunla ilgili gerçekçi beklentiler ortaya koyarlar. Çocuğun engel durumunun, ilk defa aileye açıklanış şekli ve verilen bilgiler, ailenin bu şoku daha hafif ya da ağır geçirmelerinde, ileride çocuğun durumunu kabul etmelerinde önemli rol oynamaktadır (Beşikçi,2003:39 ; Girli, 1995:1 ; Metin ve San,1992:245).

Engelli olmayan çocuklar, engelli kardeşlerinden anne ve babalarının yaşadıklarına benzer şekilde etkilenir, benzer duygusal aşamalar gösterirler. Engelli bir kardeşe sahip olma, çocukların sosyal -duygusal süreçlerine zarar vermekte, duygusal tepkilerinde; kızgınlık, düşmanlık, kıskançlık, suçluluk, üzüntü, endişe ve korku, utanma ve sıkıntı, reddetme gibi olumsuz duyguları yaşamalarına neden olabileceği gibi (İçöz,2001:21) çocuklara olumlu duyguları: olgunluk, güven, şefkat kazandırdığı da düşünülmektedir Kardeş ilişkilerinde yaşanan bu duygusal tepki ve yaşanan süreçler kardeşten kardeşe değişiklik gösterir. Ortaya çıkan sorunlar ne kadar kısa sürede atlatılırsa kabullenme aşamasının gerçekleşmesi de o kadar kısa zaman alır. Çocuk engelli kardeşiyle arkadaşça ilişkiye girdiği zaman onu kabul aşamasına geldiği düşünülür.

Çocuğun engelli bir kardeşi kabullenmesi ve kardeşiyle yaşamayı öğrenmesinde bu doğal süreç dışında etki derecesi farklılık gösteren faktörler vardır. Anne-babanın kabul edici tutumu, aile yapısı, doğum sırası, kardeşlerin cinsiyetleri, kişilik özellikleri, engelli kardeşin engelinin türü ve derecesi ile bağlantılı olarak, kardeşlerin birbirleri ile uyumunu, etkileşimini ve

ilişkilerini belirleyecek başlıca faktörlerdir. Sıralanan bu faktörlerin derecesi ne kadar iyi düzeyde olursa çocuğun engelli kardeşini kabullenmesi ve kardeşiyle olan ilişkileri olumsuzdan olumluya doğru yer değiştirecektir.

1.1. KARDEŞ İLİŞKİLERİ

Kardeş ilişkileri, diğer ilişkilerden farklı olarak iki insanı yaşamın kritik basamaklarına fiziksel ve duygusal bağlarla hazırlar. Kardeşler hiçbir zaman bitmeyecek bir ilişki içindedirler. Bu devamlı ilişki, iki bireyin diğer bütün ilişkilerinde de bunun gücünü kullanmalarına yardımcı olur. Bir kardeş, diğer kardeş üzerindeki etkisini daha o doğmadan önce kullanmaya başlar. Ebeveynler ise, çocuklarını yeni bebeğin gelişine hazırlar, paylaşma ve uzlaşmayı öğretmeye çalışırlar. Kısaca söylemek gerekirse, kardeşler sosyalleşmenin temsilcisi olma durumundadırlar. Kardeşler, birçok genetik özellikleri ve aynı aile ortamını paylaşmalarına rağmen, kişilik, zihinsel gelişim ve psikolojik olarak birbirlerinden farklıdırlar. Çocukların ebeveynlerce değişen yetiştirilme tarzları ve kardeşlerin birbirleri üzerindeki direkt etkilerinin ele alınması gerekmektedir (Powell ve Ogle,1985 ; Girli,1995:10-11 ; Dunn,1983:789).

Başlangıçtaki çalışmalar, kardeşler arasındaki yaş aralığı, doğum sırası gibi durağan değişkenler üzerine odaklanmış, bu değişkenlerin çocuğun duygusal ve sosyal gelişiminde ikincil derecede rol oynadığı kanıtlanmıştır (Buhrmester ve Furman, 1990: 1388). Ancak son yirmi yıldır koruyucu unsur olarak görülen aile, araştırmacıları kardeş ilişkilerindeki dinamik süreçleri ve problemleri inceleme konusunda harekete geçirmiştir (Pilowsky ve başk.,2004:856 ; Brody ve Stoneman,1988:174)

Kardeş ilişkileri üzerine yapılan son araştırmalarda pek çok sayıda konu takip edilmektedir. Kardeş ilişkilerinin doğası üzerine gelişimsel değişiklikler, kardeş ilişkilerindeki bireysel farklılıkların etkileri, ebeveyn-çocuk arasındaki bağlantı, kardeş ilişkileri, engelli ve hasta çocukların ailelerindeki kardeş ilişkilerinin niteliği başta gelen konulardır. Çocuklar, arkadaşlarını seçtikleri gibi kardeşlerini seçemezler. Özellikle duygusal nitelikteki kardeş ilişkilerinde büyük farklılıklar vardır. Düşmanca ve agresif bir nitelikten şefkatli bir niteliğe doğru ilerlemektedir. Kardeş ilişkisinin nitelikleri, etkileşimin sıklığını ortaya çıkarmıştır. Kardeş etkileşimi sadece çocuklar arasındaki sonraki ilişkinin niteliğini değil, aynı zamanda birey olarak her çocuğun

kimliğini etkilemektedir (Dunn ve McGuire,1992:67-68).

Kardeşler arasındaki ilişkiler, duygusal olarak güçlüdür ve etkileşimleri yoğundur. Erken çocuklukta dostluk ve düşmanlıkta kardeşler arasındaki bireysel farklılıklar dikkat çekicidir. Bazı çocuklar erken çocukluk dönemlerini dostça, destekleyici bir kardeşle geçirirken diğerleri agresif ve düşmanca davranan bir kardeşle geçirebilirler. Kardeşlerle yapılan 7-8 yıl süren boylamsal bir çalışma ile bu farklılıkların yeni yürümeye başlama ve ergenlik arasındaki yıllarda kalıcı olup olmadığı, bu dönemde kardeşler arasındaki ilişkinin ergenlik dönemindeki çocuğun öz saygısıyla ilişkili olup olmadığı araştırılmıştır. Sonuçlar ergenliğe varan kardeş ilişkilerinde cinsiyetin artan önem ve yaşam olaylarının etkisi ve ilişkideki bireysel farklılıkların kararlılığı vurgulanmıştır. Hem büyük, hem küçük kardeş için, kardeş davranışının niteliği, sonraki yeterlilik ve etkinlikleriyle ilişkili bulunmuştur (Dunn ve başk.,1994:491-492).

Bank ve Kahn (1975), kardeşlerin aile ilişkisinde anlamlı ve kalıcı bir rolü olduğunu belirtmektedirler. Bir çocuk, kardeşini potansiyel olarak yıkıcı durumlarda koruyabilir. Kardeşler, güçlerini ebeveynlere karşı birleştirebilir, bu konuda bir savunma oluşturabilirler (Akt.,Goetting, 1986:706).

1.2. Kardeş İlişkisinin Niteliğini Etkileyen Faktörler

Gelişimin her döneminde kardeşler arasındaki arkadaşlık, bağlılık ve sevgi derecesi, çatışma ve rekabet boyutundan ayrı ele alınmaktadır. Kardeşler arasındaki ilişkiyi ve ilişkinin niteliğini etkileyen etmenlerin neler olduğunu araştırmak üzere, bazı çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalarda kardeş ilişkisini doğum sırası, yaş farkı, cinsiyet (Goetting, 1986:703), çocuğun mizacı ve ebeveyn tutumları gibi faktörlerden etkilendiği gözlenmiştir (Kılıçarslan,2001:32 ; Dunn ve McGuire,1992:70 ; Girli, 1995:11).

Çocuğun kardeşi ile ilişkilerinin niteliğini etkileyen faktörler şunlardır;

a) Doğum Sırası;

Tek çocuklu aileler hariç tüm ailelerde her bir çocuk doğum sırasında bir rol üstlenmektedir. Eğer ilk çocuk kızsaa, “annenin yardımcısı” rolünü alır ve diğer aile üyeleri tarafından da “güvenilir kişi” olarak algılanır. Eğer ilk çocuk erkekse, erkek çocuktan da genellikle babasına yardımcı olması ve evle ilgili işlerde, erkeklere düşen görevleri yerine getirmesi, babaya bir şey olduğu takdirde de onun yerine geçmesi beklenmektedir. Baba rolünü üstlenmek, erkek çocuk için eğitiminden fedakârlık edip, ailesine destek olmak üzere çalışmaya kadar gidebilmektedir. Eğer çocuk kendine atfedilen rolü severse, her şey yolunda gidebilmektedir. Buradaki önemli nokta, isteyerek üstlenilmemiş rolün anlaşmazlığa yol açmasıdır. Büyük olan kız çocuğu “annenin yardımcısı” olma rolüne tepki duyar ve diğer kardeşlerden de sorumluluklarını paylaşmalarını isterse, bu durum kardeş ilişkilerine olduğu gibi, ebeveyn-çocuk ilişkilerine de olumsuz bir şekilde yansır (Atasoy, 2002:32).

Ebeveynlerin ilk doğan çocuklarına sağladığı imkanların, ikinci doğan çocuklarına geciken faydalar üretip üretmediğinin araştırıldığı bir çalışmada; çocukların küçük kardeşlerinin, ilk doğan çocuklar için daha iyi bir okul uyumuyla sonuçlandığı dikkate alınarak, veriler 3 akademik yıl için kardeşlerin öğretmenleri ve okul kayıtlarından elde edilmiştir. Sonuç olarak, erken aile desteğiyle sonuçlanan bakım ortamındaki değişikliklerin ailedeki tüm çocuklar için fayda getireceği belirlenmiştir (Seitz ve Apfel, 1994:677).

İlk doğanlar, daha küçük çocuklara oranla bazı sorumluluklar üstlendiklerinden, liderlik özellikleri geliştirmeye ve toplumsal ilişkilerde egemen olmaya daha uygundurlar. Kardeşleriyle karşılaştıklarında, ilk çocukların kendi yeteneklerini kavrayışları daha güçlüdür; bu da, onların “kendine yeterlik” duygularını geliştirir. İlk çocuklar, kardeşlerine hükmetmeye çalışma ve daha çok saldırgan, çatışan, aldırış etmeyen bir tavır sergileyen veya küçük kardeşten karşılık bekleyen davranışlar gösterirler.

Ailede egemen olan sosyal ve bilişsel ortam, ilk doğan çocuk için oldukça farklıdır. En az dokuz ay boyunca anne babasının tüm ilgisi ilk doğan üzerinde yoğunlaşmaktadır; üstelik, anne-babalar ilk çocuklarına karşı, genellikle daha yüksek bir beklenti içinde olmaktadır. İlk doğan çocukların, duygusal açıdan, kendilerini suçlu hissetmeye daha eğilimli, başkalarına daha bağımlı, daha az saldırgan ve daha uyumlu bir yapıda oldukları görüşü oldukça geçerli olmaktadır. Okul öncesi dönemdeki çocukların yeni doğan kardeşlerine uyumunun ve ilk doğan çocuk ile annesi arasındaki güvenli bağlanmanın araştırıldığı çalışmada ilk doğan çocukların güvenli bağlanması, kardeş doğumundan sonra anlamlı ölçüde azalmıştır. Fakat azalışın ölçüsü, 24 aylığın altındaki, ilk doğanlar arasında daha küçüktür. Sonuçlar, büyük çocukların kardeşlerine uyumunun niteliğinin, ilk doğanın ortamının hem yapısal hem de yapısal olmayan aileye dönük yönlerini öngörmüş olabilmektedir. Yaşamın ilk iki yılı boyunca, büyük kardeşler hakkında ikinci doğan çocuğun davranışı, ilk doğan çocuğun ilgisi ve onlar hakkındaki sevgisinden etkilenmektedir (Teti ve başk.,1996:579; Yavuzer,1998:167; Dunn,1988:123).

Büyük çocuğun bir bağlılık kaynağı, özdeşim modeli, oyun arkadaşı ve toplumsallaştırma etkeni olarak üstlendiği roller, kardeş ilişkisinin olumlu yönünü oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, büyük çocuk, kimlik gelişimi ve sosyal gelişimi açısından kardeşleri için önemli bir özdeşim modeli oluşturur. O, çocuk oyunları, ilk okuma alıştırmaları ve oyun alanında uygun davranışlar gibi bilişsel ve fiziksel becerilerin kazanılmasında kardeşlerine yol göstererek, öğretmen rolünü üstlenir. Kardeşler, paylaşma, gönül alışverişi, empati duygusu geliştirme ve yardımlaşma gibi toplumsal ilişkileri birbirinden öğrenirler.

Küçük kardeşler ise, olaylara açıklama bulmaya ve hoş sözlerle büyük kardeşi kandırmaya çalışan bir tutum içine girerler; diğer insanların ihtiyaçlarını fark etmede, arabuluculuk rolünü üstlenerek çözüm sağlamada ve uzlaşmada çoğu kez gayet beceriklidirler. Aynı cinsiyete sahip olan kardeşler genellikle birbirleriyle tartışmaya ve çekişmeye daha çok

eğilimdedirler. İki erkek kardeşin, biri kız biri erkek olan kardeşlerden daha çok kavga ettikleri görülür (Kılıçarslan, 2001:33).

b) Kardeşler Arasındaki Yaş Farkı;

Çocuklar arasındaki yaş farkı annelerinin onlara olan davranışlarını etkilemektedir. Yaş farkı çok değilse, anne daha rasyonel, daha demokratik ve daha anlayışlı davranmaktadır. Yaş farkı çoksa, ebeveyn-çocuk ilişkisi her bir çocukta farklılık göstermektedir. Aralarında çok yaş farkı bulunan kardeşler, daha yakın yaşlarda olan kardeşlere göre sevgilerini birbirlerine daha çok gösterirler. Kendisi ve diğer kardeşleri tarafından kıyaslanmaya olanak tanıyacak kadar benzer yeteneklere sahip olmalarının bir sonucu olarak az yaş farklı bulunan kardeşler arasındaki yaşanan kavga ve kin gütmeye, kardeşlerin birbirlerine daha yoğun bir rekabet duygusuna yol açmasına neden olabilir (Atasoy, 2002:34 ; Kılıçarslan, 2001:44 ; Buhrmester ve Furman, 1990:1388).

Koch araştırmasında yaş farkı az olan kardeşlerin birbirleriyle ve birbirlerinin arkadaşlarıyla daha fazla birlikte olduklarını ve ilişkilerinin diğer kardeşlere oranla daha yakın olduğunu, kardeşlerin bu etkileşiminin bireysel başarılarına etki ettiğini belirtmiştir (Yavuzer, 1998:167).

Ebeveynler yaşı büyük olan çocuktan küçük çocuk için iyi örnek olmasını beklemekte, böyle olmadığını gördüklerinde ise büyük çocuğu eleştirmektedirler. Küçük çocuğun büyük olan çocuğu taklit etmesini ve ona uymasını beklemektedirler. Bu tarz ebeveyn beklentileri kardeşler arasında zayıf ilişkilere neden olmaktadır. Kardeş ilişkilerinin en iyi olduğu koşul ikizlerde yada diğer çoklu doğumlarda olduğu gibi kardeşler arasında yaş farkının olmadığı durumlardır (Dunn ve McGuire, 1992:70 ; Atasoy, 2002:34).

Pepler'in (1991), yaptığı çalışmada, 6 yaşlarındaki ilk doğan çocukların, 5 yaşlarındaki çocuklara göre öğretim davranışı gösterdiklerini ortaya koymuştur. Cicirelli (1974) ise, küçük kardeş 4 yaşına geldiğinde büyük kardeşten talimat kabul etmeye meyilli olduğunu bulmuştur (Akt., Dunn, 1983:803).

c) Kardeşlerin Cinsiyeti;

Kardeşlerin davranışının cinsiyetle ilişkisi üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Powell ve Ogle (1985), erkek çocukların, kardeşleri dışındaki diğer küçük çocuklara belirli bir konuyu kendi kardeşlerinden daha iyi öğrettiklerini bulmuştur. Cicirelli (1991) öğrenmede kız kardeşlerin erkek kardeşlerden daha etkili olduğunu, ablaların basit görevleri kız ve erkek kardeşlerine daha iyi öğrettiklerini belirtmiştir. Cicirelli (1991) tarafından problem çözme konusunda anne-çocuk, kardeş-kardeş ilişkisinin farklılığını belirtmek için yapılan benzer bir çalışmada, büyük kardeşlerin davranışların ve küçük kardeşlerin buna tepkisinin, büyük kardeşi cinsiyetine bağlı olduğunu vurgulamıştır. Bu çalışmada büyük kardeş erkeksi olumsuz davranışa tepkinin daha hafif olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte, farklı cinsiyette kardeşleri olan küçük çocukların daha bağımlı olduklarını ve anneye büyük kardeşten geri dönüt bekledikleri vurgulanmaktadır (Akt.,Dunn, 1983:802).

Erkekler ve kızlar, erkek kardeşlere ve kız kardeşlere farklı davranışta bulunmaktadırlar. Cinsiyet farklılıkları yalnız başına kardeş ilişkilerini belirleyen bir faktör değildir. Yaş farklılığı, doğum sırası ve ebeveynlerinin tutumlarının da belirgin bir etkisi vardır. Biyo-sosyal değişkenler, çocukların aynı zamanda yaşıtlı ilişkilerinde de oldukça etkili olduğu görülmüştür. Örneğin, çocuklar aynı cinsiyetten olan yaşıtlarıyla etkileşimde bulunmayı daha çok tercih etmektedirler. Bu tercih çok erken yaşlarda başlamakta ve orta çocukluk dönemi boyunca da yoğunlaşmaktadır (Atasoy,2002:33). Kız-kıza bir kombinasyonda, erkek-kız yada erkek-erkek kombinasyonundan daha fazla kıskançlık görülmektedir. Yaşça büyük olan kız çocuk, örneğin; daha küçük olan erkek kardeşine göre kız kardeşine daha saldırgan olabilmekte, erkekler ise erkek kardeşleriyle kavga etme eğilimi göstermektedirler. Kardeşler arasındaki yaş farkının çok olduğu durumda, cinsiyet fark etmeksizin, daha sevgi dolu, samimi ve işbirliği yüksek bir ilişki görülmektedir.

d) Çocuğun Mizacı;

Mizaç, bir bireyin çevresiyle ve diğer insanlarla kurduğu ilişkilerde, kendine özgü olarak kullandığı davranış tarzıdır. Yaşamın ilk yıllarında geliştiği; uğradığı bazı değişimlerle, hayatı boyunca sürdüğü, kısmen de olsa bireyin genetik (kalıtsal) yapısına dayandığı kabul edilmektedir. Kardeş ilişkilerini inceleyen araştırmacılar; sabırsız, fazla hareketli davranan, hayal kırıklığı ve öfke gibi duygularını sert biçimde ifade eden çocuklar üzerine yoğunlaşmışlardır. Araştırmacılar, bu tür karakterdeki çocukların, kardeş ilişkilerinde daha aşırı seviyede çatışmalar ve düşük seviyelerde olumlu ilişkiler yaşayacaklarını varsaymışlardır (Kılıçarslan,2001:35).

Kardeş çatışmalarında, her iki çocuğun mizacı da önemlidir. Mizaç olarak düşmanca, aktif, yoğun yada adapte olmayan çocuklar, daha sık kardeşleriyle çatışmalı ilişkiler yaşarlar.

e) Ebeveyn Tutumları;

Evlilik ilişkisinden alınan tatminin, evlilikteki çatışmaların, huzursuzluğun, ailenin duygusal havası ile arasındaki ilişkinin niteliği arasında bağlantı bulunmuştur (Dunn ve McGuire,1992:69).

Uyumsuz ev ortamlarında yaşayan çocuklar, uyumlu evlerde yaşayan çocuklara göre, kardeşleriyle daha düşmanca ve saldırgan ilişkiler geliştirmektedirler. Ancak bunun yanında çocuklar kardeşleriyle yakın ve destekleyici ilişkiler geliştirdikleri takdirde, stres altında gelişen psikolojik sorunlara karşı korunma sağlamaktadırlar. Sandler (1980), yaptığı araştırma sonucunda ekonomik durumu bozuk, yüksek düzeyde olumsuz yaşantıya maruz kalınmış evlerde büyük kardeşin varlığının, duygusal davranış sorunlarını azaltıcı bir faktör olarak ortaya çıktığını ileri sürmüştür (Akt.,Kılıçarslan, 2001:42).

Engelli çocuğu olan ailelerle engelli çocuğu olmayan ailelerin karşılaştırıldığı çalışmada ebeveynlerin kardeşlere yönelik tutumların kardeş ilişkilerine etkisi incelenmiş, ailelerinden farklı muameleyle karşılaşan çocukların kardeşleri ile uyumlarında sorunlar yaşadıkları belirlenmiştir.

Kardeşler arasındaki eşit yaklaşımların uyumda kolaylaştırıcı bir rol oynadığı tespit edilmiştir (McHale ve Pawletko,1992:68).

Annelerin çocuklarına yönelik negatif davranışı kardeş ilişkilerini doğrudan etkileyip, olumsuzluğa neden olurken; anne sevgisi kardeşlerin birbirlerini desteklemesine neden olacaktır (Dunn ve Deckard,1999:1025).

Çocuğun sağlıklı psiko-sosyal gelişimleri için anne-babaların bazı davranış özelliklerine sahip olmaları gerekmektedir. Baumrind'e (1980) göre, etkili anne-babalar, çocuklarının ihtiyaçlarının farkındadırlar, ona güvenirler ve çocuklarının değiştirmek istedikleri davranışları konusunda esnek davranırlar (Akt., Şahin, 2000:14).

1.3. Kardeşler Arası İlişkinin Boyutları

Kardeşler arası ilişkiler bazı temel boyutlardan meydana gelmektedir. Bu boyutlar;

Kardeşler Arası Bağlılık;

Bank ve Kahn (1982), aile yaşamındaki aşağıda verilen gerçeklerin, artan kardeş iletişimi ve duygusal bağımlılıkla sonuçlanabileceğini belirtmiştir; Çocukların yaşları yakın, kardeş sayısı az ve daha küçük ailelerde kardeşler arası bağlılık daha fazladır. Ailenin sık taşınması nedeniyle, çocuğun arkadaş edinmede yaşadığı zorluklar nedeniyle kardeşler birbirlerine güvenirler. Uzun yaşam, kardeşlerin birbirlerine boylamsal desteğini artırır. Ailede yaşanan boşanma, yeniden evlenme gibi durumlar kardeşleri birbirlerine daha da yakınlaştırır.

İlk doğan ve ikinci doğan çocukların çoğunun kardeşlerine dostça yardımcı davrandığı, kardeşlerinin sıkıntılarına yönelik kaygı duyduğu açıktır.

Pek çok ailedeki bebeğin, büyük kardeşlerine bağlı oldukları kardeşlerinin yokluğunda stres sergiledikleri, mutlulukla gülümsedikleri ve oyun arkadaşı seçiminde öncelikle büyük kardeşlerin tercih ettikleri gözlenmiştir. Annelerle yapılan mülakatlarda, bir yaş altı bebeklerin, büyük kardeşlerine bağlılık sinyalleri gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Kardeş

bağlılığının, anneye bağlılık kadar açık olduğu belirlenmiştir (Dunn,1983:795).

Kardeş Bakımı;

Pek çok kültürde kardeşler, bakıcılar ya da işbirlikçiler olarak davranırlar. Barry ve Paxon (1971), 186 değişik toplumdaki kardeş bakımını gözden geçirmişlerdir. Sonuçlar; bebeklerin % 40'ını annelerinden başka biri tarafından bakıldığını ve kardeşlerin temel yardımcılar olduğunu göstermiştir. Whiting ve Pope-Edwards (1975) tarafından üç zengin toplumda yürütülen detaylı gözlemler, bebeklerin büyük kardeşlerinden geniş oranda terbiye, sosyallik ve saldırgan davranış edindiklerini ortaya koymuştur. Mead (1968), kardeş bakımının hem çocuklarda hem de yetişkinlerde, kişilik farklılıklarının gelişimini sınırlandırdığını, çocuğun anneye bağlılığını azaltacağını göstermiştir (Akt.,Dunn,1983:801).

Bossard ve Boll (1956:166), büyük kardeşlerin, daha çok çocuğu olan ailelerde, uzun zaman evde yaşayan çocukların ebeveyn yardımcısı olarak hizmet etme olasılıklarının fazla olduğuna dikkat çekmişlerdir. Cinsiyet rol beklentileriyle uyumlu olarak, en büyük kız çocukların, kardeşlerin bakımını üstlendiğini belirlemişlerdir. Kardeş bakımı sırasında, kardeşlerin dışarıdaki sosyalleşme imkan ve aktivitelerinden yoksun kalacağı, en büyük kız kardeş huzurunu, diğer aile üyelerinin ihtiyaçları ve rahatı adına feda ettiklerini belirtmişlerdir (Akt.,Goetting,1986:706).

Taklit;

Çocukların taklit ettiği kardeşlerinin analizi, onların davranışları hakkında aydınlatıcı bilgi vermektedir. Sonradan doğan çocuklar, sıklıkla büyük kardeşlerini taklit etmektedir. İlk doğanların model alınması, sonradan doğanların kişilik ve davranışlarını dikkate almada önemli rol oynayabilir. Hem birinci hem de ikinci doğan çocuklar için taklidin sıklığı, sosyalleşme davranışının ve duygusal davranışın sıklığıyla ilişkilendirilebilir.

Aynı cinsiyetteki kardeşler, farklı cinsiyetteki kardeşlerden daha sık birbirlerini taklit etmektedirler. Aynı cinsiyetteki kardeşlerde taklidi davranışın

sıklığı sosyal etkileşimle daha fazla ilgili olduğunu göstermektedir. İngiltere’de yapılan bir çalışmada, 14 aylık bebeklerin, büyük kardeşlerini daha fazla taklit ettikleri belirlenmiştir (Dunn, 1983:798).

Çocukların kardeşlerine ilgisi, sadece evdeki etkileşimin sıklığıyla değil, aynı zamanda etkileşimin niteliğiyle de ortaya çıkmaktadır. İlişkinin karşılıklı olması ve ilgiyi yansıtan iki özelliğinden birincisi, kardeşler arasındaki taklidin sıklık oranıdır. Büyük çocuğun, bebeğin nesneleri kullanma becerisinde büyük rol oynadığı ve ayrıca büyük çocuğun, küçük çocuk için sadece bir model olmadığı, iki çocuğunda birbirlerini sırayla taklit ettikleri ve ilişkilerin karşılıklı olma özelliği vurgulanmaktadır (Dunn,1983:792).

İşbirliği ve Duygusal Destek;

Yaşam döngüsü boyunca, kardeşliğin belki de en önemli görevi, işbirliği, arkadaşlık ve şefkati sağlamaktır. Rahatlama duygusunu ve hatta bedensel sağlığı sürdürebilmek için, bireyler sadık dost ve güven duydukları kişilere ihtiyaç duyarlar. Çocukluk ve ergenlikte, kardeşlerin bu önemli rolleri yerine getirmelerinde önemli bir pozisyonları vardır. Modern aile ve sosyal kurallarla ev ortamında büyüyen çocuklar, akran işbirliğini kardeşleri ve kız kardeşleriyle sıklıkla gerçekleştiren ve bunu düzenli gösteren kaynaklardır (Goetting, 1986:704).

Büyük kardeşlerin, küçük kardeşlerin sosyo-bilişsel gelişimleri üzerinde, oyuna katılma ve akranlarıyla geçinmede etkileri vardır. Küçük kardeşler işbirliğine dayalı ilişkileri büyük kardeşlerinden edinirler. Büyük kardeşler küçük kardeşlerinin bakımlarını daha fazla üstlenmekte olduğunu ve erkek çocuklar kız kardeşlerine ev dışı etkinliklerde yardımcı olmakta, tavsiyelerde bulunmakta, büyük kardeşlerin küçük kardeşlerinin yabancı bir kültüre uyum sağlamasında aktif rol oynadıkları gözlenmiştir. Kardeş desteği aile yapısıyla ilişkili olabilmektedir. Johnson (1982), İtalyan ebeveynlerin çocuklarının, tek bir İtalyan ebeveyni olan yada Avrupalı Protestan ebeveynlere sahip çocukların kardeşlerine göre daha yakın bir bağ içinde

olduklarını keşfetmişlerdir (Akt.,Dunn,1988:121; Goetting,1986:709).

Uyum problemlerinin yaşandığı ailelerdeki çocuklar için kardeşleri, önemli bir destek unsuru olabilir. Jepkins ve çalışma arkadaşları (1990), sorunların olduğu ailelerde; eğer kardeş ilişkileri pozitif bir yönde geliyorsa, çocukların sorunlarla daha az karşılaştıklarını ve problemlerini arkadaşlarıyla paylaşmaktansa, kardeşleriyle paylaştıklarını, aralarında daha yoğun bir güven ortamı oluştuğunu ve kardeşleriyle daha çok bağlantı içinde olmak istediklerini saptamıştır (Akt.,Dunn ve McGuire,1992:71).

Duygusal Uyumsuzluk;

Genetikçilerin tartıştığı, birbirlerine karşı davranışlarda, karşılıklılık eksikliği, kardeşler arasındaki farklılıkların ana kaynağıdır. Dunn ve Kendrick (1982), kardeşler arasındaki yüksek etkileşim oranının (%21) karşılıklı olmadığını bulmuştur. Bir kardeşin dostça yaklaştığı, diğerinin düşmanca davrandığı model en yaygın olanıdır. Kanada'da yapılan bir çalışma, 18 aylık küçük kardeşlerin, öç alma olasılığı daha fazla olan büyük kardeşlerinden daha sık üzüntü yaşadıklarını ortaya koymuştur. Bu tür gözlemler, Rowe ve Plomin (1981)'in, kardeşlerin birbirleri için çok farklı ortamlar yaratabilecekleri tezini desteklemektedir. Sosyalleşme ve sıkıntı (uyumsuz) davranışı arasındaki ilişki karmaşası, akranları tarafından kardeş olma koşuluyla gösterilmiştir. Çoğu çocuğun davranışı, hem ilk hem de ikinci doğan çocuklar için çelişkili bir özellik gösterir (Akt.,Dunn,1983:794).

Öfke ve Çatışma;

Ebeveyn ve uzmanların en çok ilgilendiği konu, bazı kardeşler tarafından gösterilen yoğun öfke ve çatışmadır. Burada iki önemli nokta vardır; birincisi, davranış ve uyumu etkileyen kardeş öfkesi mi, öfkenin gelişimi yada problem davranışıyla ilişkilendirilen düşmanca kardeş ilişkileri mi? (Dunn,1988:120).

Kardeş ilişkileri, çatışmaların nasıl ortadan kaldırılacağına öğrenilmesi için bir laboratuvar görevi görür. Kardeşler aralarında geçen kavgalardan sonra her gün birbirlerini görmek durumunda kalacaklarından,

tekrardan bir araya gelerek uzlaşma yolunu bulurlar. İlk çocuklar, kardeşlerine hükmetme eğilimindedirler ve daha çok saldırgan, çatışan, aldirış etmeyen ve kardeşten karşılık bekleyen davranışlar gösterirler. Kardeşlik deneyimleri, oyun ve çatışma esnasındaki sosyal bilişsel gelişimle bağlantılıdır (Kılıçarslan, 2001:33; Howe ve başk.,2002:1462).

Kardeşler arası duygusal yakınlık ve çatışma üzerine elde edilen bulgular birbirinden farklıdır. Çocukların kardeş çatışmalarını algılamalarından yaşla birlikte gelen değişiklikler, çocukların büyük yada küçük kardeşleri olup olmadığına göre farklılık göstermektedir. Yakınlık ve düşmanlıklarda, kardeşler arasında bireysel farklılıkların olup olmadığı sorusu, çocuklar büyüdükçe kararlılık göstermektedir (Dunn ve McGuire, 1992:69). Bebeklikten orta çocukluğa kadar, bir kardeş tarafından gösterilen öfke, diğer kardeş tarafından gösterilen öfke ile bağlantılı bulunmuş; Patterson ve arkadaşları (1984-1986) kardeşlerin saldırgan davranışlarının gelişiminde çatışmanın, biçimlendirme rolü oynadığına değinmişlerdir. Aile içinde saldırgan kardeş davranışı, diğer kardeşin saldırgan davranışlarıyla yakından ilişkilidir (Akt.,Dunn ve McGuire, 1992:70).

Anne ve babanın ilişkisinin düşmanlık yada sevgi niteliğinin, ailede yetişen çocuklar arasında gelişen ilişkilerin niteliğiyle bağlantılıdır. Çalışmalar, ebeveynler arasında çatışma seviyesinin yüksek olduğu ailelerde, kardeşler arasında daha fazla çatışma yaşandığını göstermektedir.

Çocuklarda artan saldırgan davranışlar, ebeveynler arasındaki çatışmayla ilişkili bulunmaktadır. Burada çocukların ebeveynlerinin davranışlarını gözlemleyerek, model alma süreci yaşanmaktadır (Dunn ve Deckard,1999:1026 ; Dunn,1988:122).

Buhrmester ve Furman (1990), hemen hemen 17 yaşında olan çocukların büyük kardeşlerinin, daha küçük yaş gruplarına göre daha az çatışma gösterdiklerini belirtmiştir. Gelişimsel içerikli çalışmalar, ergenlerin yetişkinlere göre, engelli kardeşleriyle daha yoğun ve sık biçimde çatışma yaşadıklarını göstermiştir (Begun,1989:567).

1.4. Gelişim Dönemlerine Göre Kardeş İlişkileri

1.4.1. Çocukluk Dönemi

Çocukluk dönemindeki kardeş ilişkilerine bakıldığında, küçük kardeşlerin aktif rol oynamakta olduğu görülür. Bundan başka çocuklar, anne-kardeş ilişkilerine müdahale etmede daha etkili hale gelmekte, bu da onları aile hayatında daha aktif katılımcılar haline getirmektedir.

Çocukların farklı gelişimsel süreçlere geçişinde rol oynayan kardeş ilişkileri statik bir ilişki değildir (Dunn ve McGuire,1992:70). Özellikle erken çocukluk döneminde, ilişkinin doğasında göze çarpan değişimler vardır. Okul öncesi dönemde küçük kardeşler ilişkideki artan rolleri ile daha aktif olmaktadır (Dunn,1988:120).

Lamb'a (1982) göre, erken çocuklukta kardeşler birbirleri için değişmez bir arkadaşlık kaynağı oluşturmaktadır. Okul öncesi dönemde kardeşler birbirleri için sıklıkla etkileşimde bulunarak, yalnızca oyuncakları, giysileri, odayı ve ebeveynleri değil, önemli aile yaşantılarını da paylaşmaktadır (Akt.,Primoğlu,1996:22). Okul öncesi dönemden ilkökul dönemine geçiş çocuğun yaşamında önemli değişiklikleri de beraberinde getirmektedir. Kardeşlerinden öğrendikleri becerileri, aile dışındaki bireylerle kuracakları ilişkilerde kullanırlar (Powel ve Ogle, 1985).

Orta çocuklukta kardeşlerle ilgili çalışmalarda artış göze çarpmaktadır. Farklı çalışmalar tarafından kaydedilen bulgu modelleri, büyük tutarlılık göstermektedir. Fakat her iki kardeşin baskınlığında bir azalış olup olmadığına dair anlaşmazlıklar vardır. (Dunn ve McGuire, 1992:69).

Bazı veriler kardeş ilişkilerinin rolü ve niteliğinin, orta çocukluk dönemi boyunca değişebileceğini ortaya koymaktadır. Akranların önemi arttıkça kardeşler, birbirleriyle daha az zaman geçirirler. Çocuklar, ailenin dışında kimliklerini oluşturmaya çalıştıkça, kardeşlerden aldıkları yardım hakkında daha çelişkili duygular hissedirler (Azmita ve Hesser, 1993:431).

Byrant (1982), son çocukluk döneminde kardeşlerin birbirine karşı değişken duygular ve tutumlar sergilediklerini belirtir. Bu dönemde, kardeşler

arasındaki ilişkilerin daha sosyal eşitliğe dayalı hale geldiği görülür. Küçük ve büyük kardeşler değişen ilişkileri karşısında farklı duygulara sahiptirler. Küçük kardeşin büyümesiyle, ağabey/ablalar, o zaman kadar alışkın olduğu güç ve statüsünden vazgeçmek durumunda kalırken, yakın zamanlarda kendini hissettirmeye başlayan küçük kardeşle çatışmalar yaşarlar. Diğer yandan, küçük kardeşlerin, ağabey/ablalarını gözlemleyip, kendilerini onlarla özdeşleştirerek daha çok “büyümüş” gibi hissetmeye çalıştıkları görülür (Akt., Buhrmester ve Furman, 1990:1387).

1.4.2. Ergenlik Dönemi

Ergenlik döneminde; pek çok kardeş birbirine karşı zıt duygulara sahip olabilse de, sırdaş olarak birbirlerine güvenmektedirler Birbirlerine karşı karmaşık duygular hissettikleri halde; cinsellik karşı cinsle arkadaşlık ve buna benzer konularda birbirlerinin sırdaşı ve danışmanı olurlar.

Ergenler, küçük kardeşlerine yakınlık ve sevgi duymaya ve onları takdir etmeye devam etmelerine rağmen onlarla daha az vakit geçirirler ve eskisine göre ilişkilerini daha az yoğunlukta yaşarlar (Kılıçarslan, 2001:43). Ergenlik çağındaki çocuklar ailelerinden ayrılıp, uzaklaşarak zamanlarının çoğunu daha çok akranlarıyla geçirmeye başlarlar. Kardeş bağından artık eskiden olduğu kadar duygusal tatmin sağlamak için daha az zamanları ve ihtiyaçları vardır. Kardeş ilişkilerindeki değişimler, ergenler ve ebeveynler arasındaki ilişkiye benzer değişimlerden önce gelebilir; genç daha fazla bağımsızlaştıkça, yetişkin kişi, genç üzerinde daha az otorite sağlar. Çocukların lise çağına gelmesiyle, kardeşleriyle olan ilişkileri daha eşit ve mesafeli bir hal alır (Buhrmester ve Furman,1990:1387).

Bu değişimlerin büyük bir kısmı küçük kardeşin 12 yaşına girmesiyle birlikte tamamlanmış olur. Söz konusu yaştan itibaren, küçük kardeş artık eskisi kadar çok gözetim ve denetime gereksinim duymaz. Küçük ve büyük kardeş arasındaki yetkinlik ve bağımsızlık açılarından varolan farklar giderek kapanmış olur. Örneğin; 6 yaşındaki çocuk 3 yaşındaki kardeşinden çok daha fazla yetkindir; ancak 15 ve 12 yaşlarındaki iki kardeşe bakıldığında bu

fark hemen hemen kapanmış gibidir ve neredeyse eşit oldukları görülür (Kılıçarslan, 2001:44).

Lamb (1982) kardeşlerin ergenlik öncesinde temel duygusal destek kaynağı olduğunu, bu bağların ergenlik ve genç yetişkinlikte de devam ettiğini gözlemiştir. Lamb, ergenlik boyunca ebeveyn ve çocukların niteliklerini duygusal olarak iletişim güçlüğü yarattığını belirtmiştir. Kardeşler ise en tutarlı destek ilişkisini sağlarlar. Lamb'ın gözlemleri, bazı araştırmalar tarafından desteklenmemesine rağmen, Shapiro ve arkadaşlarının çalışmalarıyla tutarlıdır. Dunn ve Kendrick, kız kardeşlerin, erkek kardeşlerden daha fazla karşı tarafa güvendiğini ortaya koymuşlardır (Akt.,Goetting, 1986:705).

1.5. Kardeşler Arasındaki İletişimin Gelişim Alanlarına Etkisi

1.5.1. Sosyal Gelişime Etkisi

Kardeş ilişkileri ebeveyn-çocuk ilişkisine göre daha eşitlikçi niteliktedir. Çatışma, baskın gelme ve rekabet kadar; sadakat, yardımseverlik ve sevgiyi öğrenme örüntüleri içinde zengin olanaklar sağlamaktadır. Kardeşler bir diğ erinin yanıtını pekiştirebilir veya cezalandırabilir, koydukları standartları sürdürerek birbirlerine model oluşturur ve duygusal stres anlarında sırdaş ve sosyal destek kaynağı olarak hizmet ederler. Birbirleri için oyun arkadaşı, bakımı üstlenen kişi, öğretmen, destek sağlayıcı bir kaynak, kimi zamanda hayatlarını problem yaratıcı bir ö ğesi haline gelebilirler.

Çocukların kardeşleriyle olan deneyimleriyle sosyal gelişimlerin çeşitli yüzleri arasında erken gelişim döneminde ilişkiler bulunmuştur. Büyük çocuğun bir bağı lılık kaynağı, özdeşim modeli, oyun arkadaşı ve toplumsallaştırma etkeni olarak üstlendiği roller, kardeş ilişkilerinin olumlu yönünü oluşturmaktadır (Yavuzer,1998:166-167).

Howe ve başk. (2002), kardeşler arasındaki olumlu sosyal etkileşimin; olumlu duyguları, konuşmayı, paylaşmayı ve işbirliğini iç erdiğini belirtmektedir. Annenin gösterdiği empatinin, çocuğun empatisini bireysel olarak etkilemesine karş ın, kardeş etkileşimi de özellikle annenin olmadığı ortamlarda, empatiyi geliştirebilmektedir.

Kardeşler arasındaki etkileşimin, sosyal gelişim üzerinde özel bir önemi olduğu düşünülmektedir. Kardeşler, ilişkinin yoğunluğu ve yakınlığı dikkate alındığında, gelişimin bu noktasında ayrı bir anlama sahiptir. Okul öncesinde sosyal oyuna katılım, sosyo-bilişsel yetenekler, uzlaşma, sosyal kurallara uyum, kızgınlığın gelişimi, büyük kardeşin, küçük kardeş üzerindeki etkisi şeklinde ilişkilendirilmektedir. Cinsiyet rol özdeşleşmesi, büyük bir kardeş varsa, küçük çocuklar içinde geçerlidir (Dunn, 1988:121).

Brody (1985) ve arkadaşları, kardeş ilişkileri içerisindeki sosyal rol yapılarında gelişimsel değişiklikler bulmuşlardır. Okul öncesi dönemde, okul döneminde olan kardeş çiftleriyle yaptıkları bir araştırmada, okul çağındaki yaşı daha büyük olan kız kardeşlerin, öğretmenlik rolünü diğer kardeşlerden daha fazla üstlendiklerini ve yaşı daha küçük olan kız kardeşlerin de diğer kardeşlere göre daha çok öğrenen rolünde olduklarını bulmuşlardır (Akt., Atasoy, 2002:35).

Çoğu araştırmacı, sosyal davranışın; kardeş cinsiyetine, doğum sırası ve kardeş olma durumuyla ilişkilendirmiş ve bu durumda kardeş ilişkisinin etkisini keşfetmişlerdir. Son zamanlarda birkaç araştırmacı, evde ve laboratuvar ortamlarında iki kardeş arasındaki etkileşimleri gözlemleyerek, kardeş ilişkilerini incelemişlerdir. Bu gözlemler, kardeş ilişkilerinin niteliğinin sosyalleşme sürecine etkisinde önemli olduğunu göstermiştir (Berndt ve Bulleit, 1985:761).

Kardeş ilişkilerinin etkileşime dayandığı ve uzun süreli değerlere bağlı olarak, yakın insan ilişkileri arasında eşsiz olduğu kabul edilmektedir. Çünkü kardeşler, ortak bir genetiği ve sosyal mirası paylaşırlar. Kardeşler arasındaki ilişkiler, yüksek derecede sosyal eşitliğe dayanır (Bank ve Kahn, 1982:12-15).

Anlamlı her ilişki gibi kardeş ilişkilerinin de değişik durumları vardır. Kardeşlerin değiştiği ve geliştiği oranda bu ilişki de değişir ve gelişir. Çocukluğun ilk döneminde; kardeşler birbirleri için sürekli bir arkadaşlık kaynağıdırlar. Kardeşler yaşlıları ile ilk ilişkilerini aile içinde gerçekleştirirler.

Bu özel ilişki sosyal gelişim için başlangıçtır. Oyun döneminde; oyuncaklarını, giysilerini, odalarını paylaşmalarının yanı sıra önemli birçok deneyimlerini de paylaşmayı öğrenirler. Çocuk, bu sosyal ilişki sayesinde daha fazla öğreneceklerinin temelini oluşturur ve kişiliğini geliştirir. Kardeşler, okul dönemi boyunca aile dışındaki bireylerle de etkileşime girerler. Birbirlerinden öğrendikleri becerileri, aile dışındaki bireylerle kuracakları ilişkilerde de kullanırlar (Altınyay, 2000:3).

1.5.2. Dil Gelişimine Etkisi

Dil gelişimiyle ilgili olarak yapılan birkaç çalışma, çocukların başka çocuklarla geçirdiği zaman ile dil gelişimi ve üretimindeki olumsuz sonuçları ortaya çıkarmıştır. Darkness (1977)'in çalışmasında, yetişkinlerle daha fazla zaman geçiren çocukların, konuşmaya daha fazla zaman ayırdıklarını ve dil gelişimlerinde daha hızlı ilerlediklerini göstermiştir. Slobin (1975), çoğu kültürde çocukların kardeşlere, akranlara ve dil gelişimleri için daha büyük çocuklara bağımlı olduğuna dikkat çekmiştir. Yapılan çalışmalarla doğum sırasının, dil gelişimi üzerine etkisi incelenmiş, ilk doğan çocukların, sonraki çocuklardan dil gelişiminde daha ileri oldukları gözlenmiştir. Çünkü büyük kardeşlere sağlanan eğitsel yönlendirme, küçük kardeşlere sağlanmamış ve büyük kardeşler daha fazla yetişkinlerin dikkatini çekmişlerdir. Kardeş etkileşimlerinin çoğunun sözel olmayan, zayıf dil kullanımının olduğu ortamda olduğu gözlenmiştir. İlk doğan çocuk, küçük kardeşiyle iki ortamda konuşmaktadır: Kardeşini engellemeye çalışırken ve kardeşine oyunda yön vermeye çalışırken. Bu iki ortamda da büyük kardeşler, uygun ve etkili iletişim düzenlemeleri yapmışlardır. Okul öncesi dönemdeki çocukların, yetişkin yönlendirmesi olmaksızın, doğal konuşmaların küçük kardeşlere olan etkisinin, annenin sağladığı katkı ile doğru orantılı olduğu bulunmuştur (Akt., Dunn, 1983:792).

Daha küçük kardeşi olan okul öncesi dönemdeki çocuklar, küçük kardeşi olmayan okul öncesi çocukların, etkileşimlerinde daha baskındır. Bu çocukların kardeşlerinin dil becerileri sınırlı olduğu için belirli sözel davranışları çoğunlukla daha az sergilerler. Kardeş olma durumunun

belirleyici etkenleri, okuldaki davranış biçimleriyle ilişkili bulunmamıştır. Kardeşleri ile daha fazla saldırgan tutumlar içinde bulunan ve evde daha fazla izleyici konumunda olan çocuklar sözel becerilerinin gelişiminde benzerlikler göstermişlerdir (Berndt ve Bulleit; 1985:761).

1.5.3. Bilişsel Gelişime Etkisi

Gelişim üzerine kardeşlerin önemine değinen çalışmaların çoğu zihinsel ve bilimsel gelişim üzerine yoğunlaşmıştır. Araştırmalar, küçük çocukların, büyük kardeşlerini gözlediğini, taklit ettiğini; büyük kardeşlerin, oyunları, fiziksel becerileri öğrettiklerini, oyuncaklarını nasıl kullanacaklarını gösterdiklerini belirtmiştir. Erken çocukluk boyunca çocuklar, akranlarındansa kardeşleriyle daha fazla zaman geçirmektedirler. Paylaşılan deneyimin sonucu olarak, kardeşler birbirlerinin güçlü ve zayıf yönlerinin daha fazla farkındadırlar ve bu nedenle daha etkili öğretmen ve öğrencilerdir.

Kardeşlerin birbirlerinin gelişimi üzerinde etkisi çok fazla iken, bu etkinin şekli ve derecesi değişmektedir. Bunun nedeni, kardeş ilişkilerinin özelliklerinin birbirinden farklılık göstermesidir (Altınyay, 2000:4).

Büyük kardeşlerin; öğretim davranışının çoğunluğu; fiziksel beceriler, oyun kuralları, oyuncakların kullanımındaki eğitimi içermektedir. Küçük çocukların, büyük kardeşleri tarafından verilen eğitimi reddetmesi yada inkâr etmesi sıkça gözlenen bir durumdur.

Çocukların orta çocuklukta geliştirdiği öğretim becerilerini sunmak, öğretimin gelişimini dikkate almak amacıyla yaptıkları çalışmalarda; Sonuçlar, çocukların öğretme becerilerinin orta çocuklukta arttığını ve orta çocuklukta kavram öğretme görevi üzerine yoğunlaştığı çalışmada; kız çocukların kardeşlerine öğretim metodunun tüm dengelim, erkek çocukların kardeşlerine öğretim metodunun ise tümevarım yöntemi ile olduğunu göstermiştir (Maynard,2002:969).

Kardeşler ve karma yaşta ki akranların etkileşimi arasındaki farklılıklar, kardeşler ve akranların, orta çocukluk boyunca çocukların bilişsel gelişiminde eşsiz rol oynadığı yorumlarına yol açmaktadır. Cicirelli (1972),

kardeş öğretmenlerin, akranlara göre kardeşlerine daha fazla açıklama, tanımlama ve kavram tanımlaması yaptığını bulmuştur. Koester ve Johnson (1984), kardeşlerin birbirlerine akranlardan daha fazla geri bildirimde bulunduklarını ortaya koymuşlardır (Akt.,Azmitia ve Hesser, 1993:431).

1.6. Engelli Çocuk ve Aile

Aile, engelli bir çocuğun doğumuyla, çok karmaşık bir psikolojik durum içine girer. Engelli bir çocuğun doğumu, yaşamda pek çok kaygı ve endişeyi de beraberinde getirir (Vadasy ve başk.,1984:156). Bu kaygı ve endişe; engelin derecesine, türüne, ailenin psikolojik olgularına, maddi kaynaklarına ve çevrenin ne ölçüde destek olduğuna bağlı olarak değişmektedir. (Girli, 1995:13).

Sınırlı sayıdaki çalışma bulguları, aile içindeki ilişkilerin, ebeveynlerden kaynaklanan stresle ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Holroyd ve McArthur (1976) down sendromlu, otistik ve klinikte tedavi edilen çocukların ailelerindeki stres boyutunun aile ilişkilerini etkilediğini bulmuşlardır (Akt., Beckman, 1983:150).

Wilker (1981), engelli çocuğa sahip ailelerde kronik kederin varolabileceğini ileri sürmüştür. Engelli çocuğun değişik gelişimsel görevleri başarmadaki yetersizliği, ailenin başlangıçtaki üzüntüsünü desteklemektedir. Engelli bir çocuğu yetiştirmek, aile üzerinde ağır bir yük olup, stres ve hayal kırıklığı yaşamalarına, normal ailelerin ebeveynlerinden daha düşük yeterlilik ve özgüven göstermelerine neden olmaktadır (Akt.,Shulman,1988:125;Sloper ve While, 1996:597).

Aile bir bütün olarak, varolan taleplerle başa çıkma becerileri geliştirmelidir. Engelli çocukların kardeşlerinin büyütülmesinde parçalanma üç alanda ortaya çıkabilir;

a) Ebeveyn-çocuk etkileşimi: Engelli çocuğun günlük rutin tedavi işleri ile uğraşma, anne-babada normal çocuğa enerji ve zaman bırakmayabilir.

b) Aile Organizasyonu: Bazı aileler başarılı bir şekilde yeniden

organize olmayabilir, problemleri etkin biçimde çözme yetersizliği ve çatışma yaşayabilirler (Girli, 1995:32).

c) Kardeşlerin rolü: Gerçek dışı bir rol, engelli olmayan çocuğa tahsis edilmiştir. Bazı ebeveynler, engelli olmayan çocuğa dair beklentilerini arttırarak, kendi yeterli ebeveynliklerini kavramaya çalışırlar. Başkaları beklentilerini azaltabilir, bu durum ebeveynlerin potansiyel becerilerinin gelişimini sekteye uğratabilir (Shulman, 1988:127).

Engelli bir çocuğa sahip ebeveynlerin karşı karşıya kaldığı karar, daha fazla çocuğa sahip olmak yada olmamaktır. Ebeveynler engelli bir çocuğun yanında başka bir çocuğa sahip olmak istemez. Doğacak çocuklarının da engelli olacağını düşünürler. Kararları, çocuğun engelinin niteliğinden, dini yada kültürel inançlarından etkilenir.

Kız kardeş ve erkek kardeş üzerinde engelli çocuğun etkileri üzerine çok az araştırma vardır. Ablaların erkek kardeşlerle başa çıkmada daha başarılı oldukları yönünde bir inanç vardır. Engelli bir çocuğun güçlüklerinin algılanmasının çoğu ve ailedeki rolü ebeveynlerin engeli nasıl algıladıklarına bağlıdır. Bir şeylerden utanmak yada gizlemek yerine sağlıklı bir tutumu teşvik etmek önemlidir (McCormack, 1985:36).

1.7. Engelli Çocuğa Yönelik Kardeş Tepkileri

Engelli çocuğun kardeşleri, aile sisteminin önemli unsurlarıdır. Kardeşler arasındaki ilişki karşılıklı olmakla beraber, normal kardeş, engelli kardeşini etkilediği gibi, normal kardeşlerde engelli kardeşlerinden etkilenirler (Girli, 1995:10).

Engelli olmayan kardeşler, engelli kız ve erkek kardeşlerinden ana-babalarının yaşadıklarına benzer şekilde etkilenirler. Çocukların engelli kardeşlerine olan tutumları, çeşitlilik göstermektedir (Özlü ve Ahmetoğlu, 1997:133).

Çocukların engelli kardeşlerine olan duygusal tepkileri bazı başlıklar altında toplanmıştır;

Kıskançlık: Engelli olmayan çocukların, engelli kardeşleri nedeniyle anne-babalarının gözünde önemlerini yitirdikleri kaygısına kapılmaları durumunda, kızgınlık duygularıyla beraber kıskançlık duyguları da ortaya çıkabilmektedir. Bu duygular, ebeveynleri dikkat ve ilgisini çekmek, akademik veya davranışsal problemler çıkarma, yalan söyleme, beklenmeyen garip davranışlarda bulunma, kıskançlık sonucu ortaya çıkan davranış değişiklikleridir (İçöz,2001:22 ; Girli, 1995:17).

Kızgınlık: Çocukların, kardeşlerine gösterdikleri en yaygın duygusal tepkidir. Anne-babanın engelli kardeşe daha fazla ilgilenmeleri, engelli kardeş nedeniyle çeşitli sosyal olaylara katılamama, maddi kaynakların engelli kardeş için kullanılması gibi durumlar, çocuklarda kızgınlık duygularına yol açabilmektedir. Bunun yanı sıra, çocukların ileri yaşlarında engelli kardeşinin bakımından sorumlu olma, toplum içerisinde ve özellikle akranları arasında engelli kardeşe sahip olmanın getireceği zorluklar da kızgınlık duygularına neden olabilmektedir (Atasoy,2002:41).

Suçluluk: Engelli kardeşe sahip olan çocuklar sık sık suçluluk duygusuna kapılır. Bu tepkilerin niteliği, anne-babanın gösterdiği tepkilerden farklıdır. Çocuklarda engelli kardeşe yönelik suçluluk duygusu, olumsuz duygularından, iyileşmeyen engelli kardeşe sahip olup, kendisinin sağlıklı olması ya da engelli kardeşine kötü muamelede bulunmanın sonucu olarak ortaya çıkabilir. Engelli çocukların kardeşleri, normal çocukların kardeşlerinden daha öfkelidirler. Çocuklar, ebeveynlerine, engelli çocuğa, tüm dünyaya kızgındır. Engellilik için ebeveynlerini suçlarlar. Çocuğun engellilik durumu üzerine, aile içindeki iletişim eksikliği, yalnızlığın artmasına yol açar. Kardeşler, belirli konuların eksiksiz olduğunu, çirkin hislerin saklanması gerektiğini algılayabilirler (Seligman,1983:529).

Diğer taraftan çocuklar, özel ihtiyaçları olan engelli kardeşleri hakkında hissettikleri rekabet hissinden dolayı suçluluk duyarlar. Engelli kardeşleri ile ilgilendikleri için, onların sosyal, bilişsel ve duygusal gelişimlerini arttıran sosyal aktivitelerden mahrum kalırlar (McHale ve Gamble,1989:421).

Üzüntü: Kardeşlerin üzüntüsü, ebeveynlerin üzüntüsünün yansımasıdır. Engelli kardeşlerinin, pek çok şeyden yoksun kalmasından ötürü endişe duyarlar. Öte yandan, eğer engelli çocuk ev dışında bir kurumda kalıyorsa, kardeşinin, ebeveynleri tarafından aile dışında bırakıldığını düşünen normal kardeş, bu durumdan dolayı üzüntü duyar.

Düşmanlık: Çocuklar, subjektif varlıklardır. Problemlerin kaynağı olarak engelli kardeşini görebilir ve bu nedenle düşmanlık duyguları, fiziksel saldırganlık, kardeşe yönelik olumsuz sıfatlar ve alay etme gibi davranışlarla düşmanlık duygularını ifade ederler. Bazı durumlarda düşmanlık, başkaldırı veya küstahlık gibi tepkilerle doğrudan ebeveynlere karşı olmaktadır.

Red-Yadsıma: Engelli olmayan kardeşler sıklıkla, kendilerini güçsüz, yalnız hisseder ve özürlü kardeşleri veya aileleri ile ilişkiden kaçınırlar. En sık rastlanılan reddetme biçimi kardeşe ilgi ve sevgi göstermeme, bazen de engellik durumunu kabullenmemekle ortaya çıkmaktır.

Depresyon: Engelli çocuğun varlığını kabullenemeyen çocuklar, akademik başarısızlık, içe kapanma gibi depresyon belirtileri göstermekle beraber, fiziksel rahatsızlık belirtileri ile de ailenin dikkatini çekmeye çalışırlar.

Endişe: Engelli kardeşlerin davranışlarından dolayı yaşanan bir duygudur. Çocuk, anne-babanın kendisini dışlayabileceklerini düşünerek endişe duymaktadır (Girli, 1995:17).

Korku: Normal çocuğun yaşı, yaşayacağı korku türünü etkiler. Okulöncesi ve ilkokul çağındaki çocuklar, kendilerinin de engelli olabileceğinden korkmakla birlikte, daha büyük çocuklar sosyal hayatlarının kısıtlanmasından, özürlü kardeşlerini anlayıp kabul edecek arkadaş veya eş bulmada güçlüklerle karşılaşmaktan gelecekte kendi çocuklarının da engelli olmasından ve anne-babaları öldüğü zaman bütün sorumluluğun kendilerine kalmasına korkmaktadırlar. Küçük çocuklar, engelli olma konusunda korku duyarlar. Bu korku kızamık, menenjit gibi hastalıkların kardeşlerinin engeline sebep olduğunu öğrendiklerinde artar. Duyma ya da işitme problemi olan çocukların kardeşleri, gelecekte kendilerinin de kör ya da sağır olacağından,

kalp rahatsızlığı olan çocukların sağlıklı kardeşleri, kalplerinde bir delik olduğundan endişe duyarlar (İçöz, 2001:24).

Utanma ve Sıkıntı: Bu duygular engelli kardeşi olan çocukların, sıklıkla yaşadığı duygulardır. Çocuk, kardeşinin durumundan utanarak ve toplum içinde, kamusal mekanlarda kardeşiyle birlikte görünmekten sıkıntı duymaktadır. Sıkıntının derecesinin, engelin derecesiyle ve kardeşlerin yaşıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir. Kardeşler, engelli çocuk hakkında ailelerin hayal kırıklığı ve umutsuzluklarını telafi etmek adına ebeveynlerin aşırı arzu ve beklentilerine maruz kalırlar.

Yaşam boyu engelli kardeşlerin, devamlı danışma ve bakım ihtiyacında olması, normal kardeşlerin geleceğe endişeyle bakmasına neden olur. Çocuklar, üstlendiği sorumluluğu başaramamaktan endişelenip, fiziksel, psikolojik ve parasal olarak engelli kardeşlerine verecekleri bakımda başarısız olmaktan çekinirler (Seligman, 1983:530).

Uzlaşma: Bank ve Kahn (1982), engelli olmayan kardeşlerin bazen uzlaştırıcı duruma geçtiklerini ve aile tartışmalarında arabuluculuk görevi üstlendiklerini belirtmişlerdir. Normal gelişim gösteren kardeş, engelli çocuğun aile ortamı içinde oluşturduğu olumsuz duygu ve düşünce kaynaklı duygusal patlamaları, yatıştırma gibi sosyal bir rolü üstlendiklerine dikkati çekmektedir.

Kabul: Engelli olmayan kardeşlerin birçoğu, engelli kardeşlerine uyum sağlamakla birlikte, bu çocuklar, engelli olmayan çocuklara göre bireysel farklılıklara, sağlıklı olma ve ailesel bağlara daha çok önem vermektedirler. Kabul aşamasında, çocuk engelli kardeşiyle arkadaşça ilişkiye girebilmektedir (Girli, 1995:18).

Engelli kardeşle olan etkileşim miktarı, engelli olmayan kardeşlerin değerlerine etki etmektedir. Az sıklıktaki etkileşimler, diğer bireylerle olan ilişkilere verilen değeri arttırmaktadır. Engelli kardeşle daha sık olan etkileşimler, felsefi ve bilimsel yardımlar yapma, güçlükleri kabullenme ve onlarla yaşama değeri ile birleşmektedir (İçöz, 2001:24).

Ailede engelli bir çocuğun varlığının, kardeşleri olumsuz etkilediğine dair kanıtlar olduğu kadar, kardeşlerin engelli kardeşine çoğunlukla yumuşak ve olumlu tepki verdiği, engelli kardeşlerin koşullarındaki insanlara yardım etmek için bir kariyere sahip olarak, bu durumdan olumlu etkilendiklerine dikkat çeken kanıtlar vardır (Seligman, 1983:531).

Çocukların engelli kardeşlerini kabul süreçlerinde beş değişkenin önemli olduğu saptanmış ve bu değişkenler; aile genişliği (ailenin geniş olması kabulü kolaylaştırıyor), kardeşlerin engelli çocuğa göre sırası (büyük kız kardeşin üzerine aldığı bakım sorumluluğu daha fazla), engelin ağırlık derecesi (hafif engel kabulü kolaylaştırıyor), engelin tipi (ne olduğu açık ve net olarak bilinip, görülen engel kabulü kolaylaştırıyor), aile tutumları (olumlu tutumlar kardeşin de kabullenme tutumunu olumlu etkiliyor) şeklinde belirlenmiştir.

1.8. Engelli ve Normal Kardeş İlişkisi

Kardeş ilişkileri, çocuğun bütün gelişim sürecinde, normalde önemli bir noktayı içerirken, kardeşlerden birinin engelli olması halinde, daha özel bir anlam taşımaktadır. Ancak çocuklardan biri engelli olduğunda, kardeş ilişkisinin neden tamamıyla değişik olduğunu anlamak kolay değildir. Bu belki kardeşlerin kaygı yaşamalarından dolayı, belki de kardeşlerin birlikte daha çok zaman geçirmelerine, yada birbirlerine çok güvenmelerine bağlı olabilmektedir. Ancak birçok faktör ve her aile ortamının bireysel doğası göz önüne alındığında, kardeş ilişkilerinin kendine özgü ve tek olmasını açıklamak mümkün olabilir (Girli, 1995:16).

Fowle'a göre engelli bir çocuğun varlığı ile yalnızca kardeş ilişkileri etkilenmekle kalmamakta, bunun yanında normal gelişim gösteren kardeşin bireysel işlevleri; yüksek derecede kaygı, ebeveynler ile çatışma, kişiler arası ilişkilerde düşük sosyalleşme ve yaşam amaçlarının kendini engelliye adama biçiminde uyarlanması ile kendini gösteren özelliklere bürünmektedir (Akt., Türkoğlu,2001:35).

Engelli çocuğa sahip ailelerde, normal ve engelli çocuklar, pek çok

kardeşin paylaştığı ve gelişmelerinde yarar sağlayan yaşantılardan yoksun kalabilirler. Kardeşler arası ilişkilerde yardım etme, öğretme türü etkinliklerle, her iki kardeş için de doyurucu olabilen etkinlikler arasında belirli bir denge varken; kardeşlerden birinin engelli olmasıyla, bu denge bozulabilmekte, engelli kardeşle olan ilişkiler, daha az doyum sağlayıcı ve daha çatışmalı olabilmektedir (Begun, 1989:566).

Çocuğun engel derecesinin ağır olması, tüm aile üyeleri üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Bu ailelerdeki engelli olmayan çocuklara yönelik çalışmalar, hem duygusal risklere hem de algılanın faydalara işaret etmektedir. Zihinsel geriliği olan çocukların kardeşleri, engelli olmayan çocukların kardeşleriyle karşılaştırılmıştır. Farklı durumlarına rağmen; kardeşler kendilerine verilen sevgi-saygı, aile ortamı, psikolojik uyumlarında oldukça benzer olmalarına rağmen, engelli kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri daha az yoğun, daha az sıcak ve çocuk ailenin dışında olduğunda da daha az çatışmalıdır (Eisenberg ve başk.,1998:355).

Bazı sosyal faktörler, engelli yada uzun süreli rahatsızlığı olan çocukların kardeşlerinde duygusal ve davranışsal problemleri öngörmede önemli olarak tanımlanmıştır. Özellikle, sosyal dezavantaj, yoksunluk problemlerinin olduğu ailelerde, engelli çocukların kendilerinden büyük kız kardeşlerinde yüksek oranda duygusal ve davranışsal problemler vardır. Engel ya da belirli kronik rahatsızlık tiplerinin, başkalarındansa, kardeşler üzerinde daha zarar verici sonuçları olduğunu gösteren bazı kanıtlar vardır. Engelli çocukların kardeşlerine dair tüm grupların, sağlıklı kardeşlerle birlikte olan çocuklardan, daha gergin ve çekingen olma olasılıklarının fazla olduğu; küçük kardeşlerin, gözle görünür engeli olan çocuklardan etkilenmelerinin daha ciddi olduğu belirlenmiştir. Down sendromlu çocukların okula giden kardeşleri, aynı sınıftaki akranlarıyla karşılaştırıldıklarında, dezavantajlı konumda gözükmekte, normal kardeşler ve engelli çocuklar, ev ortamında aynı strese tepki vermektedirler (Gath ve Gumley, 1987:715-716).

Engelli bir kardeşe sahip olma ailenin yaşam kalitesi üzerinde farklı biçimlerde etkin olmaktadır. Bu etki çoğunlukla olumsuzmuş gibi görünse de

kardeşler üzerinde bazı olumlu etkilere de neden olmaktadır. Örneğin, ailenin zamanının çoğunu engelli çocuğun bakımıyla geçirmesi, zaman bulamaması nedeniyle kardeşe düşen fazladan sorumluluklar, kardeşlerin bağımsızlıklarının daha çok desteklenmesine neden olmaktadır. Bu durumda da onlar daha çabuk olgunlaşıp, daha yeterli hale geliyor olmaktadır. (Erden ve Akçakın, 2001:153).

1.9. Çocukların Engelli Kardeşe Yönelik İletişimlerini Etkileyen Faktörler

Engelli çocuk aileleriyle çalışan uzman ve araştırmacılar, normal kardeşin, engelli kardeşe uyumuna, tepkilerine ve kardeş ilişkilerine doğrudan yada dolaylı bir biçimde etkide bulunabilen çeşitli değişkenler olduğunu ileri sürmektedir. Ailenin özellikleri (aile genişliği, sosyo-ekonomik düzey, din v.b.),engelli ve engelli olmayan çocukların bireysel özellikleri (cinsiyet, doğum sırası, yaş, kişilik özellikleri, engelin türü ve derecesi ve engelli çocuğun yaşadığı yer vb.), anne-babanın tutum ve beklentileri gibi etmenlerin çoğu zaman birbirleriyle etkileşim ve iletişim içerisinde kardeşlerin uyumunu, tepkilerini, engelli kardeşe yaklaşım biçimini etkileyebildiği belirtilmektedir (Şenel,1995:34 ; Özlü ve Ahmetoğlu,1997:134 ;Dunn, 1988: 123 ; Gath ve Gumley,1987:715 ; Seligman,1983:531 ; Vadasy ve başk., 1984:156 ; Begun,1989:566).

1.9.1. Ailenin Özellikleri

1.9.1.1. Aile Genişliği

Taylor, geniş ailelerde yaşayan kardeşlerin çekirdek tipi ailelerde yaşayanlara oranla duruma daha iyi uyum sağladıklarını, bunun neden olarak çekirdek tipi ailelerde ebeveynlerin bütün beklenti ve isteklerinin sağlıklı çocuğa yöneltmeleri, geniş ailelerde ise beklentilerin ve sorumlulukların tek bir kardeşe değil ailenin diğer bireylerine eşit olarak verildiğini, rollerin belli olduğunu belirtmektedir (Akt., Powell ve Ogle, 1985 ; Seligman,1983:530).

McHale ve arkadaşlarının (1986) yaptıkları bir çalışmada, ailedeki birey sayısının fazla olmasının, normal çocukların engelli kardeşe ilgili daha

az utanma ve kardeşin bakımından daha az bunalma duyguları yaşamalarıyla ilişkili olduğunu bulmuştur (Akt.,Küçüker,1997:39). Grossman (1972), iki çocuklu ailelerden gelen üniversiteli öğrenciler, engelli bir kardeşle yaşamı, çok sayıda kardeşi olanlardan daha stresli bulmuşlardır (Akt., Seligman,1983:530).

Bu konuda yapılan bazı araştırmalar ise aile genişliğinin, çocukların engelli kardeşlerine uyumlarını etkilemediği yolunda sonuçlar elde etmiştir (Akt.,Küçüker,1997:39). Şenel (1995), normal ve zihinsel yetersizlik, otizm ve down sendromu tanısı almış kardeşleri olan çocukların kaygı düzeyleri ve engele yönelik tutumlarını incelediği araştırmada; engelli çocukların kardeşlerinin, normal çocukların kardeşlerine oranla stres düzeylerinin daha yüksek olduğu ancak engele karşı tutumlarının farklılaşmadığı bulunmuştur. Ayrıca engelli çocukların kardeşlerinin kaygı düzeylerinin ve engele ilişkin tutumlarının ailenin genişliği ile ilişkili olmadığı bulunmuştur.

Grossman (1972), Hannah ve Midlarsky (1987) aile üye sayısının daha az olduğu ailelerdeki kardeşlerin daha fazla problemi olduğunu ve anne-babaların beklentilerini gerçekleştirirken daha çok baskı hissettiklerini saptamışlardır (Akt.,Şenel,1995:34).

1.9.1.2. Sosyo-Ekonomik Düzey

Powell ve Ogle (1985) üst ve orta sosyo-ekonomik düzeyden gelen ailelerde, engelli çocuğun gereksinimlerinin karşılanmasında, gerekli yardımı güvence altına almak için daha hazırlıklı davranıp, parasal açıdan aile dışı destek hizmetlerine daha fazla ulaşabildiğinden normal kardeşlere düşen yükün daha az olmasına bağlı olarak bu çocukların uyumunun daha iyi olabileceğini belirtmektedir. Buna karşın alt sosyo-ekonomik düzeyden gelen ailelerde, parasal kaynakların kısıtlı olması nedeniyle, daha az güvenli olan aile kendi içsel kaynaklarına yönelerek engelli çocuğun bakımını diğer kardeşlere yükleyecektir. Seligman (1983), hafif derecede zihinsel engelli bir çocuğun düşük sosyo-ekonomik düzeydeki bir ailede kolaylıkla kabul görürken, üst sınıftan bir ailenin belirlediği yüksek akademik ve sosyal

hedefleri gerçekleştirmede başarısız olabildiği ve bu tür ailelerdeki normal kardeşlerin de engelli çocuğun yetersizliklerini telafi etme baskısıyla karşılaşabildiklerini belirtmektedir.

Engelli kardeşi olan çocukların sosyal etkinliklerinin derecesi ailelerinin sosyo-ekonomik düzeyleri ile ilişkilidir. Sosyal etkinliklerdeki azalma sosyo-ekonomik düzeyi yüksek ailelerde artarken, düşük ailelerde daha azalma göstermiştir. Kardeşlerin engellerinin dereceleri de çocukların sosyal etkinliklerinde etkilidir (Breslau ve Prabucki,1987:1040).

Aile içindeki çocukların çalışmasına, aile sorumluluğundaki gelişimsel artışa yönelik araştırmalar; düşük sosyo-ekonomik seviyedeki ailelerdeki kardeşlerin, zengin ailelerdeki kardeşlerden engelli kardeşe yönelik bakım sorumluluğunun daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Brody ve Stoneman,1988:180).

1.9.1.3. Anne-Babanın Tutum ve Beklentileri

Çocuğun engeli ve engelli kardeşi kabullenmesi ile anne-baba tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır. Engelli çocuğu ve yaşam koşullarını kabul eden anne-babalara sahip kardeşler bu duruma daha iyi ve daha kolay uyum sağlamaktadır (İçöz, 2001:29 ; Girli,1995:20 ; Seligman, 1983:531).

Seligman (1983)'a göre, genelde anne-babanın engelli çocuğa bakış ve tepkide bulunuş biçimi kardeş tepkilerini etkilemekte, engelli çocuğu kabul eden ve kendileri bu konuda rahat olan anne-babalar, kardeşlerin de engelli çocuğa karşı benzer şekilde davranmalarına olanak sağlayan tutum ve davranışlar için model oluşturmaktadırlar. Buna karşın engelli çocuğundan utanan, onu yük olarak gören, olumsuz davranan ve kaygılı olan anne-babalar, çocukların tutum ve davranışlarını da bu yönde etkileyebilmektedir. Engelli çocuğa karşı kabul edici, olumlu tutum gösteren ana-babalar engelli olmayan çocuklar için bu tutumun modelini oluştururlar. Engelli olmayan kız ve erkek kardeş evde gösterilen bu tutumu taklit eder, engelli kardeşleri hakkında olumlu konuşurlar ve onunla ilişkilerinde kabul edicidirler. Eğer

anne-baba engelli çocuğa karşı negatif iseler, normal kardeşlerde tutum ve davranışlarında bunu ayna gibi yansıtırlar (Girli, 1995:35).

Gath ve Gumley (1987), engelli çocuğa karşı anne-babaların kararsız tutumlarının, kardeşlerin de kimi zaman olumlu ancak çoğu zaman olumsuz ve reddedici davranmalarına yol açabildiğini belirtmektedir. Down sendromlu çocuklar ve yakın yaştaki kardeşleriyle yaptıkları çalışmada, anne-babaların kabul edilebilir davranış kurallarını aile içerisinde genelde uygulamaya çalıştıklarını, ancak çocukların sorumluluk ve ayrıcalıklarını belirlerken yaşlarına ve yeterliliklerine göre davranışlarını da ortaya koymuştur.

Grossman(1972), kardeşlerin engelli çocuğu kabullenmelerinde en güçlü faktörün özellikle annenin tutumu olduğunu belirtmiştir (Akt., Girli, 1995:20). Beckman'ın (1983) yaptığı çalışmada engelli bebeklerin annelerindeki artan stresin, kardeşlerin engelli bebeğe gösterdikleri uyumsuzlukla ilişkili bulunmuştur.

Seligman (1983), anne-babanın tutumlarında din ve Allah inancının etkili olduğu, engelli çocuğun kabulüyle ailenin dini inanışları arasında orta düzeyde ve olumlu bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Katolik anne-babaların engelli bir çocuğu hediye olarak görmeleri, normal kardeşin engelli kardeşe yönelik tutumunu pozitif yönde etkilemektedir.

1.9.2. Normal Kardeşin Özellikleri

Bu konuda yapılan bir çok araştırma, normal kardeşin, engelli bir kardeşi kabullenmesinde ve kardeş ilişkilerinde normal kardeşin cinsiyeti doğum sırası, kardeşler arasındaki yaş farkı ve eğitim durumu gibi etmenlerin olası etkilerini belirlemek amacıyla çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Çalışma bulgularının çoğunluğu bu değişkenlerin tek başına kardeş ilişkilerinde ve uyumunda anlamlı bir etkiye sahip olmadığını belirtmiştir.

Şenel'in (1995) yaptığı çalışmada, engelli çocukların kardeşlerinin uyum düzeylerinin, cinsiyet ve eğitim düzeyinin değişmesi ile anlamlı bir ilişki göstermediği saptanmıştır. Şen (1991) iştirme engelli kardeşi olan, yaşları 12-17 arasında değişen gençlerle yaptığı çalışmada cinsiyet, eğitim durumu,

kardeşin büyük yada küçük oluşuna göre bu gençlerin psikolojik durumlarının değişmediğini saptamıştır (Akt., Şenel,1995:35).

Yapılan bu araştırma sonuçlarına karşın Lobato (1983), normal kardeş çiftleriyle yapılan çalışmada, cinsiyet ve doğum sırası arasındaki etkileşimin, çocukların kişilik özelliklerinin ve aile içindeki rol ve sorumluluklarının belirlenmesinde önemli olduğunu belirtmiştir. Alt sosyo-ekonomik düzeyden gelen ailelerde, Grossman'ın (1972) yaptığı çalışmada, engelli kardeşin varlığından en çok büyük kardeşlerin etkilendikleri, cinsiyete bakılmaksızın yalnızca doğum sırasına göre kardeşlerin uyumları ele alındığında ise engelli çocukların büyük kardeşlerinin küçüklere göre sosyal açıdan daha uyumlu oldukları bulunmuştur. Grossman bu durumu açıklamada, çocukluk döneminde küçük kardeşlerin göreceli olarak anne-baba ilgisinden yoksun kalabildiklerini ve engelli kardeşle ilgili durumları daha az anlayabildiklerini ileri sürmüştür (Akt., Küçüker,1997:40-42).

Engelli çocukla kardeşi arasında çok yaş farkı olduğunda normal kardeşin duruma daha iyi uyum sağladığını gösteren araştırmalar vardır. Kardeşler arasında en az 10 yaş fark olduğunda daha iyi uyum sağladıkları gözlenmiştir. Normal kardeşlerin engeli anlayacak yaşta olmaları veya engel hakkında bilgilenmiş ve kendilerini bu sorunla baş edebilecek yeterlilikte görmeleri duruma daha iyi uyum sağlamalarını kolaylaştırmaktadır (Powell ve Ogle,1985).

1.9.3. Engelli Çocuğun Özellikleri

Kardeşlerin kabullenme sürecine, kardeş ilişkilerine ve psikolojik fonksiyonlarına etki eden faktörler; engelli çocuğun yaşı, cinsiyeti, engelin türü ve derecesi, engelli çocuğun yaşadığı yer gibi özelliklerdir.

1.9.3.1. Engelli Çocuğun Yaşı

Engelli çocuk büyüdükçe kardeşlerin karşılaştığı sorunlar artmaktadır. Bunun sonucu olarak ilişkiler olumsuz yönde etkilenmektedir (Girli,1995:22).

Buhrmester ve Furman (1990) yaptıkları bir çalışmada engelli çocuk büyüdükçe (5 yıl içinde) kardeşlerin sosyal izolasyon, depresyon, uyumsuz davranışlarında artış gözlemlendiğini belirtmişlerdir.

1.9.3.2. Engelin Türü

Bu konuda farklı bulgular elde edilmiştir. Labato ve başk., (1987) farklı engel grubundan olan ve kanserli çocukların kardeşleriyle yaptığı çalışmalarda engelin türünün kardeşlerin uyumlarında farklılığa yol açmadığını bulmuştur.

Araştırmacılar kardeşlerin yaşayabilecekleri problemleri belirlemede, engelli çocuğa konulan tanıdan başka faktörlerin daha önemli olabildiğini, engelin “görülebilirliği” ile kardeşi kabullenmenin ilişkili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Lavigne ve Ryan’ın (1979) farklı türde hastalığı olan çocukların kardeşleriyle yaptıkları çalışmada, kardeşlerin uyumlarında tanı gruplarına göre farklılaşma olduğu görülmüştür. Çalışmaya üç grup hasta çocuğun kardeşleri alınmıştır. İlk iki gruptaki çocukların hastalığı süregelen ve ciddi bir hastalık olmakla birlikte “görülebilir değilken, üçüncü gruptakilerin hastalığı ise yaşamsal önemde olmamakla birlikte oldukça “görülebilir” bir bozukluktur. Çalışmanın sonuçları görülebilir hastalığa (engele) sahip çocukların kardeşlerinin, diğer iki gruba göre genel psikopatoloji ölçümlerinde en yüksek puanları aldıklarını göstermiştir (Akt., Küçüker,1997:46).

Kardeş ilişkisinin niteliğinde rol oynayan ve araştırma kapsamında yer alan engel türleri aşağıda belirtilmiştir;

Öğrenme Güçlüğü (ÖG)

ÖG, kişinin kronolojik yaşı, ölçülen zeka düzeyi ve yaşına uygun olarak aldığı eğitim göz önünde bulundurulduğunda her bir bireysel beceriyi ölçen testteki başarı beklenenin önemli ölçüde altında olmasına karşın, okul başarısını bir arada önemli ölçüde etkileyen her üç alandaki (okuma, matematik, yazılı anlatım) sorunları kapsayabilir. Genetik eğilimler, kan uyuşmazlığı, doğum sırasında oksijen eksikliği gibi olaylar, doğum aletlerinin yol açtığı yaralanmalar, beyin hasarı, çarpma ve tümör gibi doğum sonrası

etkenler öğrenme güçlüğü'nün nedeni olabilir (Yavuzer, 2000:216-217).

Kırk ve Bateman (1962), özel eğitim alanında öğrenme güçlüğü'nü, duygusal yada davranış bozukluğu nedeni ile psikolojik bir engel sonucu konuşma, dil, okuma-yazma, aritmetik vb. gerilik, düzensizlik, bozukluk yada gecikme olarak tanımlamaktadırlar. ÖG olan çocukların özelliklerini Bryan ve Bryan (1986) belirli bir konu üzerinde yoğunlaşmama, amaçsız ve düşüncesizce hareket etme, duygusal bozukluk, hafıza, hatırlama problemleri, hiperaktivite ve öğrenme problemleri (okuma, aritmetik vb. beceriler) gibi nörolojik problemler olarak belirtmektedirler (Akt.,Şahin, 2000:7).

Mental Retardasyon (MR)

Zihinsel engelin farklı tanımları yapılmaktadır. Bu konuda "American Association of Mental Deficiency" nin öne sürdüğü tanım, en geçerli tanım olarak sayılmaktadır. Bu tanıma göre, zeka geriliği, genel zeka fonksiyonlarının normalin altında olması, öğrenme ve sosyal uyum sağlayıcı davranışlarda bozukluğun görülmesi ve davranışların gelişim sürecinde ortaya çıkmaması olarak tanımlanmaktadır (Şahin, 2000:3).

Zihinsel engelin nedenlerini bulmak, belirlemek son derece güçtür. Zihinsel engelli çocukların büyük bir kısmında yol açan neden bilinmemekte, ancak bu çocukların %15-20'sinde engele yol açan neden belirlenebilmektedir. Zihinsel engele yol açan, en sık karşılaşılan durumlar üç grupta toplanmaktadır. Hamilelik öncesi, doğum sırası, doğum sonrasındaki yaşantılardır (Bıyıklı ve Akkök,1995:9).

Cerebral Palsi (CP)

American Academy For Cerebral Palsy and Developmental Medicine'a göre CP travmatik veya ateşli bir hastalığın beyinde yarattığı tahribata bağlı olarak beynin gelişmemesi nedeniyle duruşta ve hareketlerdeki bozukluğu ifade eder. Motor fonksiyonlardaki bu bozukluk, kas zayıflığı yada istem dışı hareketler sonucu olabilir. Tüm CP'li çocuklarda ortak olan tek nokta bazı kasları kontrol etmedeki güçlüktür (Urhan,1998:5-6).

Gebelik döneminde annenin geçirdiği enfeksiyonlar, annenin kullandığı ilaçlar, kanamalar, kan uyuşmazlığı, kordon dolanması, beyin kanamaları vb. çeşitli etmenler CP'li çocukların doğmasına neden olabilmektedir (Şahin, 2000:6).

Mental Motor Retardasyon (MMR)

MMR zihinsel engele bağlı motor zedelenmenin oluşmasıdır. Beynin algılama eksikliğinden kaynaklı hipotonik kaslarla karşılaşılır. MMR de esas problem zeka problemidir. IQ 90 dan düşüktür, yürüme ve stabilizasyon kaybı vardır. Genetiğe bağlı olup ilerleyici olabilir.

Metabolik ve endokrin bozukluklar, genetik ve kromozomal anomaliler, merkezi sinir sistemi malformasyonları zihinsel engele neden olurlar. Genel olarak ciddi ve orta derecede zihinsel engeli olanlar kendilerine bakamaz ve koruyamazlar. İleri derecede motor bozukluğu olanlarda ikincil olarak mental gerilik oluşabilir. Zihinsel engelli çocuklarda motor gelişim zihinsel engelin şiddetine bağlıdır. Hafif dereceye girenlerde motor gelişim normale yakın ancak biraz yavaştır. Ciddi zihinsel engeli olanlarda oturma yeteneği kazanılmadan gelişim durabilir. Cerebral palsili ve zihinsel engelli çocuklar arasında gelişimin ilerlemesinde fark vardır. Cerebral palsili çocuklarda gelişim düzenli değildir. Bazı yeteneklerde durma gözlenirken diğerleri gelişmeye devam edebilir. zihinsel engelli olanlarda ise gelişim bir noktada durur, ilerleme olmaz. Zihinsel engelli çocuklar büyüdükçe belirgin şekilde gerilerler.

Down Sendromu (DS)

Her insan vücudunda 46 kromozom vardır. Mongolizm, normal olarak vücutta 46 olması gerekirken, 47 kromozom olması sonucu oluşan kalıtsal bir engel tipidir.

Fiziksel bulgular, tanıda kolaylık sağlamaktadır. DS'lu çocukların başı, normal yeni doğanlarla karşılaştırıldığında bir dereceye kadar daha küçüktür. Boyun kısadır, kulak küçük ve düşüktür. Kol ve bacaklar kısa, kaslar hipotoniktir. El ayasında iki çizgi yerine bir çizgi vardır. El parmakları

kısa ve küçüktür. Ayaklar küçük, taraklı; baş parmak ve ikinci parmak arası oldukça açıktır. DS'lu çocukların hepsinde değişik derecelerde mental gerilik vardır. Genellikle IQ, 25-50 arasındadır. DS'lu çocukların ortalama % 2-4'ünün okuma-yazma öğrenebildiği bildirilmektedir. Sosyal davranışları, zekâ yaşına göre daha iyidir (Şahin, 2000: 5-6).

DS'lu çocuklarda nöromotor eksiklikler, motor becerilerin yetersizliği, işitsel algıda yetersizlik, dil girdisi eksiklikleri, dil bozuklukları görülmektedir (Eroğlu,1998:22).

Otizm (O)

Otizm, bireyin dış dünyasının gerçeklerinden uzaklaşıp kendine özgü gerçekler dünyası yaratması olarak tanımlanmaktadır. Otizm, temelde sosyal bir bozukluktur. Otistik çocuk çevresindeki olaylara karşı ilgisiz görünmektedir. Sosyal etkileşim becerileri, bebeklik döneminde kazanılmaya başlar. Bebeğin gülümsemesi, sosyal gelişimin bir göstergesidir. Anne-bebek arasındaki bu etkileşim empati duygusunun gelişiminin bir göstergesidir. Otistik bebeklerde empati duygusu bozulmuştur.

Otizme sebep olan etmenler arasında annenin gebelik döneminde geçirdiği kızamıkçık, bebeklik spazmı, beyin travması, doğumda anoksi, Reft sendromu vb. sayılmaktadır (Şahin, 2000:7-8).

1.9.3.3. Engelin Derecesi

Engelli çocuğun engelinin derecesi ne kadar büyük olursa, ailede engelli çocuğu o kadar zamanını ve dikkatini vererek, normal kardeşleri de o derecede ihmal edecektir. Ancak bu daha çok zaman ayırmanın normal kardeşin uyumu ile doğrudan ilişkili olduğunu söylemek mümkün değildir.

Çoğu çalışmada ise engelin derecesi ile kardeşlerin uyumu arasında doğrusal bir ilişkinin olmadığı yolunda bulgular elde edilmiştir. Genel olarak çocuğun engelinin derecesi, normal kardeşin özellikleri (cinsiyet, doğum sırası gibi) ile ailenin özellikleri (sosyo-ekonomik düzey) bağlamında önemli olmaktadır. Özellikle maddi olanakları çok sınırlı olan ailelerde, aile dışı destek hizmetlerine ulaşamamakta ve özürlü çocuğun gereksinimlerinin

karşılansında ailenin içsel kaynaklarına başvurulmaktadır. Bu durum da genel olarak aile bireylerinin daha fazla sorumluluk üstlenmelerine ve daha fazla stres yaşamalarına neden olmaktadır (Akt.,Kücüker,1997:46).

McHale ve Gamble (1989), yaptıkları araştırmalarda çocukların hafif derecede engelli kardeşleriyle, ağır derecede olanlara oranla daha az etkileşime girdiklerini belirterek, kardeşlerin psiko-sosyal uyumlarının, engelin derecesinden etkilendiğini ileri sürmüşlerdir.

1.9.3.4. Engelli Kardeşin Yaşadığı Yer

Farber (1960), engelli kardeşi evde bakım gören ablaların, kardeşleri bir kurum bakımı alan ablalara oranla çok büyük bir rol gerilimi içinde olduklarını belirtmektedir. Ağabeyler ise engelli kardeş evde olduğunda bu durumdan olumsuz etkilenmemektedir. Cinsiyetler arasındaki bu farklılık, engelli çocuğun bakım sorumluluğunun erkek kardeşlerden çok kız kardeşlerin üzerinde olmasına bağlanmaktadır (Akt.,Girli,1995:22).

Evde ya da başka bir meskende kalan zihinsel engelli çocukların kardeş ilişkilerinin incelendiği çalışmada; engelli çocukla aynı evde kalan kardeşlerin yaşadıkları çatışma, aynı evi paylaşmayan kardeşlerin yaşadıkları çatışmadan daha fazla olduğu tespit edilmiştir (Eisenberg ve başk., 1998:355).

1.10. Engelli Kardeşin Bakım Sorumluluğu

Çocuk bakma sorumluluğunun önemi, kardeşlerle ilgili pek çok çalışma ve makalede vurgulanmıştır. Ailede engelli bir çocuk, büyük miktarda zaman, enerji, para ve duygusal kaynakları tüketmektedir. Ailedeki normal çocuğa, hazır olmadan önce, ebeveyn rollerini üstlenmesi için baskı yapılmakta, engelli kardeşin sorumluluğunu alan çocuğu bir dereceye kadar engelli kardeşe sahip olma hissiyle başa çıkmakta, bu konuda duyarlı olmayan ebeveynler, çocuğun suçluluk ve korku hislerini güçlendirmektedir. Özellikle kız çocuğun, öfke, gücenme, suçluluk ve olası psikolojik dengesizlikler göstermesine neden olmaktadır (Seligman,1983: 530 ; Gath ve Gumley,1987:715).

Çocukların, engelli kardeşleri için hissettiği sorumluluk; aşırı, yoğun bir bakım, öfke, suçluluk, içlerleme ile sonuçlanabilir. Özellikle engelli olmayan kardeş, sınırlı ebeveynsel bir ilgi ile karşılaştığında olumsuz tepkiler verebilir.

Kardeşlerin cinsiyeti, ebeveyn talebinde önemli rol oynamaktadır. Erkek kardeşlerin, engelli kardeşe yardımcı olduğu, ancak çocuk bakım sorumluluğunun kız çocuklara göre daha düşük olduğu belirtilmiştir (Shulman,1988:125). Cinsiyete ilişkin rol davranışı yetişkinler için esnekleştirilirken, çocuklar için hâlâ aynıdır (Seligman,1983:530). Engelli çocukların kardeşlerinin çocuk bakımıyla ilgili daha fazla sorumluluk almaları, arkadaşlık ilişkileri ve ev dışı etkinliklere katılma fırsatlarının azalmasıyla ve kardeş ilişkilerinde çatışma ile ilişkili bulunmuştur. Ancak engelli çocukların kız ve erkek kardeşleri grup olarak, ev dışı etkinliklere katılma ve arkadaşlık ilişkilerinin sıklığı açısından karşılaştırma grubundaki kardeşlerden farklı bulunmamışlardır.

Kardeşler, ebeveynlerinin engelli çocukla ilgili hayal kırıklarını telâfi etmek için yoğun istekler altında ezilmektedir. Sorumluluk engelli olmayan kardeşlerin omuzları üzerindedir (Seligman ve Darling,1989:115).

Engelli kardeşi olmayan bireylerde olduğu gibi eşitlik ve yargısızlık yoktur. Hiyerarşik bir ilişki (engelliye karşılıksız yardım, hizmet veya hoşgörme) biçiminde ortaya çıkar. Sonuç olarak; Çok az kardeş ilişkisinde eşitlik gözlemlenmiştir. Genelde kız kardeşler birincil bakımı üstleniyorlar. Engelli çocuğun bir kardeşi varsa ve erkekse aynı derecede bakımı üstleniyorlar (Girli,1995:36).

1.11. Engelli Çocukların Kardeşlerinin Gelişimleri

1.11.1. Engelli Çocukların Kardeşlerinin Bilişsel Gelişimi

Genetik çalışmalara dayalı bilgilerin ışığında yapılan araştırmalarda, otistik çocukların kardeşlerinin sıklıkla bilişsel ve yürütücü işlevlere ilişkin sorunlar yaşadıkları belirtilmektedir. (Ozonoff ve başk.,1993:429). Bu bulguları destekleyen çalışmalarda, otistik çocukların kardeşlerinde %13-15

arasında yüksek oranlara ulaşan zihinsel ve bilişsel yetersizlik bulguları tespit edilmiştir. Bir başka çalışma da otistik çocukların, kardeşlerinin bilişsel işlevlere ilişkin ödevlerden, mekansal ve sözel uzamla ilgili olanlarda çok üstün beceri gösterdikleri, bilişsel bellek becerileri açısından da normallerden farklılık göstermedikleri belirtilmiştir (Erden ve Akçakın, 2001:146).

Erden ve Akçakın (2001) yapmış olduğu çalışmada, otistik çocukların kardeşlerinin, çoğu sınavla kazanılan ve başarı beklentisi yüksek olan okullara devam ettikleri bilişsel gelişim ve okul başarısı yönünden de daha iyi oldukları saptanmıştır.

1.11.2. Engelli Çocukların Kardeşlerinin Dil Gelişimi

Farklı engel grubundaki çocukların kardeşlerinin dil becerilerinin araştırıldığı çalışmada; 27 otizmlili, 23 zihinsel geriliği, 22 gelişimsel dil rahatsızlığı olan çocukların kardeşleri arasında dil becerileri karşılaştırılmıştır. Gruplar kardeşlerin cinsiyeti, yaşı, doğum sırası, aile genişliği, etnik durum, aile geliri, zihinsel yaş olarak sınıflandırılmıştır. Otizmlili çocukların kardeşleri, normal gelişimsel rahatsızlıkları olan kardeşlerden; alıcı, ifade edici dil üzerine daha fazla puan almışlardır. Otizm dil eksiklerini karakterize etmesine rağmen otizmlili çocukların kardeşleri; dil testleri yada IQ testlerinde, dil becerilerinde eksiklikler göstermemişlerdir (Pilowsky ve başk.,2003:914).

1.11.3. Engelli Çocukların Kardeşlerinin Psiko-Sosyal Gelişimi

Ailede engelli bir çocuğun varlığıyla annelerin stres ve kaygı seviyesi yükselmekte bu durum kardeşlerin psiko-sosyal gelişimlerinde zedeleyici etkiye neden olmaktadır (Lobato ve başk.,1987:337).

Kaminsky ve Dewey (2002); down sendromlu, otistik ve normal olarak gelişen çocukların kardeşlerinin psiko-sosyal gelişimlerinin karşılaştırıldığı çalışmada, psiko-sosyal gelişim üzerine; cinsiyet, ailenin etkisi, sosyal destek ve yalnızlık hissi araştırılmış, sonuçlar, otizmlili çocukların kardeşlerinin diğer gruba göre daha uyumlu olduğunu ve iyi gelişim gösterdiğini daha düşük seviyede yalnız yaşadıklarını göstermiştir. Otizmlili çocukların, kardeşlerinin yaşamlarında daha fazla sosyal destek aldıklarını,

geniş ailenin, otizmlı çocukların kardeşlerinde sağlıklı uyumu kolaylaştırdığını göstermiştir.

Otistik, down sendromlu ve zihinsel engelli çocukların normal kardeşlerinin yaşantıları, deneyimleri bir açıdan birbirine benzerdir, bu kardeşler ailede engelli çocuğun bulunmasından doğan stresten benzer şekilde etkilenebilirler. Bu üç gruptaki engelli çocuklar, normal çocuklardan okul başarısı ve davranış düzeyi açısından farklılaşırlar. Eğer normal kardeşler, kendilerini engelli kardeşle özdeşleştirirlerse veya ebeveynlerinin beklentilerinden kendilerini kurtaramayacaklarını hissederlerse, kendi entelektüel yeteneklerinde güven eksikliği görülebilir. Ayrıca okulda engelli kardeşlerine yönelik negatif arkadaş tutumlarından doğrudan etkilenebilir ve kendilerinin engelli kardeşleri gibi arkadaşlarından farklı olduklarını (daha az popüler ya da daha az zeki gibi) düşünebilirler (Girli,1995:31)

Sağlıklı kardeşler, kendi aktivitelerinin peşinden koşmaya teşvik edilir. Engelli olmayan küçük kardeşlerin gelecekte kör yada sağır olmaya dair endişeleri vardır.

Bank ve Kahn (1982), görelı olarak farklılaştırılmış kardeşlerin, engelli kardeşleriyle semptomları paylaşabilecekleri yorumunu yapmıştır.

Kardeşlerinin engelli olmasının sonuçları ve özelliğı hakkında bilgilendirilmeyen kardeşler, kendi kimliklerini reddedebilirler (Akt.,Seligman ve Darling, 1989:119).

1.12. Tutum Kavramı

Tutum; nesne, kişı, küme yada düşüncelere yönelik oldukça süreklilik gösteren inanç, duygu ve düşünceler bütünü olarak tanımlanır. Diğer bir değışle, tutum, belli nesneye yada duruma yönelik bir dizi düzenli ve süreklilik gösteren duygu ve inançlardır. Bu duygu ve inançlar, nesne, kişı küme yada düşüncelere belli bir şekilde davranma eğiliminde olmayı gösterir (Özyürek, 2000:8).

1.12.1. Engelli Bireylere Yönelik Tutumlar

Engelli bireylere yönelik tutumlar denildiğinde; görme, işitme, zihin ve ortopedik engelden etkilenmiş kişilerle ilgili düşünülenler, inanılanlar ve duyguların bütünü kast edilir. Sahip olunan düşünce, inanç ve duygular, engelden etkilenen kişilere yönelik yaklaşımları, davranışları ve onlar için yapılacak düzenlemeleri etkiler. Duygu ve düşünceler gözden geçirildiğinde, engelden etkilenenleri önce insan olarak görmekten yada onları önce engelleriyle görmeye kadar değişen tutumların insanın kendisinde olduğu kadar toplumda ki diğer kişilerde de gözlendiği bilinmektedir (Özyürek, 2000:3).

Engelli bireylerin kabulü ve topluma kaynaştırılmalarında, onlara yönelik hizmetlerin nicelik ve nitelik olarak geliştirilmesinde, toplumun bireylere yönelik tutumları önemli rol oynamaktadır. Engelli bireylerin ayrı kurumlarda bakım ve eğitim görmeleri yerine günümüzde, toplumun birer üyesi olarak, diğer bireylerle aynı haklara sahip oldukları ve onlarla bir arada yaşamalarının gerekliliği anlayışı kabul görmektedir (Küçükler ve Richter, 1994:20)

Yasalar yoluyla engelli bireylerin toplumla daha çok kaynaştırılma çalışmaları, toplumsal engellerin belirgin şekilde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kaynaştırmanın altında yatan temel anlayış, engelliler ile engelli olmayanlar arasındaki ilişkinin nicelik ve niteliğinin artacağı, böylece toplumsal engellerin ortadan kalkacağı yada en azından azalacağı ve toplumsal kabullerin artacağıdır. Ancak olumlu etkileşim, eğitsel çevrenin paylaşılmasından çok daha fazla şeyler getirmektedir. Sadece onlarla birlikte olmak, engelliler ve engelli olmayanlar arasında olumlu yaşantılar olacağını garantilememektedir (Kaner,2000:32).

Toplumdaki bireylerin engelli bireylere yönelik olumsuz tutumları, onlardan uzak durma, alay etme yada aşırı koruyucu davranma biçiminde kendini gösterebilmekte, bu olumsuz tutumlar engellilerin toplumla kaynaşmalarına ve normal okullarda akranlarıyla birlikte eğitim görmelerini

büyük ölçüde engellemektedir. Yalnızlık ve soyutlanma bu bireylerde düşük benlik algısına, kendine güven duygusunun yeterli gelişmemesine, kaygı ve utanma duygularının ortaya çıkmasına, diğer taraftan bu bireylere yönelik aşırı koruyucu davranışlar ise bağımlılığa, güdü eksikliğine yol açabilmektedir. Bu tür olumsuz tutumlar uzun dönemde engelli bireyin akademik başarısının düşük olmasına, bağımsız yaşam ve sosyal becerilerinin yeterince gelişmemesine, özelliklerine uygun bir iş olanağını elde edememesine yol açabilmektedir. Bu sonuçlar çoğu kez bireyin engelinden çok yakın çevresindeki diğer bireylerin olumsuz tutumlarının bir sonucu olarak ortaya çıkabilmektedir (Akt.,Küçüker ve Richter,1994:20 ; Özyürek, 2000:5-7 ; Atasoy,2002:51).

1.12.2. Çocukların Engelli Kardeşlerine Yönelik Tutumları

Normal çocukların engelli akran ve kardeşlerine yönelik tutumları okul ve ev çevresinden büyük ölçüde etkilenmektedir. Özellikle anne-babaların tutumları çocuklarının daha küçük yaştan itibaren engelli kardeşlerine ve akranlarına karşı olumsuz tutumlar geliştirmelerinde etkili olabilmekte ve bu tutumlar çocukların engelli akranlarıyla ilişki kurmalarını ve arkadaşlık yapmalarını engelleyici bir rol oynamaktadır (Girli,1995:43-44).

Engelli çocuğu olan aileler normal çocuklarının gelişimi için bir bakıma alışılmışın dışında fırsatlar sağlarken (olgunlaşma, sorumluluk ve duyarlılık geliştirme vb.) diğer taraftan bir takım sorunları da yaratabilmektedir. Engelli bir kardeşe büyüyen çocukların daha fazla stres yaşayabildikleri, psikolojik uyum ve gelişimleri açısından daha fazla risk taşıdıkları belirtilmektedir.

Engelli ve normal kardeşe sahip çocukların psikolojik uyumları açısından farklılık gösterdikleri, daha da ötesinde engelli çocuk kardeşlerinin bu yaşantıdan yarar sağladıklarına ilişkin araştırma bulgularına karşın, bazı çalışmalarda çelişen bulgular elde edilmiştir (Küçüker,1997:30-32).

Seligman ve Darling (1989) otistik kardeşe sahip çocukların baş etmek için yardıma ihtiyaçları olduğunu saptamış ve ihtiyaç duydukları bazı alanlara dikkat çekmişlerdir. Bu alanlardan bir tanesi, çocukların otizme dair bilgi

eksiklikleridir. Ebeveynler çocuklarıyla otizmin doğasından da kaynaklanan açık ya da etkili bir iletişim kuramamaktadırlar.. Bu bilgi yoksunluğu çocuğun kafasında büyük boşluklar yaratabilmektedir. Yaşı daha küçük olanlar isteklerini ve gerçekleri birbirinden ayırt etmekte zorlanmakta ve kardeşlerinin engeli nedeniyle de kafaları karışabilmektedir.

Roca de Torres (1988)' in zihinsel engelli çocukların, kardeşleri üzerindeki psiko-sosyal etkilerini belirlemek üzere yaptığı çalışmada bu etki, kardeşlerin benlik kavramları, sosyal yeterlilikleri, davranış problemleri ve kardeş ilişkileri boyutlarında değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda çocuklar, engelli kardeşlerinin kendi üzerlerinde olumlu etkilere sahip olduğunu belirtmişlerdir (Akt.,Küçüker,1997:32).

1.13. Konu İle İlgili Yapılan Araştırmalar

Yeni bir bireyin katılmasını bekleyen tüm aileler, doğacak bebeğin her şeyden önce sağlıklı olmasını beklerler. Toplumda ideal çocuğa ait özelliklerin çoğunu, anne-babalar kendi çocuklarında görmek isterler, yada kendilerine ait gerçekleştiremediklerini çocuklarına yansıtabilirler. Yapılan araştırmalarda hem anneler hem de babaların, çocuklarının engel durumunu öğrendikten sonra derin bir duygusal şok geçirdikleri bulunmuştur. Engelli çocuğun kardeşlerinin ise engelli çocuğa yumuşak, şefkatli ve kuramcı davrandıkları; bazılarının ise reddettiği, anne-babasına kızgınlık duydukları görülmüştür.

Ljzendoorn ve başk., (2000); Pennsylvania, Leiden ve Batı Ontario Üniversitelerinde 3 araştırma grubunda bulunan 12-14. aylar arasındaki çocuklardan elde ettikleri kardeş bağlılığı verilerini, "Alışılmamış Durum Yöntemini (Strange Situation Procedure)" kullanarak kardeşlerin anneye bağlılığını incelediği bir çalışmada kardeşler, anneleriyle benzer bağlılık ilişkileri geliştirir mi?" sorusunu incelemişlerdir. Sonuç olarak aynı ailede yetişen erkek ve kız kardeşlerin ebeveynleriyle benzer yollarla ilişki kurma olasılığının fazla olduğu belirlenmiştir. Ayrıca genetik faktörlerin, bağlılık gelişiminde görece olarak küçük bir rol oynadığı saptanmıştır.

Oshima ve Goodz (1996), İngiltere'de erken dil gelişimi üzerine doğum sırasının etkilerini inceledikleri çalışmada, İngilizce konuşan ailelerde 16 ilk doğan, 16 ikinci doğan, çocukların dil gelişimlerini "Dil Gelişimi Değerlendirme Testi (Bayley Test)" ni kullanarak, çocuğun dil gelişiminde bireysel zamirleri öğrenmelerinde, bakım verenler ve daha büyük kardeşler arasındaki kulak misafiri oldukları konuşmalardan, ikinci doğan çocukların fayda sağlayıp sağlamadıklarının araştırmışlar, çocukları 21. ayda karşılaştırmışlardır. Sonuç olarak, sonradan doğan çocukların genel dil gelişiminde farklılık göstermemelerine rağmen, zamir üretiminde ilk doğan çocuklardan daha ileri bir seviyede oldukları belirlenmiştir. Çocuğun dil gelişimlerinde, kendi konuşmaları dışında onlara bakım verenlerin ve büyüklerinin kendi aralarında yaptıkları konuşmalara kulak misafiri

olmalarının da, onların dil gelişimlerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Feinberg ve başk. (2003) ergenlikte iki yıl süresince kardeş ve aile ilişkilerinin niteliğindeki değişim çerçevesinde kardeşler arasındaki farklılığın araştırıldığı çalışmaya, 185 orta sınıf çalışan beyaz ailelerden ilk ve ikinci doğan kardeşler katılmışlardır. Araştırmada ilk doğan çocuk için ortalama yaş: 14.94; ikinci doğan çocuk için: 12.46 olarak alınmıştır. “Ev Görüşmeleri” yapılarak çocuklarla ilgili verilerin elde edildiği çalışmada sonuçlar; kardeş farklılığı teorisiyle tutarlı bulunmuş; Aile-çocuk ilişkisinde çatışmanın aksine uyum ve ilişkilerde sıcaklık saptanmış, elde edilen bulgular kardeşler arasındaki farklılığın olumlu yönü ile bağlantılı bulunmuştur.

Buhrmester ve Furman (1990) Amerika’da yaptıkları çalışmalarında, 3., 6., 9. ve 12. sınıftaki çocuklara “Kardeş İlişkileri Anketi (Sibling Relationships Questionnaire)” uygulayarak elde edilen veriler ilerleyici bir yaklaşım altında 4 grup içinde sosyal eşitlik esas alınarak oranlanmıştır. Sonuç olarak, ergenlerin büyük kardeşlerine yönelik tutumlarında küçük kardeşlerine göre daha az baskın olduğu, akranlarıyla ilişkilerinde daha az işbirliği yaptıkları, ilgi ve şefkat davranışı gösterdikleri belirlenmiştir.

Atasoy (2002) tarafından, otistik kardeşe sahip normal çocukların otizme ilişkin bilgi düzeyleri ile engelli (otizm) kardeşleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla bir çalışma yapılmıştır. Araştırmaya İzmir il sınırları içinde üç ayrı özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde otizm tanısıyla eğitim alan çocukların 9-16 yaş grubunda normal gelişim gösteren 51 kardeşi katılmıştır. Çocuklara, “Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği (EKYTÖ)” ile “Bilgi Düzeyi Belirleme Testi (BDBT)” uygulanmıştır. Çocukların her iki ölçek türünden elde ettikleri puanlarının sonucunda, çalışmaya katılan çocukların otizme ilişkin bilgi düzeyleri ile, çocukların engelli kardeşlerine yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Çocukların cinsiyetleri ve ebeveynlerin eğitim düzeyleriyle, otistik kardeşle ilgili tutum ve otizme ilişkin bilgi düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ayrıca çocuğun kardeşiyle ilişkisinden hoşnut olup olmama durumu ile kardeşine yönelik tutumu arasında anlamlı bir farklılaşma saptanmıştır. Araştırmada ki önemli

bir bulgu da, ebeveynleriyle otistik kardeşi hakkında konuşabilen çocukların endişe ve kaygı düzeyleri daha düşük saptanmış, bununla birlikte kardeşiyle ilgili sorumluluk alma durumu, cinsiyete göre farklılaşmazken; yaşa göre farklılaşma gösterdiği belirlenmiştir.

Begun (1989), kardeş ilişkilerinin niteliksel yönlerini belirlemek amacı ile gelişimsel olarak orta dereceli engelli kişilerden, ağır dereceli engelli kişileri kapsayan, 46 kız kardeşin, engelli kardeşleriyle ilişkilerini incelemiştir. "Kardeş İlişkileri Anketi (Sibling Relationships Questionnaire)" nin kullanıldığı çalışmada, ilişki puanları hem bağımsız biçimde hem de kardeş değişkenleri (yaş, cinsiyet vs.) açısından değerlendirilmiştir. Bu ilişkilerin engelli olmayanların kardeşleriyle karşılaştırıldığında, terbiye, hayranlık vb. tutumlarda farklılık kadar, daha az rekabete dayanan ve daha az samimi ilişkiler olarak belirlenmiştir.

Zetlin (1986), 35 orta dereceli zihinsel engelli yetişkin ve kardeşlerini 18 aylık bir zaman periyodu boyunca "Katılımcı Gözlem Teknikleri" aracılığıyla incelemiş ve her bir kardeşin bağımsız olarak karşılaştırılmasına bağlı olarak, kardeş ilişkilerinin beş boyutundan üçünün (sıcaklık-iletişim sıklığı-katılım derecesi) ortaya çıktığı gözlenmiştir. Bu durumu engelli ve normal kardeş ilişkilerini en fazla etkileyen boyutlar olarak belirlemiştir.

Pilowsky ve başk. (2004) yaptıkları çalışmalarında, otizmli 30, zihinsel geriliği olan 28, gelişimsel dil rahatsızlığı gösteren 30 kardeşi karşılaştırarak sosyal-duygusal uyumları, davranış problemlerini, sosyal becerilerini ve kardeş ilişkilerini araştırmışlar ve bunun için "Weinberger Uyum Envanteri (Weinberger Adjustment Inventory), Vineland Davranış Uyum Skalası (Vineland Adaptive Behaviour Scale) ile Çocuk Davranış Anketi (Child Behaviour Checklist)" ni uygulamışlardır. Gruplar cinsiyet, yaş, IQ, doğum sırası, gelir durumları, stres seviyeleri gibi faktörlere göre karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak otizmli bir kardeşe sahip olmanın, kardeş ilişkisi yoğunluğunu azalttığı, stres ve uyum sorunlarının dikkat çekici olduğu belirtilmiştir.

Dunn ve Deckard (1999), İngiltere’de yaptıkları çalışmalarında; “Sevgi ve Düşmanlık Ölçeği (The Affection and Hostility Scale)” ni kullanarak, kardeş ilişkileri, anne-baba, ebeveyn-çocuk ilişkileri arasındaki bağıntıyı belirlemek için 3681 kardeşi incelemişlerdir. Kardeş ilişkilerindeki bireysel farklılıklar, anne-baba sevgisi (birbirlerine) ve düşmanlığı ile ilişkili bulunmuştur. Küçük kardeşlere yönelik pozitif ve negatif düşüncelerin büyük kardeşlerin büyümesiyle azaldığı gözlenmiştir. Kardeş ilişkilerinde büyük kız kardeşler, büyük erkek kardeşlere göre daha olumlu bulunmuştur. Hem doğrudan hem dolaylı olarak (ebeveyn-çocuk ilişkileri açısından) anne-baba ile kardeş ilişkileri arasında bir bağlantı olduğu gözlenmiştir. Araştırmada ortaya çıkan farklılıklar, üvey babanın olduğu ailelerde anne ve babanın aralarındaki düşmanca duygular, ebeveyn-çocuk çatışması ve kardeş ilişkileri niteliği açısından bağlantılı sonuçlar vermemiştir.

Quittner ve Oipari (1994) tarafından Amerika’da yapılan, farklılaştırılmış ebeveyn davranışlarının (annenin zaman ayırması, sevgi, disiplin vs.) çocuk üzerindeki etkisinin değerlendirildiği çalışmada, farklılaştırılmış bu davranışların sonuçları; annelerin tuttuğu günlükler, gecelik telefon kayıtları, ev mülakatları gibi yöntemler kullanılarak elde edilmiştir. Denek olarak, yeni yürümeye başlayan (yaklaşık 2 yaş) 40 çocuk, annesi ve onların okul öncesi çocukları (ortalama 4.5 yaş) incelenmiş, bu çocukların yarısının küçük kardeşlerinin bir kronik rahatsızlığı olduğu belirtilmiştir. Çalışmanın sonucunda, annelerin; daha büyük ve sağlıklı kardeşlerindense, oyun ve öğün aktivitelerinde kronik rahatsızlığı olan çocuklarıyla daha fazla ilgilendikleri saptanmıştır. Ayrıca aile içinde farklılaştırılmış ebeveynsel davranışın kardeşlerin psikolojik sağlığında önemli bir rol oynadığı belirlenmiştir.

Howe ve başk. (2002), İngilizce konuşan orta sınıftaki ailelerin anaokuluna giden toplam 40 öğrenciyle yaptıkları çalışmada “Kardeş Davranışı ve Duygu Anketi (Sibling Behavior and Feelings Questionnaire)” ni kullanarak kardeş ilişkilerinde çatışmaya sebep olan etkenleri incelemişlerdir. Elde edilen bulgularda çatışma faktörlerinde öfke ve içsel durumun karar

verme stratejileriyle ilişkili olduğu daha da önemlisi çatışma konularında varılan çözümlerin hem oyun hem de tartışma esnasında uygulanan dil kullanımı ile ilgili olduğu belirlenmiştir.

Taylor ve başk. (2001) tarafından İngiltere’de yapılan çalışmada, kronik fiziksel engelli kardeşi olan çocukların kabul düzeylerini ölçen standart anketler uygulanmıştır. 62 çocuğun katıldığı araştırma sonucunda, annenin engeli farkındalık düzeyinin kardeş ilişkilerinde etkili olduğu belirlenmiş, farkındalığı yüksek annelerin çocukların kardeşleri ile ilişkilerinin daha olumlu olduğu tespit edilmiştir.

Şenel (1995), yetersizliğe sahip kardeşi olanlarla, olmayanların tutum ve kaygı düzeylerini karşılaştırmak için “Engelli ve Sürekli Bir Hastalığı Olan Bir Üyeye Sahip Ailelerin Kaygı ve Endişe Düzeyini Ölçme Aracı” ile yetersizliğe sahip kişilere yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla da “Yetersizlikten Etkilenmiş Kişilere Yönelik Tutum Ölçeğini” kullanmıştır. Araştırma grubu 30 normal ve 30 zihinsel engelli, otizm, down sendromu tanısı almış, kardeşleri olan bireylerden oluşmaktadır. Başlangıçta, üç ayrı özel eğitim okuluna devam eden engelli olan çocukların kardeşlerine çalışmanın amacını bildiren mektuplar gönderilmiş, araştırmaya katılmak isteyen gönüllü kardeşlerin belirlenmesi sonucunda çalışma yürütülmüştür. Araştırma sonucunda, yetersizliğe sahip kardeşi olanların, normal kardeşi olanlarla kaygı düzeyleri arasındaki fark anlamlı bulunmuştur.

Gath ve Gumley (1987) İngiltere’ de yaptıkları çalışmalarında, 183 engelli çocuk; 95’i Down Sendromlu, 88’i başka sebeplerle engelli ve onlara yakın yaştaki kardeşlerinin ilişkilerini gözlemledikleri çalışmada; çocukların ebeveynleriyle görüşmelerini evde yürütmüşler, çocukların davranış problemlerini ve ailelerin geçmiş bilgilerini öğrenmek için bilgileri kasete kaydetmişlerdir. Ayrıca engelli çocuklar için “Davranış ve Eğitimsel Beceri Anketleri (Questionnaires on Behaviour and Educational Attainment) ” ile “Zihinsel Engelliler İçin Davranış Ölçeği (Mental Deficiency Adaptive Behaviour Scales)” uygulamışlardır. Sonuç olarak, engelli çocukların beklendiği gibi kardeşlerinden daha fazla davranış problemi olduğu görülmüş,

engelin ebeveynlerden çok normal kardeş ilişkisi üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir.

McHale ve Gamble (1989), İngiltere’de yaptıkları çalışmalarında zihinsel engelli kardeşi olan ve olmayan çocukları karşılaştırmak için yaş ortalamaları 12 olan 62 çocuk ile örneklem grubunu (yarısının zihinsel engelli kardeşi var, diğer yarısının yok) oluşturmuşlardır. Çalışmada çocukların ev içindeki ilişkilerini ve birbirleriyle uyumlarını öğrenmek amacı ile annelerle yedi kez telefon konuşması ve ev mülakatları yapılmıştır. Ayrıca çocukların kardeş ilişkilerinde birbirleri üzerindeki etkilerini belirlemek için “Yeterlilik Anlama Ölçeği (Perceived Competence Scale) ve Depresyon ve Kaygı Skalası (Depression and Anxiety Scale)” kullanılmıştır. Elde edilen veriler sonucunda, zihinsel engelli kardeşe sahip çocuklar, zihinsel engelli kardeşi olmayan çocuklara göre kardeşleri ile olan ilişkilerinde daha zayıf bir uyum ve daha fazla anneden kaynaklanan olumsuz tutumlar göstermişlerdir.

Özlü ve Ahmetoğlu (1997), Trakya Üniversitesi Zihin ve Hareket Özürlü Çocuklar İçin Eğitim, Araştırma ve Uygulama Merkezi’ne devam eden engelli çocukların 9-12 yaş aralığındaki sağlıklı kardeşlerinin depresif belirtilerini incelemişler ve bunun için “Depresyon Skalası (Depression Self Rating Scale)” uygulamışlardır. Olgü ve kontrol gruplarındaki 30’ar çocuktan oluşan çalışmada, iki kontrol grubunun karşılaştırılmasından elde edilen bulgular, aynı yaş grubundaki sağlıklı kardeşi olanlar ile engelli kardeşi olan çocukların karşılaştırılmasında; engelli bir kardeşe sahip olan çocukların depresif belirtilerinin daha yoğun olduğu, yaşın küçülmesiyle bu yoğunluğun arttığı gözlenmiştir. Ayrıca sosyo-kültürel seviyesi yüksek aile yapılarında kardeşlerin olumsuz durumlardan daha az etkilendiği belirlenmiştir.

Küçükler (1997) tarafından “Bilgi Verici Psikolojik Danışmanlık Programının” engelli kardeşi olan çocukların kardeşleri ile arasındaki ilişki üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla, Ankara ili içerisinde yaşayan, öğretilebilir zeka düzeyindeki kardeş ve bir dernek okulunda yada M.E.B.’na bağlı resmi/özel bir eğitim kurumunda eğitim gören, 13-15 yaş grubundaki 34 normal kardeş (18 kız, 16 erkek) denek grubunun katıldığı bir çalışma

yapılmıştır. Çocuklara “Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği (EKYTÖ)” ile “Bilgi Düzeyi Belirleme Testi (BDBT)” uygulanmıştır. Çocukların her iki ölçekten elde ettikleri puanların belirlenmesinden varılan bulgular sonucunda, programa katılan normal çocukların (deney grubu) engelli kardeşleri ile ilişkilerine yönelik tutumlarında, programa katılmayan çocukların (kontrol grubu) “Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeğinden” (tüm ölçek) aldıkları puan ortalamaları birbirine yakın olmakla beraber iki grup arasında anlamlı bir fark gözlenmemiştir.

Pike ve Poria (2003), kardeşlik ve arkadaşlık ilişkilerinin benzer karakter özellikleri taşıyıp taşımadığını araştırdıkları çalışmalarında, ebeveynleriyle beraber 12-15 yaşlarında aynı cinsteki 212 çocuk örnekleminde faydalanmışlardır. Tüm aile üyelerine, çocuk çiftleri hakkında bilgi veren anket ve formları uygulanmış, çocuklara ise “Arkadaşlık İlişkileri Anketi (Friendship Quality Questionnaire), Kardeş İlişkileri Envanteri (Sibling Relationship Inventory) uygulanmıştır. Anketlerden, formlardan ve ölçeklerden elde edilen bilgiler sonucunda, genetik ve paylaşılan çevrenin kardeş ilişkilerini etkilediği, benzer karakter ifadelerinin hem arkadaşlık hem de kardeşlik ortamında görüldüğü belirlenmiştir

Erden ve Akçakın (2001), otizmlili çocuklar, kardeşleri ve kontrol grubunun davranış sorunları ve kişilik özellikleri örüntülerinin incelenmesi amacıyla, otizm tanısı konmuş 40 çocuk ve onların kardeşleri ile kliniğe başvurmamış 40 çocuk için, anne-babalara ve çocuklar için “Kişilik Ölçeği (Personality Inventory for Children-PIC) ve Davranış Değerlendirme Ölçeği (Child Behaviour Checklist-CBCL) uygulanarak elde edilen puan ortalamaları karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucunda otizm tanısı konmuş çocuklar alt ölçeklerin çoğunda kardeşlerinden ve kontrol grubundan yüksek puan almışlardır. Kardeşler ile kontrol grubu arasında hiperaktivite, depresyon, sosyal ilişkiler alt ölçekleri arasında farklılık saptanırken; uyum, okul başarısı, dikkat ve davranış sorunları, sosyal yeterlilik gibi alt ölçeklerinde otizmi olan çocukların kardeşlerinin kontrol grubu çocuklarından daha yüksek ortalamalar elde ettikleri gözlenmiştir. Entellektüel tarama ve sosyal beceriler

alt ölçeğinde ise farklılığın kontrol grubundan kaynaklandığı saptanmıştır. Kontrol grubunun otizmi olan çocukların kardeşlerinden entelektüel tarama ve sosyal beceriler alt ölçeklerinde daha yüksek ortalamalar elde ettikleri bulunmuştur. Yapılan çalışma otistik çocukların kardeşlerinin sağlıklı davranış ve kişilik örüntülerini devamlı bir stres kaynağına karşı çeşitli koruyucular ile koruyabildiklerini göstermiştir.

2. AMAÇ VE ÖNEM

2.1. Amaç

Kardeşler, hemen hemen bütün çocukların sosyal yaşamlarının ayrılmaz bir ögesidir. Sosyal çevre içerisinde kardeşler, birbirlerinin oyun arkadaşı, bakımını üstlenen kişi, rehber, sorunlarının çözümünde destek, kimi zaman da sorunlarının kaynak ögesi haline gelebilir. Kardeşler çoğu zaman birbirleriyle olan rekabet duygusu ve birbirlerine olan kıskançlıklarıyla bilinseler de bu ilişki güçlü bir sevgi bağıdır.

Normal gelişim gösteren çocukların kardeş ilişkileri bu denli olumlu yaşantılara neden olurken aile yapısını sarsıcı faktörlerden biri olarak düşünülen kardeşlerden birinin engelli olması kurulan bu dengeyi sarsacağından engelli-engelli olmayan çocuklar arasındaki kardeş ilişkileri ihmal edilmeyecek bir öneme sahiptir.

Kardeşler arasında meydana gelebilecek çatışmalar, aile kurumunu temelinden sarsmakla birlikte, bireyleri de ayrı ayrı etkileyecektir. Kardeşlerin birbirleriyle uyumu ailenin de bütünüyle çevreye adapte olmasında ve uyum sağlamasında etkili olacaktır. Özellikle engelli kardeşe sahip çocukların kardeşleriyle yaşayacakları olumlu yada olumsuz ilişkiler kardeşlerin çevreye bir an önce kaynaşmasında etkili olmasıyla beraber, kendilerinin de karakter ve kişilik gelişiminde önemli rol oynayacaktır.

Çocuk her yaşta ve her dönemde sevgiye ve ilgiye ihtiyaç duymaktadır. Sosyal çevreyle sürekli ilişki içinde olan çocuğun ailesinden gereksinim duyduğu sevgi ve ilgi, kendi beklentileri ve ailesinin verdikleriyle şekillenmektedir. Bu durum engelli kardeşte farklı olup bunun belirleyicisi; Çocuk ile engelli kardeşin ihtiyaç ve beklentileri, hayata karşı farkındalıkları ve normal gelişim gösterebilmeleridir. Engelli kardeş ise sosyal çevreyle ilişkilerinde ailesine bağlı olduğundan, ihtiyaç duyduğu sevgi ve ilgiye ailesinin kendisine verebildiği kadarıyla yetinebilmektedir.

Engelli olmayan çocuk genellikle duygularını ailesi ile tartışmamaktadır. Yetişkinler ile iletişimindeki bu başarısızlık çocuğun

engelli kardeşini kabullenmesinde, ilişkisinde sorunlar ortaya çıkaracaktır. Engelli olan-olmayan kardeşler arasındaki açık iletişim yokluğu, duygu ve düşüncelerini paylaşamamaları en büyük problemdir. Engelli olmayan çocuğun kardeşiyle kurduğu ilişki ağı bu sınır doğrultusunda şekilleneceğinden, normal kardeş ilişkisinden farklı bir görünüm kazanacaktır.

Kabullenmeye bağlı olarak, normal-engelli kardeş ilişkisine etki eden en önemli unsurlardan biri de engelli kardeşin engel türü ve derecesidir. Engelli kardeşin engelinin derecesi hafif düzeyde ise, engel tipinin ne olduğu bilinirse ve açıkça görülüyorsa normal kardeşin engelli kardeşini kabullenmesi, kardeşine uyumu bu doğrultuda kolay olup aralarında kurulan ilişkinin niteliğinin normal kardeş ilişkilerine yakın olmasını sağlayacak yada engel derecesi ve türünün ağırlığı doğrultusunda şekillenecektir.

Aile içinde çocuk, engelli kardeşiyle sürekli ve birebir ilişki yaşayan, engelli kardeşinin durumunu sorgulayan birey olmakla birlikte kardeşinin durumu hakkında yeterli bilgi ile donatılmadığından kardeşini kabullenmede birtakım duygusal zorluklarla da yüz yüze kalacaktır.

Engelli kardeşin hayatına girmesiyle çocuk beklemediği bir durumla karşı karşıya kalacak, ailesiyle ve sosyal çevreyle olan ilişkileri etkilenecek, çocuk farklı rol-sorumlulukları alacak, aileden beklediği ilgi ve sevgiden fedakarlık yapmak zorunda kalacak bu durum da çocuğun gelişimini temelden etkileyecektir. Çocuğun kendi rızası dışında ortaya çıkan bu duruma uyum sağlamasında kardeşinin durumunu anlayıp, kabullenmesinde ve kardeşleriyle olan ilişkilerinin olumlu gelişmesinde sosyal çevresine önemli görevler düşmektedir. Bu sosyal çevre içerisinde en önemli iki yapı çocuğun ailesi ve eğitim aldığı okuldur. Çocuğun bu duruma uyum sağlamasında bu üç unsur "çocuk-aile-okul" birbirinden bağımsız değişkenler olarak ele alınmamalıdır.

Çocuğun engelli kardeşe sahip olma durumunda, yaşanılanlara daha kolay uyum sağlaması amacıyla engelli kardeşini kabullenmesi ve kardeş ilişkilerinin niteliğini belirleyici çalışmalara ağırlık verilmelidir.

Ülkemizde yapılan bilimsel çalışmalara bakıldığında, özel eğitime gereksinim duyan çocukların kardeş ilişkileri ile ilgili yapılmış olan araştırmaların, normal gelişim gösteren çocukların kardeş ilişkileri ile yapılmış olan araştırmalara oranla sınırlı olduğu, ayrıca engelli çocukların kardeş ilişkilerini incelemesinde farklı engel gruplarının aynı anda ele alınarak kardeş ilişkilerinin incelendiği bir araştırmanın olmadığı görülmektedir.

Normal çocuğun engelli bir kardeşe sahip olmasıyla birlikte yaşanan bu problemin de dışında kalamayacağı düşünüldüğünde aile içinde ve dışında bir takım sorunlarla karşı karşıya kalacağı ve yardıma gereksinim duyacağı açıktır. Yaşanılan bu duruma en iyi şekilde uyum sağlaması, kardeşinin durumunu kabullenmesi ve olumlu bir ilişki ağı oluşturabilmesi için çocuğun gelişiminde ve yetişmesinde önemli rol oynayan okul ve ailenin çocuğa yönelik bir takım çalışmalar yapmalıdır. Farklı engel grubundan kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri ve kardeşlerini kabullenmelerinin incelendiği bu çalışma bir durum tespiti niteliğinde olup hayata daha sağlıklı bireyler yetiştirmek için engelli kardeşe sahip çocuklara yönelik okul ve aile işbirliğindeki çalışmalara bilgi kaynağı olacaktır.

Bu araştırmanın amacı, önemi gittikçe daha iyi anlaşılan engelli kardeş ilişkileri içinde; farklı engel grubundan engelli kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri ile kardeşlerini kabullenmeleri arasındaki ilişkiyi saptamaktır.

2.2. Temel Problem

Bu araştırmanın temel problemi; farklı engel grubundan engelli kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri ile kardeşlerini kabullenmeleri arasında ilişki var mıdır? sorusunu yanıtlamaktır. Bu soruyu yanıtlamak amacıyla şu sorulara yanıt aranacaktır.

2.2.1. Alt Problemler

Engelli kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri ve kardeşlerini kabullenmeleri çocukların;

- a. Kardeşlerinin engel tanısına,
 - b. Cinsiyetine,
 - c. Engelli kardeşle aralarındaki cinsiyet farkına,
 - d. Yaşına,
 - e. Engelli kardeşle aralarındaki yaş farkına,
 - f. Doğum sırasına,
 - g. Engelli kardeşten büyük yada küçük olmaları durumuna,
 - h. Öğrenim durumuna,
 - i. Engelli kardeşin engel derecesine,
 - j. Engelli kardeşin eğitim alma süresine,
 - k. Ailedeki kişi sayısına
- göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

2.3. Önem

Bir çocuğun yaşamında kardeşler, ilk ve en yoğun akran ilişkisini sağlayan kişilerdir. Kardeş ilişkisi, yaşamın kritik aşamalarında fiziksel ve duygusal destek sağladığından birbirleri için hem bir özdeşim modeli oluşturur, hem de sosyal etkileşimlerin gerçekleşmesi, sevgi, güven, ve sevecenlik duygularının paylaşımı için uygun bir ortam sağlar, paylaşma görüş alışverişi, empati duygusu geliştirme ve yardımlaşma gibi toplumsal ilişkileri öğrenmek için birbirlerine kaynak olurlar.

Kardeşlerin birbirlerine sağladıkları destek normal gelişim göstermeleri doğrultusunda olmakta, kardeşlerden birinin engelli ya da hasta olma durumu bu desteği engelin durumuna bağlı olarak azaltmaktadır.

Ülkemizde engelli tanısı alan çocuklarla yapılan çalışmalar daha çok engelli çocukların kendisine ve ebeveynlerine yönelik olup, bu süreç içerisinde kardeş ilişkilerine de değinilmeye başlanmıştır.

Ancak farklı engel gurubundan kardeşe sahip olan çocukların, engelli kardeşlerini engel tanısına bağlı olarak kardeş ilişkilerini inceleyen, engel gruplarının bütünlükçü bir yaklaşımla ele alıp kardeş ilişkilerindeki farkın ne olduğu üzerine yapılan araştırmalar, verilen hizmetler bilgilendirme açısından yetersiz olmaktadır.

Engelli kardeşin aileye katılmasıyla çocuk ortaya çıkan bu duruma uyum sağlayamayacaktır. Bu problemin aşılabilmesi için normal çocuğun engelli kardeşinin varlığını kabullenmesi, bu yönde tutum ve davranışlar sergilemesi gerekmektedir. Buna yönelik kaynaştırma ve kabullendirme çalışmaları yapılırken normal çocuğun engelli kardeşiyle bir çatışma ortamına sürüklendirilmemesi, bu kabullendirme çalışmalarının bir zaman gerektirdiği, normal çocuk ile engelli kardeş arasındaki bireysel farklılıkların ve hazır oluşun çalışmanın gidişinde etkili olabileceği dikkate alınmalıdır.

Kardeş ilişkilerinin olgunlaştığı sosyal çevre içerisinde okul ve aile engelli kardeş ile çocuk arasındaki ilişki üzerinde etkili bir unsurdur. Bu iki unsurdan birinin etkisinin yetersiz olması çocuğa yönelik yapılan çalışmaların niteliğini de etkiler. Bu nedenle çocuğun engelli kardeşiyle ilişkisini ele alan çalışmalar yapılırken bu iki kurum "aile ve okul" göz ardı edilmemelidir.

Batıda aileye bütünlükçü bir yaklaşımla yaklaşmak gerektiği vurgulanırken, ülkemizde bu durum aksi yönde gelişim gösterip, yapılan çalışmalar engelli kardeşin ebeveynlerine yönelik olup çocuk bu kapsamın dışında tutulmaktadır. Bu durum yapılan çalışmaların niteliğini azaltmaktadır. Bu yüzden sadece engelli çocuğa sahip ebeveynlere değil engelli kardeşe sahip çocukları da içine alan kardeş destek ve eğitim programlarına, çocuğunda kardeş ilişkileri içerisinde ele alındığı çalışmaların artışına ihtiyaç vardır. Çocuğa yönelik yapılacak bu çalışmalar da çocuğun yaşadığı aile ve okul dikkate alınarak bütünlükçü bir yaklaşım benimsenmelidir.

Yapılacak bu araştırma çocukların engelli kardeşlerini kabullenmelerinde ve kardeş ilişkilerindeki olumlu ve olumsuz duygularına yönelik durum tespiti özelliği taşıdığından çocuğun engelli kardeşini kabullenmesi ve kardeşiyle olumlu ilişkiler sağlaması amacıyla ailenin çocuğuna karşı tutum ve yaklaşımlarına, okul-aile işbirliği çalışmalarına, kardeş katılımlı sınıf içi bireysel ve grup çalışmalarının yapıldığı kardeş eğitim programlarına, çocuğun sosyal yaşantısında önemli etkiye sahip okul ve aile çevresi için bilgilendirici bir kaynak özelliği taşıyacaktır.

2.4. Sayıtlar

Araştırma çerçevesinde dikkate alınan ve kabul edilen varsayımlar aşağıda verilmiştir;

1. Araştırmada kullanılan “Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği” anket maddelerinin farklı engel grubundan kardeşe sahip olan çocukların kardeş ilişkileri, “Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği” anket maddelerinin ise kardeşlerine yönelik kabullenmeleri hakkındaki bilgilerini alma konusunda yeterli olduğu varsayılmaktadır.
2. Çocukların engelli kardeşlerine yönelik ilişki ve kabullenmelerini belirlemek amacıyla kullanılan ölçekler çocuk tarafından cevaplandırıldığından çocukların kardeş tutumlarına yönelik algılamalarının gerçek tutumu yansıttığı varsayılmaktadır.
3. Ankara il sınırları içinde özel eğitim alan örnekleme uygun, engelli kardeşe sahip 5000 çocuk olduğu varsayılmaktadır.
4. Örneklem grubunun evreni temsil ettiği varsayılmaktadır.

2.5. Sınırlılıklar

1. Araştırmanın uygulanması 2004-2005 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş ve belirlenen ilişkiler bu zaman kesiti ile sınırlıdır.
2. Örneklem grubu Ankara il sınırları içinde ve farklı engel gruplarında bulunan, Öğrenme Güçlüğü (ÖG), Mental Retardasyon (MR), Mental Motor Retardasyon (MMR), Otizm (O), Down Sendromu (DS), ve

Cerebral Palsili (CP) tanısı almış çocukların kardeşleri ile sınırlıdır.

3. Araştırma, görüşülen çocukların yanıt verme tarihleri sırasındaki bilgi, algı ve düşüncelerini yansıtmaktadır ve zaman içerisinde ortaya çıkabilecek değişimleri belirtme olanağına sahip değildir. Bu nedenle, kesitsel bir araştırmanın tüm sınırlılıklarına sahiptir.
4. Örneklemi oluşturan farklı engel gruplarından engelli kardeşe sahip olan çocukların araştırmanın sonucunu etkileyeceği düşünülerek gönüllü katılımları dikkate alınmıştır.
5. Araştırmaya katılan engelli kardeşe sahip çocukların 10-17 yaş aralığında olmaları, normal gelişim göstermeleri dikkate alınmıştır.
6. Araştırmanın bütünlüğünü sağlamak amacıyla örnekleme; öz anne ve babasıyla birlikte yaşayan çocuklar alınmıştır.
7. Tutumların ölçülmesinde karşılaşılan tüm güçlükler bu araştırma içinde geçerlidir.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEM VE ARAÇLARI

Bu araştırma bir engel tanısı ile özel eğitim merkezlerine devam eden engelli kardeşe sahip 10–17 yaş grubundaki çocukların engelli kardeşleriyle ilişkileri ve engelli kardeşlerini kabullenmeleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacı ile planlanmıştır.

Bu bölümde, evren ve örneklem, veri toplama araçları, veri toplama işlemi ve verilerin çözümlenmesinde kullanılan istatistiksel tekniklere yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Evreni

Araştırmanın evrenini, 2004-2005 öğretim yılında Ankara il merkezinde Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu' na bağlı özel eğitim merkezlerine devam eden engelli çocukların normal gelişim gösteren kardeşleri oluşturmaktadır.

3.2. Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın örneklemi, Ankara il merkezinde ikamet eden, Öğrenme Güçlüğü (ÖG) Mental Retardasyon (MR), Mental Motor Retardasyon (MMR), Otizm (O), Down Sendromu (DS) ve Cerebral Palsili (CP) tanılarından herhangi birine sahip çocukların normal gelişim gösteren kardeşleri oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılacak örneklemin büyüklüğünün hesabı aşağıda verilmiştir.

Araştırmanın konu ve problemlerine, sosyo-ekonomik, kültürel vb. özellikleriyle en uygun örneklemin seçilmesi için tesadüfi örnekleme tekniği kullanılmıştır. Bu teknik kullanıldığında tabakalı örnekleme tekniği ile elde edilecek örneklem sayısına yakın değerler elde edilmektedir. Tesadüfi örnekleme tekniği her bireyin örnekleme girme şansının eşit olduğu ve örneklemin evreni temsil etme gücünün yüksek olduğu bir tekniktir (Akhun, 1991).

Evrenin ne kadarının örnekleme alınacağı belirli olasılıklarla aşağıdaki formül kullanılarak hesaplanabilir. Araştırmada kullanılacak örneklemin büyüklüğü aşağıdaki formüle bağlı olarak elde edilmiştir.

$$n_0 = \frac{z^2 x(PQ)}{d^2} \quad (1) \quad \text{ve} \quad n = \frac{n_0}{1 + \frac{n_0}{N}} \quad (2) \quad (\text{Çingi, 1994}).$$

Formüldeki simgelerin açılımı şöyledir;

n = düzeltilmiş örneklem büyüklüğü

n_0 = örneklem büyüklüğü

N = Evren (Anakütle)

z^2 = güvenirlilik düzeyi

d^2 = kabul edilebilir hata miktarı

P = örneklemin evrendeki tahmini oranı (0,5 alınırsa maksimum örneklem büyüklüğüne ulaşılır)

$Q = (1-P)$

Örneklemin evren ortalamasından farkı (kabul edilebilir hata miktarı) % 0,065 ve güvenirlilik düzeyi % 95 alınmıştır. Deneklerin ölçülen özelliğe sahip olma bakımından evrendeki oranının yaklaşık % 50 olduğu kabul edilmiştir. Çünkü bu kabul varyansı büyüttüğünden en büyük örnekleme oluşturmayı sağlamaktadır. Belirlenen bu değerler yukarıdaki formüllerde yerlerine konularak özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinden seçilecek engelli çocuk sayısı için örneklem büyüklüğü olarak hesaplanmıştır. Hesaplarla ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir.

$$n_0 = \frac{1,96^2 x(0,50x0,50)}{0,065^2} = 227 \text{ ise} \quad n = \frac{227}{1 + \frac{227}{5000}} = 217$$

Sonuç olarak yukarıdaki olasılıklar ve oranlar kabul edildiğinde, tesadüfi yollarla seçilecek 217 kişilik engelli çocuk grubunun evrendeki denekleri temsil etme olasılığı % 95 güvenirliliktir.

Araştırmanın örneklemini oluşturan engelli çocukların kardeşlerine ulaşım kolaylığı sağlaması açısından, engelli çocukların Başbakanlık Sosyal

Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK)' na bağlı özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde engel tanılarına göre özel eğitim alıyor olmaları göz önünde bulundurulmuştur.

Engelli çocukların, normal gelişim gösteren 10-17 yaşları arasındaki 134'ü kız ve 94'ü erkek toplam 228 kardeşi araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Araştırma kapsamında veriler 16 ayrı özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinden elde edilmiştir. Örnekleme oluşturan çocukların engelli kardeşlerinin devam ettikleri özel eğitim merkezlerinin adları ve çocuk sayılarının dağılımı Tablo-1'de yer almaktadır.

Tablo-1 Örnekleme Oluşturan Çocukların Engelli Kardeşlerinin Devam Ettikleri Özel Eğitim Merkezlerinin Adları ve Çocuk Sayılarının Dağılımı

Özel Eğitim Merkezleri	Çocuk Sayısı	Özel Eğitim Merkezleri	Çocuk Sayısı
Özel Emek	28	Özel Yurt	16
Özel Örs	21	Özel Özveri	7
Özel Berke	24	Özel Özdecan	11
Özel Denge	17	Özel Ceren	10
Özel Yeni Ufuk	13	Özel Şölen	12
Özel İlkadım	5	Özel Uyum	6
Özel Gama	15	Özel Çağın	9
Özel Gönül	21	Özel 75.Yıl	13
TOPLAM		228	

3.3. Verilerin Toplanması

Bu araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının uygulanması, 2004-2005 eğitim-öğretim yılının birinci yarı yılında gerçekleştirilmiştir. Uygulama öncesi belirlenen kurumlardan gerekli izinler alınmış, veri toplama süresi belirli aralıklarla gerçekleştirilmek üzere toplam dört ay sürmüştür. Örnekleme oluşturan özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine; sorumlu müdür ve öğretmenlerin görüş ve izinleri doğrultusunda ekim-kasım-aralık-

ocak aylarını kapsamak üzere haftada bir ya da iki kez gidilerek veri toplama işlemleri gerçekleştirilmiştir.

Örneklem seçiminden önce, çalışma evrenini oluşturan özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri içinden örnekleme tespit etme ölçütlerine sahip özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerini belirlemek amacıyla, araştırmacı tarafından bu merkezlerdeki sorumlu müdürlerle gerek telefon gerekse ziyaret görüşmeleri sonucunda, okul ve öğrencilerle ilgili genel bir bilgi edinilmiştir.

Veri toplama araçları uygulanmadan önce, daha kesin ve net bilgilere ulaşmak için araştırmacı tarafından özel eğitim kurumlarındaki sorumlu müdürle birlikte engelli çocukların dosyaları incelenmiş, inceleme sonrası engelli çocukların 10-17 yaş aralığındaki normal gelişim gösteren, örnekleme uyan kardeşler tespit edilmiştir. Veri toplama araçları, bizzat araştırmacı tarafından uygulanarak, ölçeklerle ilgili gerekli açıklamalar yapılmış, mümkün olduğunca objektif sonuçlar alınması ve gerçek durumun yansıtılması için sorulan sorulara, sadece çocukların kendi görüşlerini ortaya koyacak biçimde yöneltme yapacak dönüt sorularla cevap verilmiştir. Veri toplama araçlarının uygulanması sırasında, 35-40 dakikalık zaman verilerek ölçek rahat bir uygulama ortamında uygulanmaya çalışılmıştır.

3.4. Veri Toplama Araçları

Bu bölümde araştırmada görüşülen çocuklara uygulanan veri toplama araçlarının niteliklerine değinilecektir. Araştırmada veri toplama aracı olarak üç form kullanılmıştır.

Öğrenme Güçlüğü (ÖG), Mental Retardasyon (MR), Mental Motor Retardasyon (MMR), Otizm (O), Down Sendromu (DS), Cerebral Palsili (CP) tanısı almış engelli çocukların kardeşleriyle olan ilişkilerini ölçmek amacıyla, normal gelişim gösteren kardeşe “Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği”, ve kabullenmelerini ölçmek amacıyla da “Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği” kullanılmıştır.

Ayrıca engelli ve normal çocuk hakkında daha detaylı bilgi edinmek

amacıyla oluşturulan “Kişisel Bilgi Formu” na ait bilgiler doldurulurken, engelli çocukların eğitim merkezlerindeki dosya bilgilerinden faydalanılmış, eksik kalan bilgiler ise annelerinden öğrenilmiştir.

3.4.1. Kişisel Bilgi Formu

Engelli kardeşin ve çocuğun kimliklerine ilişkin bilgileri (ad-soyad, cinsiyet, yaş, yaş farkı, doğum sırası, büyük-küçük olma durumu, öğrenim durumu, engel tanısı/derecesi, özel eğitim alma süresi, ailenin büyüklüğü) almak için araştırmacı tarafından engelli çocukların dosya bilgilerine başvurulmuş, eksik kalan bilgiler çocukların annelerinden edinilmiştir. Bu amaçla iki tane bilgi formu uygulanmıştır.

- a. Engelli kardeşe ilişkin bilgiler
- b. Engelli olmayan kardeşe ilişkin bilgiler

3.4.2. Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği (EKYTÖ)

Küçüker (1997) tarafından geliştirilmiş, Likert tipinde dört basamaklı olan ve geçerlilik-güvenirlilik çalışmaları aynı araştırmacı tarafından yapılan ölçekte tutumun biliş, duyuş ve davranış boyutlarını içeren olumlu/olumsuz yönde tutum ifade eden 28 madde yer almaktadır. Ölçekte yer alan maddelere verilen tepkiler “tamamen katılıyorum, katılıyorum, katılmıyorum ve hiç katılmıyorum” seçeneklerinden oluşmaktadır.

1997’de Küçüker, EKYTÖ ölçeğinin gerçeklik ve güvenirliği için Cronbach Alfa katsayılarını hesaplamış ve tüm ölçek için 0.84 olarak bulmuştur.

Olumlu yönde tutum ifade eden maddelerde;

Tamamen katılıyorum 4	Katılmıyorum 2
Katılıyorum 3	Hiç katılmıyorum 1 puanla

Olumsuz yönde tutum ifade eden maddelerde;

Tamamen katılıyorum 1	Katılmıyorum 3
Katılıyorum 2	Hiç katılmıyorum 4

puanla değerlendirilmiştir.

Ölçekten alınabilecek en düşük puan 28, en yüksek puan 112 olup yüksek puanlar olumlu tutumu, düşük puanlar olumsuz tutumu ifade etmektedir. Bireysel ve grup olarak uygulanabilen ölçeğin yanıtlanması 15-20 dakika sürmektedir.

Üç alt boyutu olan ölçeğin; birinci alt boyutunda engelli kardeşle yaşamaya ilişkin duygu ve düşünceler, ikinci alt boyutunda engelli kardeşin şimdiki ve gelecekteki durumuna ilişkin endişe ve üzüntü duyma ve üçüncü alt boyutunda ise engelli kardeşin özelliklerine ilişkin maddeler değerlendirilmektedir.

Ölçeğin tümünde ve ilk iki faktördeki yüksek puanlar olumlu tutuma işaret etmektedir. Engelli kardeşin şimdiki ve gelecekteki durumuna ilişkin üzüntü ve endişe duyma boyutunda alınan yüksek puanlar da bu duygularda olumlu yöndeki gelişmeye bir başka deyişle üzüntü ve endişe duygularında azalmaya işaret etmektedir.

3.4.3. Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği

(Attitudes Towards Disabled Person (ADTP))

Yuker ve arkadaşları tarafından (1970) geliştirilmiş EBYTÖ'nin Türkçe'ye çevirisi uyarlanması ve geçerlik, güvenirlik çalışmaları Özyürek (1977) tarafından gerçekleştirilmiştir (Akt., Girli, 1995:49).

EBYTÖ tamamen katılıyorumdan, hiç katılmıyorum kadar altı tepkide bulunma kategorisi olan 20 maddelik bir ölçü aracıdır. Nötr tepkilerde bulunma seçeneğinin olmaması nedeniyle denekler olumlu yada olumsuz tepkide bulunmaya zorlanmaktadır. Tutum ölçeklerinde zorunlu seçme formatıyla sosyal çekiciliğin etkisini azaltmak amaçlanmaktadır. Ölçekten alınan yüksek puan engelli bireylerin, engelsiz bireylerden farklı olarak algılanmadığı anlamına gelmektedir. Alınan düşük puan ise engelli bireylerin, engelsiz bireylerden farklı olarak algılandığını göstermektedir. EBYTÖ'nin maddelerinin çoğunun olumsuz anlamı önermesi nedeniyle farklılık algılandığında yani yanıtlayan kişi düşük puan aldığı anda, engelli bireyleri sadece farklı değil, bir ölçüde "aşağı" ya da "değersiz" görüldüğü açığa

çıkmaktadır. Dolayısıyla bu kişilerin engelli bireylere yönelik önyargı ve tutum içinde olduğu söylenmektedir.

Özyürek 1988'de, ölçeğin geçerlilik ve güvenirlik çalışmasını yenilemiş, güvenirlik katsayısını 0.76 olarak bulmuştur.

EBYTÖ Ölçeğine İlişkin Bilgilerin Çözümlemesi: Çocukların verdikleri yanıtlar, yanıt anahtarına göre (Özyürek, 2000 :105);

Tamamen Katılıyorum +3	Kesinlikle Katılmıyorum -3
Biraz Katılıyorum +2	Biraz Katılmıyorum -2
Katılıyorum +1	Katılmıyorum -1

puanla değerlendirilmiştir. 2., 5., 6., 11. ve 12. maddelerin işaretleri (+) ise (-) ye, (-) ise (+) ya çevrilmiş, elde edilen puanlara 60 eklenerek her bir çocuğun toplam puanı elde edilmiştir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 0, en yüksek puan ise 120' dir (Girli,1995:49).

3.5. Verilerin Analizi

Küçüker'in "Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği (EKYTÖ)" ile Özyürek'in "Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği (EBYTÖ)" ve çocuk ile engelli kardeşine yönelik hazırlanan kişisel bilgi formu kullanılarak toplanan veriler, SPSS istatistik paket programında analiz edilmiştir. Grupların bağımsız değişkenlerle EKYTÖ ve EBYTÖ ölçeklerinden aldıkları puanların ortalama, standart sapma değerleri ile anlamlılık değerleri saptanmıştır. Engelli kardeşe sahip çocuklar ile kardeşlerine ve ailelerine ait demografik bilgileri, frekans ve yüzdeler kullanılarak ifade edilmiştir.

Araştırmada, belirlenen okullardaki engelli kardeşe sahip çocuklar tarafından 250 adet ölçek doldurulmuştur. Eksik doldurulan ve birden çok seçeneğin işaretlendiği ölçekler, araştırmanın daha sağlıklı olabilmesi için elenmiş ve böylece 228 adet ölçek istatistik analizine dahil edilmiştir. Çocuk ve engelli kardeş bilgi formundan elde edilen veriler, bilgi formundaki sıraya göre kodlanmıştır. Araştırmaya 228 denek katılmıştır. Engelli kardeşe sahip çocukların, engelli kardeşleriyle ilişkileri ve engelli kardeşlerini kabullenmeleri; engel tanısı, cinsiyet ve cinsiyet farkı, yaş ve yaş farkı,

doğum sırası, engelli kardeşten büyük-küçük olma durumu, öğrenim durumu, engelli kardeşin eğitim alma süresi, engel derecesi ve ailedeki birey sayısı demografik bilgilerine yönelik olarak elde edilen verilerin anlamlı bir fark yaratıp-yaratmadığı tek boyutlu varyans analizi ve t- Testi kullanılarak incelenmiştir. Her iki tutum ölçeği arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla da korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Analizlerde gözlem sayısının yeterli olmadığı durumlarda problemin çözümü için parametrik olmayan testlerden Kruskal Wallis H-Testi ve Mann Whitney U-Testi, farkın kaynağını bulmak için Dunnett-C Testi kullanılmıştır (Siegel ve Castellan, 1988).

Verilerin analizinde anlamlılık değeri % 0.01(**) ve % 0.05 (*) olarak kabul edilmiştir.

3.6. Süre ve Olanaklar

Bu araştırmanın kaynak taraması, uygulamaları ve istatistiksel işlemleri 02/10/2004 – 21/08/2005 tarihleri arasında sürdürülmüştür. YÖK ve üniversite kütüphanelerine ek olarak internet erişiminin sunduğu olanaklardan da yararlanılarak kardeş ilişkileri, engel durumuna sahip olmak, tutum kavramı ve tanımlarına ilişkin kitap ve makale taraması yapılmıştır.

04/10/2004–25/10/2004 tarihleri arasında ölçek seçimi kararlaştırılarak kişisel bilgi formu hazırlanmıştır.

02/11/2004–16/02/2005 tarihleri arasında veri toplamak amacıyla örneklem grubuna ölçek uygulamaları yapılmıştır.

17/03/2005–10/06/2005 tarihleri arasında elde edilen verilerin istatistiksel işlemleri ve analiz çalışmaları yapılmıştır.

20/06/2005–21/08/2005 tarihleri arasında bulguların değerlendirilmesi ve tez raporunun yazımı tamamlanmıştır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde, araştırmaya katılan engelli çocuklar ve onların normal gelişim gösteren kardeşleri ile ilgili kişisel bilgiler ve bu bilgilere doğrultusunda engelli kardeşleriyle ilişkileri ile engelli kardeşlerini kabullenmeleri arasındaki ilişkiyi inceleyen korelasyon katsayısı, t- Testi, tek yönlü varyans analizi, Mann Whitney U-Testi, Kruskal Wallis H-Testi ve Dunnett-C testi analizi sonuçlarına ilişkin bulgular tablolaştırılarak verilmiştir.

Araştırma bulgularının ve yorumlarının yer aldığı bu bölümde, araştırmaya katılan engelli kardeşe sahip çocuklar ile engelli kardeşlerinin demografik özellikleri ile ilgili veriler sayı ve yüzde değerleriyle, EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarına ait bulgular tablolarda belirtilmiştir. Cinsiyet değişkenine göre engelli kardeşlerin ve çocukların demografik bilgileri Tablo-2’de, çocuk ile engelli kardeşin cinsiyet farklarına ait demografik bilgileri Tablo-3’te, çocukların yaşlarına ait demografik bilgileri Tablo-4’te, çocukların engelli kardeşleriyle aralarındaki yaş farkına ait demografik bilgileri Tablo-5’te, çocukların doğum sıralarına ilişkin demografik bilgileri Tablo-6’da, çocukların engelli kardeşlerinden büyük yada küçük olmalarına ait demografik bilgileri Tablo-7’de, çocukların öğrenim durumlarına ait demografik bilgileri Tablo-8’de, engelli kardeşlerin engel derecelerine ait demografik bilgileri Tablo-9’da, engelli kardeşlerin eğitim alma sürelerine (ay olarak) ait demografik bilgileri Tablo-10’da, ailedeki kişi sayısına ait demografik bilgiler Tablo-11’de, EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının korelasyon katsayı sonuçları Tablo-12’de, çocukların engelli kardeşlerinin engel tanılarına göre EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının betimsel istatistikleri Tablo-13’te, çocukların engelli kardeşlerinin engel tanılarına göre EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo-14’te, çocukların EKYTÖ puan ortalamalarının engelli kardeşlerinin tanılarına göre karşılaştırılmasında kullanılan Dunnett-C Testi sonuçları Tablo-15’te, cinsiyete göre EKYTÖ-EBYTÖ puanlarının tanılara göre t- Testi sonuçları Tablo-16’da, cinsiyet farklılığı durumuna göre EKYTÖ-EBYTÖ puanlarının tanılara göre t-Testi sonuçları Tablo-17’de, yaş değişkenine göre EKYTÖ-EBYTÖ puanlarının tanılara göre t-Testi sonuçları

Tablo-18’de, yaş farklılığı değişkenine göre EKYTÖ-EBYTÖ puanlarının tanılara göre t-Testi sonuçları Tablo-19’da, çocukların doğum sırası değişkenine göre EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının betimsel istatistikleri Tablo-20’de, çocukların doğum sırası değişkenine göre EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo-21’de, çocukların doğum sırası değişkenine göre EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının tanılara göre Kruskal Wallis H-Testi sonuçları Tablo-22’de, engelli kardeşten büyük yada küçük olma durumuna göre EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının genel t-Testi sonuçları Tablo-23’te, çocuğun engelli kardeşten büyük yada küçük olma durumuna göre EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının tanılara göre Mann Whitney U-Testi sonuçları Tablo-24’te, çocuğun öğrenim durumuna göre EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının tanılara göre t-Testi sonuçları Tablo-25’te, çocuğun engelli kardeşinin engel derecesi değişkenine göre EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının betimsel istatistikleri Tablo-26’da, çocuğun engelli kardeşinin engel derecesi değişkenine göre EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo-27’de, çocuğun engelli kardeşinin engel derecesi değişkenine göre EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının Dunnett-C Testi sonuçları Tablo-28’de, çocuğun engelli kardeşinin engel derecesi değişkenine göre EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının tanılara göre Kruskal Wallis H-Testi sonuçları Tablo-29’da, çocuğun engelli kardeşinin özel eğitim alma süresi değişkenine göre EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının betimsel istatistikleri Tablo-30’da, çocuğun engelli kardeşinin özel eğitim alma süresi değişkenine göre EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo-31’de, çocuğun engelli kardeşinin özel eğitim alma süresi değişkenine göre EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının tanılara göre Kruskal Wallis H-Testi sonuçları Tablo-32’de, ailedeki kişi sayısı değişkenine göre EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının genel t-Testi sonuçları Tablo-33’te, ailedeki kişi sayısı değişkenine göre EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının tanılara göre Mann Whitney U-Testi sonuçları Tablo-34’te verilmiştir.

Bu araştırmada çok sık kullanılan, “Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği” kavramı (EKYTÖ), “Engelli Bireye Yönelik Tutum Ölçeği” kavramı

(EBYTÖ), Öğrenme Güçlüğü (ÖG), Mental Retarde (MR), Cerabral Palsy (CP), Mental Motor Retarde (MMR), Down Sendromu (DS), Otizm (O) şeklinde kısaltılarak tablo formatları ve yorumlarda etkin bir biçimde yer almıştır. Engelli kardeşlerin engel tanılarının isimleri, eğitim aldıkları Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezlerinde, hastane raporlarında ve tıp dilinde yukarıda belirtilen isimlerle yer aldığından çalışmanın, yapılan diğer bilimsel araştırmalarla çelişki yaratmaması için tanı adlarında yukarıdaki isimler esas alınmıştır.

Çocukların ve engelli kardeşlerin cinsiyetlerine ait demografik bilgileri Tablo-2'de verilmiştir.

Tablo-2 Çocukların ve Engelli Kardeşlerin Cinsiyetlerine ait Demografik Bilgileri

Tanı	Engelli Kardeş			Çocuk	
	Cinsiyet	n	%	n	%
Öğrenme Güçlüğü	erkek	25	54.3	16	34,8
	kız	21	45.7	30	65,2
	Toplam	46	100.0	46	100,0
Mental Retarde	erkek	20	51.3	13	33,3
	kız	19	48.7	26	66,7
	Toplam	39	100.0	39	100,0
Cerabral Palsy	erkek	19	54.3	21	60,0
	kız	16	45.7	14	40,0
	Toplam	35	100.0	35	100,0
Mental Motor Retarde	erkek	18	51.4	14	40,0
	kız	17	48.6	21	60,0
	Toplam	35	100.0	35	100,0
Down Sendromu	erkek	27	75.0	14	38.9
	kız	9	25.0	22	61.1
	Toplam	36	100.0	36	100,0
Otizm	erkek	20	54.1	16	43.2
	kız	17	45.9	21	56.8
	Toplam	37	100.0	37	100,0
GENEL	Erkek	129	56.6	94	41.2
	Kız	99	43.4	134	58.8
	Toplam	228	100.0	228	100,0

Tablo-2'de, cinsiyet faktörü açısından tanı grupları incelendiğinde araştırmaya katılan erkek çocukların oranı, ÖG'nde %34.8, MR'de %33.3,

CP'de %60.0, MMR'de %40.0, DS'nda %38.9, O'de %43.2 olup; kız çocukların oranı ise, ÖG'nde %65.2, MR'de %66.7, CP'de %40.0 MMR'de %60.0, DS'nda %61.1, O'de %56.8 olarak gözlenmiştir.

Tablo değerlerine bakıldığında engelli kardeşe sahip "kız çocuklarının" oranının erkek çocuklara göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Çocuk ile engelli kardeşin cinsiyet farklarına ait demografik bilgileri Tablo-3'te verilmiştir.

Tablo-3 Çocuk ile Engelli Kardeşin Cinsiyet Farklarına Ait Demografik Bilgileri

TANI	Cinsiyet Farkı	n	%
Öğrenme Güçlüğü	Aynı cinsiyet	23	50.0
	Farklı cinsiyet	23	50.0
	Toplam	46	100.0
Mental Retarde	Aynı cinsiyet	18	46.2
	Farklı cinsiyet	21	53.8
	Toplam	39	100.0
Cerebral Palsy	Aynı cinsiyet	19	54.3
	Farklı cinsiyet	16	45.7
	Toplam	35	100.0
Mental Motor Retarde	Aynı cinsiyet	17	48.6
	Farklı cinsiyet	18	51.4
	Toplam	35	100.0
Down Sendromu	Aynı cinsiyet	17	47.2
	Farklı cinsiyet	19	52.8
	Toplam	36	100.0
Otizm	Aynı cinsiyet	17	45.9
	Farklı cinsiyet	20	54.1
	Toplam	37	100.0
GENEL	Aynı cinsiyet	111	48.7
	Farklı cinsiyet	117	51.3
	Toplam	228	100.0

Tablo-3'te de görüldüğü gibi araştırma kapsamına alınan çocukların, engelli kardeşleri ile aralarındaki cinsiyet karşılaştırması yapıldığında, engelli

kardeşi ile aynı cinsiyette olan çocukların oranı tanılara göre sırasıyla ÖG'nde %50.0, MR'de %46.2, CP'de %54.3, MMR'de %48.6, DS'da %47.2, O'de %45.9 olarak belirlenmiş, farklı cinsiyette olanların oranı ise ÖG'nde %50.0, MR'de %53.8, CP'de %45.7, MMR'de %51.4 DS'nda %52.8, O'de %54.1 olarak belirlenmiş, tanı gruplarından sadece ÖG'nde aynı ve farklı cinsiyet oranları eşittir.

Engelli kardeşlerin ve çocukların yaşlarına ait demografik bilgileri Tablo-4'te verilmiştir.

Tablo- 4 Çocukların Yaşlarına Ait Demografik Bilgileri

TANI	Yaş Grubu	n	%
Öğrenme Güçlüğü	10-13	22	47.8
	14-17	24	52.2
	Toplam	46	100.0
Mental Retarde	10-13	17	43.6
	14-17	22	56.4
	Toplam	39	100.0
Cerebral Palsy	10-13	14	40
	14-17	21	60
	Toplam	35	100.0
Mental Motor Retarde	10-13	21	60
	14-17	14	40
	Toplam	35	100.0
Down Sendromu	10-13	12	33.3
	14-17	24	66.7
	Toplam	36	100.0
Otizm	10-13	16	43.2
	14-17	21	56.8
	Toplam	37	100.0
Genel	10-13	102	44.7
	14-17	126	52.3
	Toplam	228	100.0

Tablo-4'te görüldüğü gibi 10-13 yaş aralığındaki çocukların sayısı ÖG' de 22 (% 47.8), MR' de 17 (% 43.6), CP'de 14 (% 40), MMR' de 21 (%

60), DS' da 12 (% 33.3), O'de 16 (% 43.2) olup 14-17 yaş aralığındaki çocukların sayısı ise; ÖĞ' de 24 (% 52.2), MR' de 22 (% 56.4), CP'de 21 (% 60), MMR' de 14 (% 40), DS' da 24 (% 66.7), O'de 21 (% 56.8) olduğu gözükmemektedir.

Çocukların engelli kardeşleriyle aralarındaki yaş farklarına ait demografik bilgileri Tablo-5'te verilmiştir.

Tablo-5 Çocukların Engelli Kardeşleriyle Aralarındaki Yaş Farklarına Ait Demografik Bilgiler

TANI	Yaş Farkı	n	%
Öğrenme Güçlüğü	3 yaş ve daha az	16	34.8
	4 yaş ve daha fazla	30	65.2
	Toplam	46	100.0
Mental Retarde	3 yaş ve daha az	16	41.0
	4 yaş ve daha fazla	23	59.0
	Toplam	39	100.0
Cerebral Palsy	3 yaş ve daha az	8	22.9
	4 yaş ve daha fazla	27	77.1
	Toplam	35	100.0
Mental Motor Retarde	3 yaş ve daha az	9	25.7
	4 yaş ve daha fazla	26	74.3
	Toplam	35	100.0
Down Sendromu	3 yaş ve daha az	16	44.4
	4 yaş ve daha fazla	20	55.6
	Toplam	36	100.0
Otizm	3 yaş ve daha az	16	43.2
	4 yaş ve daha fazla	21	56.8
	Toplam	37	100.0
GENEL	3 yaş ve daha az	81	35.5
	4 yaş ve daha fazla	147	64.5
	Toplam	228	100.0

“Yaş farkı” değişkeni Tablo-5’te 3 yaş ve daha az ile 4 yaş ve daha fazla olmak üzere iki grupta incelenmiştir. Tanı gruplarına göre engelli kardeşe sahip çocukların yaş farkı oranları, ÖG’de, 3 yaş ve daha az grubunda %34.8, 4 yaş ve daha fazla grubunda %65.2, MR’de; 3 yaş ve daha az grubunda %41.0, 4 yaş ve daha fazla grubunda %59.0; CP’de; 3 yaş ve daha az grubunda %22.9, 4 yaş ve daha fazla grubunda %77.1, MMR’de; 3 yaş ve daha az grubunda %25.7, 4 yaş ve daha fazla grubunda %74.3, DS’da; 3 yaş ve daha az grubunda %44.4, 4 yaş ve daha fazla grubunda %55.6, O’de; 3 yaş ve daha az grubunda %43.2, 4 yaş ve daha fazla grubunda %56.8 olarak belirlenmiştir. Tablo-4’te de görüldüğü gibi kardeşler arasındaki yaş farkı oranı 4 yaş ve daha fazla grubunda daha yüksek oranda olduğu gözlenmiştir.

Engelli kardeşe sahip çocukların doğum sıralarına ait demografik bilgileri Tablo-6’da verilmiştir.

Tablo-6 Engelli Kardeşe Sahip Çocukların Doğum Sıralarına Ait Demografik Bilgileri

TANI	Çocuğun Doğum Sırası	n	%
Öğrenme Güçlüğü	1.	27	58.7
	2.	14	30.4
	3.	5	10.9
	Toplam	46	100.0
Mental Retarde	1.	19	48.7
	2.	17	43.6
	3.	3	7.7
	Toplam	39	100.0
Crebral Palsy	1.	19	54.3
	2.	12	34.3
	3.	4	11.4
	Toplam	35	100.0
Mental Motor Retarde	1.	30	85.7
	2.	5	14.3
	Toplam	35	100.0
Down Sendromu	1.	22	61.1
	2.	10	27.8
	3.	4	11.1
	Toplam	36	100.0
Otizm	1.	20	54.1
	2.	13	35.1
	3.	4	10.8
	Toplam	37	100.0
GENEL	1.	137	60.1
	2.	71	31.1
	3.	20	8.8
	Toplam	228	100.0

Örnekleme oluşturan çocukların yaşları 10-17 yaş aralığında olduğundan doğum sırası değişkeninde 1., 2. ve 3. doğum sırasına yerleşmiştir.

Tablo-6 incelendiğinde; engelli kardeşe sahip çocukların tanı gruplarına göre birinci doğum sırası oranları sırasıyla, ÖG'nde; %58.7, MR'de; %48.7; CP'de; %54.3, MMR'de; %85.7, DS'da; %61.1, O'de; %54.1 olup, en yüksek orandaki doğum sırasıdır. Birinci, ikinci ve üçüncü doğum sıraları bütün tanı gruplarında gözlenmekle beraber, sadece MMR tanı grubunda üçüncü ve üzeri doğum sırası gözlenmemiştir.

Çocukların engelli kardeşlerinden büyük yada küçük olmalarına ait demografik bilgileri Tablo-7'de verilmiştir.

Tablo-7 Çocukların Engelli kardeşlerinden Büyük yada Küçük Olmalarına Ait Demografik Bilgileri

TANI	Küçük-Büyük	n	%
Öğrenme Güçlüğü	Büyük	36	78.3
	Küçük	10	21.7
	Toplam	46	100.0
Mental Retarde	Büyük	32	82.1
	Küçük	7	17.9
	Toplam	39	100.0
Cerebral Palsy	Büyük	29	82.9
	Küçük	6	17.1
	Toplam	35	100.0
Mental Motor Retarde	Büyük	33	94.3
	Küçük	2	5.7
	Toplam	35	100.0
Down Sendromu	Büyük	31	86.1
	Küçük	5	13.9
	Toplam	36	100.0
Otizm	Büyük	25	67.6
	Küçük	12	32.4
	Toplam	37	100.0
GENEL	Büyük	186	81.6
	Küçük	42	18.4
	Toplam	228	100.0

Tablo-7'de görüldüğü gibi ÖG tanı grubunda 10 (%21.7), MR tanı grubunda 7 (%17.9), CP tanı grubunda 6 (%17.1), MMR tanı grubunda 2 (%5.7), DS tanı grubunda 5 (%13.9), ve O tanı grubunda ise 12 (%32.4), çocuk engelli kardeşinden küçük çıkmaktadır. Diğer taraftan ÖG tanı grubunda 36 (78.3), MR tanı grubunda 32 (%82.1), CP tanı grubunda 29 (%82.9), MMR tanı grubunda 33 (%94.3), DS tanı grubunda 31(%86.1) ve O tanı grubunda ise 25 (%67.6), çocuk engelli kardeşinden büyük gözükmemektedir.

Engelli kardeşe sahip çocukların öğrenim durumlarına ait demografik bilgileri Tablo-8'de verilmiştir.

Tablo-8 Engelli Kardeşe Sahip Çocukların Öğrenim Durumlarına Ait Demografik Bilgileri

TANI	Öğrenim Durumu	n	%
Öğrenme Güçlüğü	İlköğretim	29	63.0
	Lise	17	37.0
	Toplam	46	100.0
Mental Retarde	İlköğretim	22	56.4
	Lise	17	43.6
	Toplam	39	100.0
Cerebral Palsy	İlköğretim	15	42.9
	Lise	20	57.1
	Toplam	35	100.0
Mental Motor Retarde	İlköğretim	25	71.4
	Lise	10	28.6
	Toplam	35	100.0
Down Sendromu	İlköğretim	15	41.7
	Lise	21	58.3
	Toplam	36	100.0
Otizm	İlköğretim	21	56.8
	Lise	16	43.2
	Toplam	37	100.0
GENEL	İlköğretim	127	55.7
	Lise	101	44.3
	Toplam	228	100.0

Tablo-8'de engelli kardeşe sahip çocukların öğrenim durumları incelendiğinde, ÖG tanı grubunda ilköğretime giden çocuklar 29 (%63.0), lise 17 (%37.0); MR tanı grubunda ilköğretim 22 (%56.4), lise 17 (%43.6); CP tanı grubunda ilköğretim 15 (%42.9), lise 20 (%57.1); MMR tanı grubunda ilköğretim 25 (%71.4), lise 10 (%28.6); DS tanı grubunda ilköğretim 15 (%41.7), lise 21 (%58.3); O tanı grubunda ilköğretim 21 (%56.8), lise 16 (%43.2) kişi olarak belirlenmiştir. Veriler genel olarak değerlendirildiğinde ilköğretime giden çocukların oranları yüksektir.

Engelli kardeşlerin engel derecelerine ait demografik bilgileri Tablo-9'da verilmiştir.

Tablo-9 Engelli Kardeşlerin Engel Derecelerine Ait Demografik Bilgileri

TANI	Engel Derecesi	n	%
Öğrenme Güçlüğü	hafif	31	67.4
	orta	15	32.6
	Toplam	46	100.0
Mental Retarde	hafif	16	41.0
	orta	22	56.4
	ağır	1	2.6
	Toplam	39	100.0
Cerebral Palsy	hafif	11	31.4
	orta	16	45.7
	ağır	8	22.9
	Toplam	35	100.0
Mental Motor Retarde	hafif	7	20.0
	orta	16	45.7
	ağır	12	34.3
	Toplam	35	100.0
Down Sendrom	hafif	7	19.4
	orta	23	63.9
	ağır	6	16.7
	Toplam	36	100.0
Otizm	hafif	4	10.8
	orta	17	45.9
	ağır	16	43.2
	Toplam	37	100.0
GENEL	Hafif	76	33.3
	Orta	109	47.8
	Ağır	43	18.9
	Toplam	228	100.0

Tablo-9'da ÖG tanı grubunda ağır engel derecesindeki kardeşlere ait bir bilgi gözlenmemektedir. MR tanı grubunda ağır engel derecesine sahip kardeş sayısı 1 (%2.6), CP tanı grubunda 8 (%22.9), MMR tanı grubunda 12 (%34.3), DS tanı grubunda 6 (%16.7) ve O tanı grubunda ise 16 (%43.2) ağır engel dereceli kardeş bulunmaktadır. Orta engel dereceli kardeş 23 (%63.9) ise en çok DS tanı grubunda gözlenmektedir.

Engelli kardeşlerin özel eğitim alma sürelerine (ay olarak) ait demografik bilgileri Tablo-10'da verilmiştir.

Tablo-10 Engelli Kardeşlerin Özel Eğitim Alma Sürelerine (ay olarak) Ait Demografik Bilgiler

TANI	Eğitim Süresi	n	%
Öğrenme Güçlüğü	0-12 ay	16	34.8
	13-36 ay	12	26.1
	37-60 ay	11	23.9
	61 ay ve üstü	7	15.2
	Toplam	46	100.0
Mental Retarde	0-12 ay	6	15.4
	13-36 ay	22	56.4
	37-60 ay	5	12.8
	61 ay ve üstü	6	15.4
	Toplam	39	100.0
Cerebral Palsy	0-12 ay	3	8.6
	13-36 ay	15	42.9
	37-60 ay	6	17.1
	61 ay ve üstü	11	31.4
	Toplam	35	100.0
Mental Motor Retarde	0-12 ay	9	25.7
	13-36 ay	16	45.7
	37-60 ay	8	22.9
	61 ay ve üstü	2	5.7
	Toplam	35	100.0
Down Sendrom	0-12 ay	5	13.9
	13-36 ay	9	25.0
	37-60 ay	7	19.4
	61 ay ve üstü	15	41.7
	Toplam	36	100.0
Otizm	0-12 ay	10	27.0
	13-36 ay	6	16.2
	37-60 ay	7	18.9
	61 ay ve üstü	14	37.8
	Toplam	37	100.0
GENEL	0-12 ay	49	21.5
	13-36 ay	80	35.1
	37-60 ay	44	19.3
	61 ay ve üstü	55	24.1
	TOPLAM	228	100.0

Tablo-10'da engel tanı gruplarına göre, engelli kardeşlerin eğitim alma süresi 0-12 ay, 13-36 ay, 37-60 ay ve 61 ay ve üstü olarak 4 kategori halinde yukarıdaki tabloda verilmektedir. 0-12 aylar arasında eğitim süresi en düşük CP tanı grubunda 3 (%8.6) kardeş, en yüksek ise 16 (%34.8) kardeş ÖG tanı grubunda gözlenmektedir. 61 ay ve üstü eğitim alan kardeşler ise, en az MMR tanı grubunda 2 (%5.7), en yüksek ise DS tanı grubunda 15 (%41.7) gözlenmektedir.

Çocukların ve engelli kardeşlerin yaşadıkları ailedeki kişi sayısına ait demografik bilgileri Tablo-11'de verilmiştir.

Tablo-11 Çocukların ve Engelli Kardeşlerinin Yaşadıkları Ailedeki Kişi Sayısına Ait Demografik Bilgileri

TANI	Kişi Sayısı	n	%
Öğrenme Güçlüğü	5 kişi ve daha az	41	89.1
	6 kişi ve üzeri	5	10.9
	Toplam	46	100.0
Mental Retarde	5 kişi ve daha az	32	82.1
	6 kişi ve üzeri	7	17.9
	Toplam	39	100.0
Cerebral Palsy	5 kişi ve daha az	29	82.9
	6 kişi ve üzeri	6	17.1
	Toplam	35	100.0
Mental Motor Retarde	5 kişi ve daha az	30	82.9
	6 kişi ve üzeri	5	11.4
	Toplam	35	100.0
Down Sendromu	5 kişi ve daha az	23	63.9
	6 kişi ve üzeri	13	36.1
	Toplam	36	100.0
Otizm	5 kişi ve daha az	29	75.7
	6 kişi ve üzeri	8	21.6
	Toplam	37	100.0
GENEL	5 kişi ve daha az	184	80.7
	6 kişi ve üzeri	44	19.3
	Toplam	228	100.0

Tablo-11 Ailedeki kişi sayısı değişkenine göre incelendiğinde; ailedeki kişi sayısı 5 kişi ve daha az ile 6 kişi ve üzeri olarak kodlandığında, tanı gruplarında; 5 kişi ve daha az olan ailelerde yaşayan çocukların sayısının en az 23 (%63.9) kişi ile DS grubunda olduğu, en çok ise 41 (%89.1) kişi ile ÖG tanı grubunda olduğu gözlenmektedir. 6 ve üzerinde kişi bulunan ailelerde yaşayan çocukların ise en az 5 (%11.4) MMR ve 5 (10.9) kişi ile ÖG tanı grubunda olduğu, en çok ise 13 (%36.1) kişi ile DS grubunda olduğu görülmektedir.

Engelli kardeşe sahip çocukların Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği puanları arasındaki korelasyon katsayı sonuçları Tablo-12'de verilmiştir

Tablo-12 Çocukların Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanları Arasındaki Korelasyon Katsayısı Sonuçları

TANI	N	r
Öğrenme Güçlüğü	46	-0.156
Mental Retarde	39	-0.215
Cerebral Palsy	35	-0.210
Mental Motor Retarde	35	-0.026
Down Sendromu	36	-0.248
Otizm	37	-0.124
Genel	228	-0.157*

Not: .01 anlamlılık düzeyi için **, .05 anlamlılık düzeyi için * kullanılmıştır.

Tablo-12'de engelli kardeşe sahip çocukların EKYTÖ ve EBYTÖ puanları arasındaki ilişki incelendiğinde; genel tutum puanları arasında negatif anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir. EKYTÖ ve EBYTÖ puanları arasındaki korelasyon $r=-0.157$ ($P<0.05$)'dir. Buna göre, EKYTÖ puanları artarken, EBYTÖ puanlarının azaldığı, yani çocukların engelli kardeşleri ile ilişkileri olumlu yönde değişkenlik gösterirken, engelli kardeşlerini

kabullenmelerinde bu olumluluğun azaldığı görülmektedir. Çocukların kardeş ilişkileri ve kabullenmelerindeki negatif ilişkinin nedeni olarak; çocuk kardeşiyle arasındaki ilişkiyi içinde yaşadığı güvenli, sıcak aile ortamı içinde kardeşinin durumunu bir engel durumu olarak görmeden kan bağı olgusu ön plana gelerek kurmaktadır. İçinde yaşanılan çevrenin engelli bir bireye karşı düşünce ve davranışları çocuğun kardeşinin engeline ait olan problemi ön plana çıkararak engelli kardeşi kabullenmeyi çevrenin tutumları tarafından şekillendirecektir. Sonuç olarak; kardeş ilişkisi aile çatısı altında olumlu gelişirken kabullenme sosyal çevrenin davranış ve düşüncelerinin etkisi altında kalmaktadır.

İncelediğimiz hipoteze benzer bir hipotezde Girli (1995) tarafından test edilmiştir. Engelli kardeşi olan normal çocukların, engelli kardeşlerini kabullenmelerine yönelik tutumlarının, engelli kardeşi olmayan normal çocuklara göre daha olumludur. Hipotezinin test edildiği çalışmada sonuçlara bakıldığında, elde edilen puanlar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Bununla birlikte Tablo-12'de engelli kardeşe sahip çocukların EKYTÖ ve EBYTÖ puanları arasındaki ilişki engel tanılarına göre incelendiğinde gözlenen bütün korelasyon katsayılarının ters yönlü bir ilişkiye işaret ettiği yani eksi (-) ve düşük değere sahip olduğu gözlenmiş, istatistiksel olarak önemsiz katsayılar olduğu anlaşılmaktadır.

EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının korelasyon değerleri farklı engel tanılarına göre incelendiğinde; ÖG, $r=-0.156$ ($P>.05$); MR, $r=-0.215$ ($P>.05$); CP, $r=-0.210$ ($P>.05$); MMR, $r=-0.026$ ($P>.05$); DS, $r=-0.248$ ($P>.05$); O, $r=-0.124$ ($P>.05$) olarak belirlenmiştir.

Çocukların engelli kardeşlerinin engel tanılarına göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği puanlarının betimsel istatistikleri Tablo-13'te verilmiştir.

Tablo-13 Çocukların Engelli Kardeşlerinin Engel Tanılarına Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Betimsel İstatistikleri

Ölçek	Tanı	n	$\bar{x}$	Std. Sapma
EKYTÖ	ÖG	46	99.85	8.14
	MR	39	97.67	6.59
	CP	35	91.23	8.54
	MMR	35	89.08	19.78
	DS	36	85.92	10.18
	O	37	75.46	23.97
	Toplam	228	90.34	16.25
EBYTÖ	ÖG	46	64.28	15.22
	MR	39	62.72	14.90
	CP	35	63.57	13.85
	MMR	35	63.80	15.72
	DS	36	66.86	12.47
	O	37	68.05	14.54
	Toplam	228	64.85	14.49

Tablo-13'te ölçek puanlarının genel sonuçlarına bakıldığında; EKYTÖ puan ortalamaları $\bar{x}=90.34$ iken, EBYTÖ puan ortalamaları $\bar{x}=64.85$ ' dir. Her iki ölçekten alınan puan ortalamaları incelendiğinde; çocukların kardeş ilişkileri puan ortalamaları, kardeşlerini kabullenmeye yönelik alınan puan ortalamalarına göre daha yüksek olduğu gözlenmiştir.

Tanı gruplarına göre engelli kardeşe sahip çocukların EKYTÖ ve EBYTÖ puan ortalamaları incelendiğinde; Öğrenme Güçlüğü tanı grubundaki engelli kardeşe sahip çocukların puan ortalamalarının ($\bar{x}=99.85$) en yüksek değere, Otizm tanı grubunda engelli kardeşe sahip olan çocukların puan ortalamalarının ($\bar{x}=75.46$) en düşük değere sahip olduğu görülmektedir.

Bu sonuçlar doğrultusunda, Öğrenme Güçlüğü tanıılı kardeşe sahip çocukların puan ortalamalarının en yüksek, Otizm tanısındakilerin ise en düşük olmasının nedeni; her iki engel arasında farklılıklar olduğu, kardeşlerin her iki engel tanısından etkilenme dereceleri olarak düşünülmektedir. Öğrenme Güçlüğü tanıılı kardeşin normal gelişim gösteren bir çocuğa daha yakın özellikler taşıyıp, kabul edilmesi kolay iken Otizm tanıılı bir kardeşe sahip olmak ise aile kadar çocuğun da anlaması ve kabullenmesi zor olan; sürekli belirsizliklerin içinde düşünmeyi gerektiren bir tanıdır. Bu nedenle Otistik engel tanıılı çocukların kardeşleri daha olumsuz etkilenirken, Öğrenme Güçlüğü'nün' de bu etkilenme daha düşük seviyededir. Kardeşin engel derecesi arttıkça çocuğun kardeşinin engeline yönelik farkındalığı artmakta, bu durum ise kardeş ilişkilerini olumsuz etkilemektedir.

Bagenholm ve Gillberg'in (1991) zihinsel özürlü, otistik ve normal çocukların kardeşlerini karşılaştırdıkları bir çalışmada; diğer iki gruba göre otistik kardeşi olan çocuklar kardeş ilişkileri hakkında biraz daha olumsuz görüşler, daha fazla yalnızlık duygusu ve kardeşin geleceğine ilişkin daha fazla endişe belirtmişlerdir (Akt., Küçüker, 1997:45).

Erden ve Akçakın (2001) yaptıkları çalışmada otistik çocukların kardeşlerinin davranış sorunları ve kişilik özellikleri örüntülerini incelediği çalışmada; otistik çocukların kardeşlerinin sağlıklı kardeşe sahip çocuklardan daha fazla sorun gösterdiklerini bulmuştur.

Kowalski (1980), kardeşin engel türünün ve derecesinin normal kardeşlerin engele yönelik tutumlarıyla ilişkisini araştırdığı bir çalışmada zihinsel engelli, işitme engelli, öğrenme güçlüğü ve davranış bozukluğu olan çocukların, 12-16 yaşları arasındaki normal kardeşlerini karşılaştırmışlardır. Genel olarak normal kardeşlerin benlik kavramları ve tutumlarında engelin derecesi önemli bulunmazken, engelin türünün önemli bir etken olduğu bulunmuştur.

Puan ortalamaları EBYTÖ açısından incelendiğinde otizm tanı grubunun puan ortalaması ($\bar{x}=68.05$) ile en yüksek değere, MR tanı

grubunun ise puan ortalamasının ($\bar{x}=62.72$) en düşük değere sahip olduğu görülmektedir. EBYTÖ puan ortalamalarının sonuçlarının EKYTÖ puan ortalamalarına göre Otizm tanı grubundaki çocukların puanlarının farklı çıkmasının nedeni olarak çocukların engelli kardeşlerini kabullenmelerinde bireysel farklılıklarının etkili olduğu ve elde edilen sonuçların sadece cinsiyet farkı değişkeni ile değil; cinsiyet, doğum sırası, yaş gibi değişkenlerle birlikte ele alınması gerektiği düşünülmektedir.

Engelli kardeşe sahip çocukların engelli kardeşlerinin engel tanılarına göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği puanlarının aritmetik ortalamaları arasında fark olup olmadığını belirleyici tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo-14'te verilmiştir.

Tablo-14 Çocukların Engelli Kardeşlerinin Engel Tanılarına Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Ölçek	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
EKYTÖ	Gruplararası	15231.861	5	3046.372	15.118	0.00**
	Grupiçi	44733.455	222	201.502		
	Toplam	59965.316	227			
EBYTÖ	Gruplararası	813.337	5	162.667	0.771	0.572
	Grupiçi	46857.592	222	211.070		
	Toplam	47670.930	227			

Not: .01 anlamlılık düzeyi için **, .05 anlamlılık düzeyi için kullanılmıştır.

Tablo-14'te, görüldüğü gibi yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre engel tanısının engelli kardeşe sahip çocukların EKYTÖ puanlarının aritmetik ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yarattığı bulunmuştur ($F(5.222;0.01)=15.118, P<.01$).

Engel tanısı değişkenine göre EBYTÖ puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($P>.05$).

Sonuçlar doğrultusunda; çocuğun engelli kardeşiyle kuracağı ilişkide kardeşinin engel tanısı fark yaratırken, kardeşini kabullenmede tanının fark yaratmadığı gözlenmiştir.

Engelli kardeşe sahip çocukların engelli kardeşlerinin engel tanılarına göre tek yönlü varyans analizi sonuçları EKYTÖ için varyansların eşit olmadığını işaret ettiğinden, varyansların eşit olmaması durumu için önerilen Post-Hoc karşılaştırmalarından Dunnett-C testi Tablo-15'te verilmiştir.

Tablo-15 Çocukların Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği Puan Ortalamalarının Engelli Kardeşlerinin Tanılarına Göre Karşılaştırılmasında Kullanılan Dunnett-C Testi Sonuçları

Ölçek	Engel Tanısı		$\bar{x}$	Std. Sap.
EKYTÖ	ÖĞ	MR	2.1812	1.59938
		CP	8.6193*	1.87724
		MMR	10.7621*	3.55250
		DS	13.9312*	2.07843
		O	24.3884*	4.11976
	MR	ÖĞ	-2.1812	1.59938
		CP	6.4381*	1.78858
		MMR	8.5810	3.50646
		DS	11.7500*	1.99872
		O	22.2072*	4.08013
	CP	ÖĞ	-8.6193*	1.87724
		MR	-6.4381*	1.78858
		MMR	2.1429	3.64160
		DS	5.3119	2.22730
		O	15.7691*	4.19683
	MMR	ÖĞ	-10.7621*	3.55250
		MR	-8.5810	3.50646
		CP	-2.1429	3.64160
		DS	3.1690	3.74929
		O	13.6263	5.16814
	DS	ÖĞ	-13.9312*	2.07843
		MR	-11.7500*	1.99872
		CP	-5.3119	2.22730
		MMR	-3.1690	3.74929
		O	10.4572	4.29061
	O	ÖĞ	-24.3884*	4.11976
		MR	-22.2072*	4.08013
		CP	-15.7691*	4.19683
		MMR	-13.6263	5.16814
		DS	-10.4572	4.29061

Not: .01 anlamlılık düzeyi için **, .05 anlamlılık düzeyi için * kullanılmıştır.

Tek yönlü varyans analizi sonuçlarında EKYTÖ puan ortalamaları arasında F değerinde anlamlı bir fark gözlemlendiğinden, tanıları arasında farkın kaynağını bulmak için varyansların homojen olmadığı durumlarda kullanılan Dunnett-C testi uygulanmıştır.

Tablo-15'te yapılan bu çoklu karşılaştırmalar sonucunda; ÖG ile CP ($\bar{x} = 8.6193$), MMR($\bar{x}=10.7621$), DS($\bar{x}=13.9312$) ve O ($\bar{x}=24.3884$) tanıları arasında; MR ile CP($\bar{x}=6.4381$), DS ($\bar{x}=11.7500$), ve O($\bar{x}=22.2072$) tanıları arasında; CP ile ÖG($\bar{x}=-8.6193$), MR ($\bar{x}=-6.4381$) ve O($\bar{x}=15.7691$) tanıları arasında; MMR ile ÖG ($\bar{x}=-10.7621$) arasında; DS ile ÖG ($\bar{x}=-13.9312$) ve MR ($\bar{x}=-11.7500$) tanıları arasında; O ile ÖG ($\bar{x}=-24.3884$), MR ($\bar{x}=-22.2072$) ve CP ($\bar{x}=-15.7691$) tanıların aritmetik ortalamaları arasında anlamlı farklılık gözlemlenmiştir.

Tanıları arasındaki farka bakıldığında en büyük fark ÖG ile O tanısı arasında gözlemlenirken, en az fark ise ÖG ile MR arasında gözlemlenmiştir. Tanıları arasındaki farkın nedeni olarak; çocuğun kardeşinin engelinin tanısı (ne olduğu) ve derecesinden etkilenerek engelli kardeşi ile yaşama zorluğuna yada kolaylığına bağlı olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda ÖG tanılı kardeşe sahip çocuklar, O tanılı kardeşe sahip çocuklara göre kardeşleriyle daha olumlu ilişkiler yaşamaktadırlar.

Kardeşin engel tanısı, çocuğun engelli kardeşiyle kuracağı ilişkide önemli rol oynamaktadır. Engelin gözle görülebilirliği ve anlaşılması ne kadar kolay ise çocuğun kardeşi ile kuracağı ilişkinin yoğunluğu ve yaşananlar her iki çocuğa da önemli katkılar sağlayarak artacaktır. Çocuğun, kardeşinin engel tanısına bağlı olarak yaşayacakları ne kadar zor ve telafi edilmesi güç olursa kardeşiyle kuracağı ilişkide sorunlar, anlaşmazlıklar ortaya çıkacaktır.

Girli (1995), engel durumundaki gözle görünmezliğin (özellikle otizm), engelli çocuğun kardeşlerinin engelle başa çıkmalarını zorlaştırdığını belirtmişlerdir. "Anlaşılması daha zor", engellerin, daha kolay anlaşılabilenlere oranla daha fazla strese yol açtığına dikkat çekmiştir.

Engelli kardeşe sahip çocukların cinsiyet değişkenine göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeğine ilişkin t- Testi sonuçları tanılara göre Tablo-16'da verilmiştir

Tablo-16 Çocukların Cinsiyet Değişkenine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tanılara Göre t-Testi Sonuçları

TANI	ÖLÇEK	Cinsiyet	n	$\bar{x}$	Std. Sapma	sd	t	P
Öğrenme Güçlüğü	EKYTO	erkek	16	99.9375	7.61988	44	0.054	0.95
		kız	30	99.8000	8.53552			
	EBYTO	erkek	16	64.8750	15.59861	44	0.191	0.85
		kız	30	63.9667	15.28011			
Mental Retarde	EKYTO	erkek	13	97.0769	5.82325	37	-0.390	0.69
		kız	26	97.9615	7.04546			
	EBYTO	erkek	13	60.7692	15.34141	37	-0.572	0.57
		kız	26	63.6923	14.88830			
Cerebral Palsy	EKYTO	erkek	21	90.6667	8.79394	33	-0.471	0.64
		kız	14	92.0714	8.38923			
	EBYTO	erkek	21	64.4762	14.99873	33	0.468	0.64
		kız	14	62.2143	12.34864			
Mental Motor Retarde	EKYTO	erkek	14	92.2857	20.33727	33	0.777	0.44
		kız	21	86.9524	19.60479			
	EBYTO	erkek	14	64.8571	14.79531	33	0.320	0.44
		kız	21	63.0952	16.63702			
Down Sendromu	EKYTO	erkek	14	78.7857	8.10677	34	-4.011	0.00**
		kız	22	90.4545	8.74903			
	EBYTO	erkek	14	68.3571	8.24255	34	0.568	0.57
		kız	22	65.9091	14.65771			
Otizm	EKYTO	erkek	16	101.8750	5.38981	35	26.026	0.00**
		kız	21	55.3333	5.38826			
	EBYTO	erkek	16	65.3750	14.86327	35	-0.978	0.33
		kız	21	70.0952	14.30701			
Genel	EKYTO	erkek	94	93.51	12.55	226	2.494	0.009**
		kız	134	88.11	18.12			
	EBYTO	erkek	94	64.81	14.07	226	-0.028	0.97
		kız	134	64.87	14.83			

Not: .01 anlamlılık düzeyi için **, .05 anlamlılık düzeyi için * kullanılmıştır.

Tablo-16'da Çocukların EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının genel

ortalamaları incelendiğinde; Çocukların cinsiyete göre EKYTÖ puanlarının genel ortalamaları anlamlı bir farklılık ($t(226;P<.01)=2.494$) gösterirken; EBYTÖ puanlarının ortalamaları anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($P>.05$).

Engelli kardeşe sahip kız çocukların genel EKYTÖ puan ortalamalarının ($\bar{x}=88.11$) iken erkek çocukların ($\bar{x}=93.51$) olduğu gözlenmiştir.

EKYTÖ puan ortalamaları en yüksek erkek, en düşük kız çocuklarda gözlenmiştir. Çocukların toplumsal rollerini ve sorumluluklarını yerine getirebilmesi için, cinsiyet fark etmeksizin her dönemde ve her yaşta gelişimlerini en iyi şekilde sağlayacak yaşam koşullarına sahip olmaları gerekmektedir. Çocuğun yaşamına engelli bir kardeşin girmesiyle bu koşulları sağlamak zorlaşacaktır. İçinde yaşanılan sosyal çevrenin kız ve erkek çocuklardan beklentileri cinsiyetleri doğrultusunda şekillenecek, aileye engelli kardeşin katılmasıyla annenin yardımcısı rolü daha çok kız çocuktan beklenenecektir. Kız çocuk engelli kardeşin bakımında daha fazla sorumluluk alacak, engelli kardeşiyle zaman geçirirken sosyal çevre ve aktivitelerden yeterince yararlanamayacak, gelişim basamaklarında sorunlar yaşayacaktır. Hayatında kendi rızası dışında oluşan bu duruma uyum sağlayamayan kız çocuğunun engelli kardeşine yönelik duygu ve düşünceleri ile bakış açısının erkek çocuğa göre daha olumsuz olduğu düşünülmektedir.

Stoneman, Brody, Davis ve Crapps (1988) çalışmalarında, engelli kardeşin bakımı konusunda en fazla sorumluluğu, büyük kız kardeşlerin aldığını, kız kardeşlerin daha fazla sorumluluk almalarının kardeş ilişkilerinde çatışma yaşamakla ilişkili olduğunu bulmuşlardır (Akt. Küçüker , 1997:41).

Atasoy (2002) çocukların otistik kardeşleriyle ilişkilerini incelediği çalışmada, çocukların kız yada erkek olmalarıyla kardeşlerine yönelik tutumları arasındaki ilişkiye bakmış fakat istatistiksel açıdan anlamlılık bulamamıştır. Bu sonuç araştırmadan elde edilen sonucu desteklememektedir.

Cinsiyet faktörü çocukların engelli kardeşleriyle ilişkilerinde etkin rol oynarken engelli kardeşlerini kabullenmemelerinde ise etkisi gözlenmemiştir. Buna neden olarak; Çocuğun engeli kardeşiyle ilişkilerinde kendisine yakın cinsiyetteki kardeşini tercih edebileceği, kardeşini kabullenmede kardeşini kız ya da erkek ayrımına girmeden daha genel bir perspektiften bakıp bir birey olarak düşünecek cinsiyet secimi olmaksızın davranacağı düşünülmektedir.

Örneklem grubunun cinsiyet değişkenine göre EBYTÖ puanları incelendiğinde erkek çocukların puan ortalamaları ($\bar{x}=64.81$) ile kız çocuklarının puan ortalamaları ($\bar{x}=64.87$) arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Girli (1995), engelli kardeşe sahip olan çocukların Engelli Bireylere Yönelik Tutum Puanlarını incelediği çalışmada; kız ve erkek çocukların tutumları arasında farklılık olmamasının nedeni olarak, engelli bir bireyle hiçbir yaşantısı olmamış ve engelli kardeş nedeniyle farklı roller ve sorumluluklar yüklenmemiş olan kız ve erkek çocukların tutumları arasında farklılık olmamasının doğal bir sonuç olduğunu belirtmektedir.

Kaner (2000) üniversite öğrencilerinin zihinsel engelli bireylere yönelik tutumlarını incelediği araştırmada kızların erkeklere göre daha olumlu tutumlar sergilediklerini gösteren bulguları elde ettiğini gözlemlemiş, ayrıca bu sonuçların her iki cinsiyet arasında birbirinden farklı olmayan bulgularla paralellik gösterdiğini belirtmiştir.

Araştırmaya katılan çocukların cinsiyet faktörü engelli kardeşlerin engel tanıları göre EKYTÖ ve EBYTÖ puanları incelendiğinde ise; EKYTÖ puan ortalamaları kız ve erkek cinsiyetlerinde tanı gruplarına göre bakıldığında; ÖG (K: $\bar{x}=99.80$, E: $\bar{x}=99.94$); MR (K: $\bar{x}=97.96$, E: $\bar{x}=97.08$); CP (K: $\bar{x}=92.07$, E: $\bar{x}=90.67$); MMR (K: $\bar{x}=86.95$, E: $\bar{x}=92.28$) tanılarında cinsiyetler arası anlamlı farklılık ($P>.05$) bulunmamıştır. DS ve O tanı kardeşe sahip olan çocuklara bakıldığında ise EKYTÖ puan ortalamaları arasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık ($P<.01$) bulunmuştur.

DS tanılı kardeşe sahip çocuklardan kızların puan ortalamalarının ($\bar{x}=90.45$) erkeklere göre ($\bar{x}=78.78$) daha yüksek olduğu O tanılı kardeşe sahip çocuklarda ise erkeklerin puan ortalamalarının ($\bar{x}=101.87$) kızlara göre ($\bar{x}=55.33$) daha yüksek olduğu gözlenmiştir.

Bu sonuçlar doğrultusunda DS tanılı kardeşe sahip kız çocukların erkeklere göre engelli kardeşleriyle daha olumlu ilişkiler kurdukları gözlenmiştir. Bu tutumların nedeni olarak, DS' lu kardeşe sahip kız çocukların erkek çocuklara göre engel hakkındaki bilgi düzeylerinin daha iyi olduğu, kardeşlerinin engellerinin görünebilirliğini bildikleri için kardeşleriyle daha rahat iletişim kurdukları ve bu durumun ilişkilerini olumlu yönde etkilediği düşünülmektedir.

Higgs (1975), kadınların erkeklere oranla, genellikle daha fazla bilgileri, daha yüksek ilişki dereceleri ve daha pozitif tutumları olduğunu belirtmektedir (Akt., Şenel, 1995:37).

Otizm tanılı kardeşe sahip çocuklarda ise erkeklerin hem kız hem de örneklem grubundaki diğer engel tanılarındaki kardeşe sahip çocuklara göre daha yüksek düzeyde olumlu tutuma sahip olduğu, erkek çocukların kardeşlerinin engellerinin olumsuzluklarından kız çocuklara göre daha az etkilendikleri, yaşanan bu problem durumuna kendilerini daha az kattıkları, problemin dışında kalmalarının kardeşleriyle olan ilişkilerini zedelediği düşünülmektedir. Çocukların yaş durumlarına göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeğine ilişkin t-Testi sonuçları tanılara göre Tablo-17'de verilmiştir.

Tablo-17 Çocukların Engelli Kardeşleriyle Aralarındaki Cinsiyet Farklılığına Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tanılara Göre t-Testi Sonuçları

TANI	ÖLÇEK	Cinsiyet Farkı	n	$\bar{x}$	Std. Sapma	sd	t	P
Öğrenme Güçlüğü	EKYTO	Aynı	23	101.17	7.48	44	1.107	0.27
		Farklı	23	98.52	8.72			
	EBYTO	Aynı	23	63.35	16.08	44	-0.413	0.68
		Farklı	23	65.22	14.62			
Mental Retarde	EKYTO	Aynı	18	96.67	6.32	39	-0.879	0.38
		Farklı	21	98.52	6.87			
	EBYTO	Aynı	18	61.39	12.10	37	-0.524	0.60
		Farklı	21	63.86	17.16			
Cerebral Palsy	EKYTO	Aynı	19	91.68	9.94	38	0.351	0.72
		Farklı	16	90.69	6.79			
	EBYTO	Aynı	19	61.84	12.13	33	-0.801	0.42
		Farklı	16	65.63	15.82			
Mental Motor Retarde	EKYTO	Aynı	17	85.24	21.41	31	-1.123	0.26
		Farklı	18	92.72	17.95			
	EBYTO	Aynı	17	65.88	14.21	33	0.757	0.45
		Farklı	18	61.83	17.21			
Down Sendromu	EKYTO	Aynı	17	84.00	11.80	33	-1.051	0.30
		Farklı	19	87.63	8.44			
	EBYTO	Aynı	17	67.59	10.25	34	0.327	0.74
		Farklı	19	66.21	14.43			
Otizm	EKYTO	Aynı	17	75.94	23.31	34	0.111	0.91
		Farklı	20	75.05	25.12			
	EBYTO	Aynı	17	72.59	11.93	35	1.803	0.08
		Farklı	20	64.20	15.70			
Genel	EKYTO	Aynı	111	89.88	16.52	226	-0.415	0.67
		Farklı	117	90.77	16.55			
	EBYTO	Aynı	111	65.22	13.34	226	0.379	0.70
		Farklı	117	64.49	15.54			

Tablo-17'de araştırmaya katılan çocukların, cinsiyet farklılığı durumuna göre EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının genel sonuçları incelendiğinde; EKYTÖ puanlarına göre; aynı cinsiyete sahip çocukların

ortalamları ($\bar{x}=89.88$), ile farklı cinsiyete sahip çocukların ortalamlarının ($\bar{x}=90.77$) birbirine yakın değerlerde olduğu gözlenmiştir. EBYTÖ puanları incelendiğinde benzer sonuçlar elde edilmiş aynı cinsiyetteki çocukların puan ortalamları ($\bar{x}=65.22$) ile farklı cinsiyetteki çocukların ortalamları ($\bar{x}=64.49$) aynı değerlerde bulunmuştur.

Cinsiyet farklılığı değişkeni tanı gruplarına göre incelendiğinde EKYTÖ puan ortalamları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($P>.05$). Tablo-15' te görüldüğü gibi ÖG (A: $\bar{x}=101.17$, F: $\bar{x}=98.52$), MR (A: $\bar{x}=96.67$, F: $\bar{x}=98.52$), CP (A: $\bar{x}=91.68$, F: $\bar{x}=90.69$), MMR (A: $\bar{x}=85.24$, F: $\bar{x}=92.72$), DS (A: $\bar{x}=84.00$, F: $\bar{x}=87.63$), O (A: $\bar{x}=75.94$, F: $\bar{x}=75.05$) tanı gruplarının kendi içlerinde cinsiyet karşılaştırmalarında engelli kardeşleriyle aynı ve farklı cinsiyetteki çocukların puan ortalamlarının aynı değerlerde olduğu görülmüştür.

Çocukların engelli kardeşleri ile ilişkilerinin cinsiyet farklılığından etkilenmemesinin nedeni olarak, ebeveynlerin aile içerisinde demokratik bir yaklaşım oluşturdukları ve çocuklarında ebeveynlerini model alarak aralarındaki cinsiyet farklılığını ilişkilerinde ayrımcılık sebebi olarak kabul etmedikleri, cinsiyetler arasında eşit rol paylaşımını sağlamış oldukları ve engelli kardeşlerine yönelik ilişkilerini de bu doğrultuda geliştirdikleri, kızların ve erkeklerin engelli kardeşlerine karşı eşit rol ve sorumlulukları yerine getirdikleri düşünülmektedir.

Aynı şekilde EBYTÖ puan ortalamları arasında da anlamlı bir fark bulunmamış ($P>.05$) tanı grupları incelendiğinde puan ortalamlarının yakın değerlerde olduğu saptanmıştır. Bu sonuç doğrultusunda; Çocuk engelli kardeşi ile ortak bir yaşantıyı paylaştığından ve birlikte geçirilen yaşantılar içinde cinsiyetler arası dengeli rol paylaşımı sergilenmesinin etkisiyle kardeşi ile arasındaki ilişkide ve kardeşini kabullenmesinde aralarındaki cinsiyet farklılığının etkisinin azaldığı düşünülmektedir.

Kier ve Lewis (1998) yaptıkları çalışmalarında, engelli çocuk ile kardeşi arasındaki cinsiyet farkının etkileşimlerinde etkili olduğunu, aynı cinsiyetteki kardeş çiftlerinin birleri ile daha iyi anlaştığını ve kabullenmelerinin daha kolay olduğunu belirtmişler, yaşadıkları olumsuz yaşam deneyimlerinin aralarındaki yakınlığı arttırdığını tespit etmişlerdir. Bu sonuç araştırmanın sonuçlarını desteklemeyecek niteliktedir.

Çocukların yaş durumlarına göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeğine ilişkin t- Testi sonuçları tanılara göre Tablo-18'de verilmiştir.

Tablo-18 Çocukların Yaş Değişkenine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tanılara Göre t-Testi Sonuçları

TANI	ÖLÇEK	Yaş Grubu	n	$\bar{x}$	Std. Sapma	sd	t	P
Öğrenme Güçlüğü	EKYTO	10-13	22	99.32	8.30	44	-0.418	0.67
		14-17	24	100.33	8.14			
	EBYTO	10-13	22	65.50	14.72	44	-0.757	0.45
		14-17	24	65.92	15.80			
Mental Retarde	EKYTO	10-13	17	97.06	6.19	37	-0.501	0.62
		14-17	22	98.14	7.01			
	EBYTO	10-13	17	61.88	12.42	37	-0.304	0.76
		14-17	22	63.36	16.83			
Cerebral Palsy	EKYTO	10-13	14	91.86	9.99	33	0.351	0.72
		14-17	21	90.81	7.65			
	EBYTO	10-13	14	67.57	15.62	33	1.415	0.16
		14-17	21	60.90	12.20			
Mental Motor Retarde	EKYTO	10-13	21	101.67	21.41	14	6.107	0.00**
		14-17	14	70.21	12.20			
	EBYTO	10-13	21	61.43	3.83	33	-1.096	0.28
		14-17	14	67.36	19.01			
Down Sendromu	EKYTO	10-13	12	84.08	14.72	35	-0.759	0.45
		14-17	24	86.83	17.05			
	EBYTO	10-13	12	64.67	9.40	34	-0.742	0.46
		14-17	24	67.96	10.62			
Otizm	EKYTO	10-13	16	76.88	25.20	35	0.310	0.75
		14-17	21	74.38	23.56			
	EBYTO	10-13	16	66.88	18.67	35	-0.426	0.67
		14-17	21	68.95	10.82			
Genel	EKYTO	10-13	102	93.08	14.76	226	2.353	0.019*
		14-17	126	88.11	17.10			
	EBYTO	10-13	102	63.81	14.56	226	-0.972	0.33
		14-17	126	65.69	14.43			

Not: .01 anlamlılık düzeyi için **, .05 anlamlılık düzeyi için * kullanılmıştır.

Tablo-18'de EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının genel sonuçlarına

bakıldığında; engelli kardeşe sahip 10-17 yaş aralığındaki çocukların EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının gruplandırılması amacıyla çocuklar, 10-13 ve 14-17 yaş aralığı şeklinde 2 ayrı grup altında incelenmiştir.

Çocukların yaş değişkenine göre genel EKYTÖ puan ortalamaları anlamlı bir farklılık göstermektedir ($t_{(226;0,05)}=2.353$, $P<.05$). Elde edilen bulgular; 10-13 yaş aralığındaki çocukların EKYTÖ puanlarının ortalamalarının ($\bar{x}=93.08$), 14-17 yaş grubunda olan çocukların puan ortalamalarına göre ($\bar{x}=88.11$) daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Bu sonuçlardan 10-13 yaş aralığındaki çocukların engelli kardeşleri ile ilişkilerinin, 14-17 yaş aralığındaki çocuklara göre daha olumlu olduğu anlaşılmaktadır. Çocuğun yaşı küçüldükçe kardeşiyle ilişkileri olumlu yönde artmaktadır.

Buna göre, 14-17 yaş aralığındaki çocuğun engelli kardeşinin engelinin farkına varması, engeli kabullenme sürecinde yaşadığı sorunlar; 10-13 yaş grubundaki çocuğa göre daha zor geçmekte, bunun da çocuğun engelli kardeşi ile ilişkilerini olumsuz etkilediği düşünülmektedir.

Breslau ve arkadaşlarının (1981) fiziksel engelli çocukların kardeşleriyle yaptıkları çalışmada, kardeşlerin psikolojik uyumunda tek başına normal kardeşin yaşının, cinsiyetinin ve doğum sırasının etkili olmadığı, yalnızca “geriletici kaygı (regressive anxiety)” boyutunda 6-9 yaşlarındaki kardeşlerin, 14-18 yaşlarındaki kardeşlerden daha yüksek puanlar aldıkları görülmüştür (Akt., Küçüker, 1997:42). Bu bilgi araştırmanın sonuçlarını destekler niteliktedir.

Çocukların EBYTÖ puan ortalamaları yaş değişkenine göre incelendiğinde anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($P>.05$). Engelli kardeşlerini kabullenmelerinde 10-13 yaş grubundaki çocukların puan ortalamaları ($\bar{x}=63.81$), 14-17 yaş grubunda olan çocukların puan ortalamalarına ($\bar{x}=65.69$) yakın bir değere sahip olduğundan, yaş değişkenin

çocukların engelli kardeşlerini kabullenmelerinde etkili olmadığı, sonuçlardan anlaşılmaktadır.

Yaş değişkeni açısından tanı gruplarına göre, çocukların EKYTÖ puan ortalamaları incelendiğinde; ÖG, MR, CP, DS ve O tanılı 10-13 ve 14-17 yaş aralığındaki çocukların puan ortalamalarının birbirine yakın değerler aldığı gözlenirken, sadece MMR tanı grubundaki 10-13 yaş aralığında bulunan çocukların puan ortalamaları ($\bar{x}=101.67$) ile 14-17 yaş aralığındaki çocukların puan ortalamaları ($\bar{x}=70.21$) arasında anlamlı bir farklılık gözlenmektedir ($t_{(34;0.01)}= 6.107$, $P<.01$). Bu sonuçlardan MMR tanılı kardeşe sahip 10-13 yaşlarındaki çocukların, 14-17 yaşındakilere göre kardeşlerine daha olumlu tutum sergiledikleri anlaşılmaktadır. MMR tanısının hem zihinsel hem de bedensel bir rahatsızlık yapısında olmasından dolayı, çocuğun bu engelle karşı uyumunun yaşı ilerledikçe azalacağı ve engelli kardeşi ile ilişkilerinin de olumsuz etkileneceği düşünülmektedir. Engelli kardeşinin engelinin öneminin farkına varma ve bilgilendirme olanakları ilerleyen yaşlarda artmaktadır. Buradan engelli kardeşinin engelinin ciddiyetinin farkında olmayan 10-13 yaş grubundaki çocuğun 14-17 yaş grubundaki çocuklara göre daha olumlu tutumlar sergilediği anlaşılmaktadır.

Atasoy (2002) yaptığı çalışmada çocukların yaşları büyüdükçe çocuğun kardeşinin engeli ile ilgili bilgi edinmesinin de arttığını ve kardeşine yönelik olumlu tutum geliştirmesinde etkili olduğunu belirtmiştir. Bu sonuç araştırmayı desteklemeyecek niteliktedir.

Harris (1994), otistik çocukların kardeşleriyle yaptığı çalışmada, otistik kardeşe sahip olan orta çocukluk döneminde yani 9-12 yaş grubundaki çocukların ergenlik dönemindeki çocuklara göre, kardeşlerinin engeli hakkında daha fazla bilgi toplama eğiliminde olduklarını belirlemiştir. Kardeşlerinin durumunu daha iyi algılayabilir, onların özel ilgi ve eğitime ihtiyaç duyduklarını kavrayabilirler. Bu durum onların kardeşlerine yönelik tutumlarını ergenlikteki çocuklara göre daha fazla olumlulaştırabilmektedir (Akt.,Goetting,1986:705)

Yaş değişkeni EBYTÖ' ne göre incelendiğinde, ÖG, MR, CP, MMR, DS ve O tanılı kardeşe sahip 10-13 ve 14-17 yaş aralığındaki çocukların puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir ($P>.05$). 10-13 yaş grubundaki çocukların puan ortalamaları 14-17 yaş aralığındaki çocukların puan ortalamalarına yakın değerlerde olduğundan yaş değişkeninin çocukların farklı tanı gruplarındaki engelli kardeşlerini kabullenmelerinde belirleyici bir unsur olmadığı tespit edilmiştir.

Çocukların engelli kardeşleriyle aralarındaki yaş farkı değişkenine göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeğine ilişkin t-Testi sonuçları tanılara göre Tablo-19'da verilmiştir.

Tablo-19 Çocukların Engelli Kardeşleriyle Aralarındaki Yaş Farkına Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tanılara Göre t-Testi Sonuçları

ENGELLİ TANISI	ÖLÇEK	Yaş Fark Grubu	n	$\bar{X}$	Std. Sapma	sd	t	P
Öğrenme Güçlüğü	EKYTO	3 ve daha az	16	99.94	9.84	44	0.054	0.95
		4 ve üzeri	30	99.80	7.27			
	EBYTO	3 ve daha az	16	63.25	16.28	44	-0.333	0.74
		4 ve üzeri	30	64.83	14.89			
Mental Retarde	EKYTO	3 ve daha az	16	96.19	6.85	37	-1.173	0.24
		4 ve üzeri	23	98.70	6.36			
	EBYTO	3 ve daha az	16	62.69	14.82	37	-0.011	0.99
		4 ve üzeri	23	62.74	15.29			
Cerebral Palsy	EKYTO	3 ve daha az	8	91.00	11.90	33	-0.085	0.93
		4 ve üzeri	27	91.30	7.56			
	EBYTO	3 ve daha az	8	58.63	17.75	33	-1.156	0.25
		4 ve üzeri	27	65.04	12.50			
Mental Motor Retarde	EKYTO	3 ve daha az	9	96.89	16.38	33	1.392	0.17
		4 ve üzeri	26	86.38	20.41			
	EBYTO	3 ve daha az	9	69.67	11.35	33	1.312	0.19
		4 ve üzeri	26	61.77	16.69			
Down Sendromu	EKYTO	3 ve daha az	16	86.13	9.48	34	0.108	0.91
		4 ve üzeri	20	85.75	10.95			
	EBYTO	3 ve daha az	16	64.69	10.83	34	-0.933	0.35
		4 ve üzeri	20	68.60	13.67			
Otizm	EKYTO	3 ve daha az	16	80.69	24.29	35	1.164	0.25
		4 ve üzeri	21	71.48	23.52			
	EBYTO	3 ve daha az	16	66.25	15.78	35	-0.654	0.51
		4 ve üzeri	21	69.43	13.75			
Genel	EKYTO	3 ve daha az	81	91.44	15.64	226	0.759	0.44
		4 ve üzeri	147	89.73	16.60			
	EBYTO	3 ve daha az	81	64.27	14.4222	226	-0.447	0.65
		4 ve üzeri	147	65.17	14.5688			

Tablo-19'da verilen problemin çözümü için t testi kullanılmış, çocukların engelli kardeşleriyle aralarındaki yaş farkları "3 ve 3 yaştan daha az, 4 ve 4 yaştan daha fazla" iki ayrı kategoride kodlanarak 2 farklı grup oluşturulmuştur.

Çocukların EKYTÖ ve EBYTÖ puan ortalamalarının genel sonuçlarına bakıldığında; EKYTÖ puanları incelendiğinde; engelli kardeşleriyle aralarında 3 ve 3 yaştan daha az yaş farkı olan çocukların puan ortalamaları ($\bar{x}=91.44$), 4 ve 4 yaştan daha fazla olan çocukların puan ortalamalarına ($\bar{x}=89.73$) yakın değerlerde olup, anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($P>.05$). EBYTÖ puan ortalamaları çocuk ve engelli kardeş arasındaki yaş farklılığı durumuna göre incelendiğinde; ortalamalar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($P>.05$). 3 ve 3 yaştan daha az yaş farkı olan çocukların puan ortalamaları ($\bar{x}=64.27$) 4 ve 4 yaştan daha fazla yaş farkı olan çocukların puan ortalamalarına ($\bar{x}=65.17$) yakın değerlerdedir.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda çocuk ve engelli kardeş arasında 3 ve 3 yaştan daha az veya 4 ve 4 yaştan daha fazla yaş farkı olma durumunun EKYTÖ ve EBYTÖ genel puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık ($P>.05$) yaratmamıştır.

Tanı gruplarında çocuk ve engelli kardeş arasındaki "yaş farklılığı" değişkeni incelendiğinde (ÖG, MR, CP, MMR, DS, O) engelli kardeşe sahip, aralarında 3 ve 3 yaştan daha az ile 4 ve 4 yaştan daha fazla yaş farkı bulunan çocukların EKYTÖ ve EBYTÖ puanları t testi ile kontrol edildiğinde ortalamalar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($P>.05$).

Buna göre tanı gruplarından elde edilen sonuçlara bakıldığında; her iki yaş grubundaki çocuklarında kardeşleri ile aynı ölçüde birlikte oldukları, kardeşe yönelik ilgi ve paylaşımlarının birbirine yakın derecede ve sürekli iletişim içinde oldukları sosyal çevreden aynı düzeyde etkilendikleri, benzer yaşantı ve deneyimleri edindikleri, bu doğrultuda engelli kardeşlerine bakış açılarının benzer olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak bütün tanı gruplarında çocuk ve engelli kardeş

arasındaki yaş farkının çocuğun, engelli kardeşi ile ilişkilerine ve engelli kardeşlerini kabullenmelerinde etkili olmadığı gözlenmiştir.

Çocukların doğum sırası değişkenine göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği puanlarının betimsel istatistikleri Tablo-20'de verilmiştir.

Tablo-20 Çocukların Doğum Sırası Değişkenine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Betimsel İstatistikleri

Ölçek	Doğum Sırası	n	$\bar{x}$	Std. sapma
EKYTÖ	1.	137	89.16	17.04
	2.	71	92.61	15.28
	3.	20	90.40	13.73
	Toplam	228	90.34	16.25
EBYTÖ	1.	137	64.58	14.17
	2.	71	64.89	14.52
	3.	20	66.55	17.08
	Toplam	228	64.85	14.49

Tablo-20'de engelli kardeşe sahip çocukların EKYTÖ puan ortalamaları doğum sırası değişkenine göre incelendiğinde; birinci doğum sırasındaki çocukların puan ortalamaları $\bar{x}=89.16$, ikinci doğum sırasında bulunanların puan ortalamaları $\bar{x}=92.61$, ile üçüncü doğum sırasındakilerin puan ortalamaları $\bar{x}=90.40$ olarak belirlenmiştir.

Aynı şekilde EBYTÖ puan ortalamaları incelendiğinde, birinci doğum sırasında $\bar{x}=64.58$, ikinci doğum sırasında $\bar{x}=64.89$, üçüncü doğum sırasında $\bar{x}=66.55$ olarak gözlenmiş, her iki ölçeğin aritmetik puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığının anlaşılması için tek

yönlü varyans analizi yapılmıştır.

Çocukların doğum sırası değişkenine göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo-21’de verilmiştir.

Tablo-21 Çocukların Doğum Sırası Değişkenine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Ölçek	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
EKYTÖ	Gruplar arası	55.5091	2	277.545	1.051	0.35
	Grupiçi	59412.25	225	244.045		
	Toplam	59965.316	227			
EBYTÖ	Gruplar arası	67.597	2	33.798	0.160	0.85
	Grupiçi	47603.333	225	211.570		
	Toplam	47670.930	227			

Tablo-21’de yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçlarında, doğum sırası değişkenine göre engelli kardeşe sahip çocukların EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının aritmetik ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($P>.05$).

Çocuklar ile engelli kardeşlerinin birbirleri ile ilişkilerinde ve etkileşimlerinde aile içerisindeki doğum sıralarının etkili olmadığı sonuçlardan anlaşılmaktadır.

Çocukların doğum sırası değişkenine göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Kruskal Wallis H-Testi Sonuçları tanılara göre Tablo-22’de verilmiştir.

Tablo-22 Çocukların Doğum Sırası Değişkenine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği Ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tanılara Göre Kruskal Wallis H-Testi Sonuçları

TANI	ÖLÇEK	Doğum Sırası	n	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	P
Öğrenme Güçlüğü	EKYTO	1.	27	23.70	2	1.162	0.55
		2.	14	25.18			
		3.	5	17.70			
	EBYTO	1.	27	22.83	2	0.16	0.92
		2.	14	24.57			
		3.	5	24.10			
Mental Retarde	EKYTO	1.	19	18.50	2	0.653	0.72
		2.	17	21.32			
		3.	3	22.00			
	EBYTO	1.	19	22.24	2	1.62	0.44
		2.	17	18.35			
		3.	3	15.17			
Cerebral Palsy	EKYTO	1.	19	18.29	2	0.738	0.692
		2.	12	16.42			
		3.	4	21.38			
	EBYTO	1.	19	17.74	2	1.74	0.41
		2.	12	20.25			
		3.	4	12.50			
Mental Motor Retarde	EKYTO	1.	30	16.67	1	3.566	0.05
		2.	5	26.00			
		3.	-	-			
	EBYTO	1.	30	18.03	1	0.002	0.96
		2.	5	17.80			
		3.	-	-			
Down Sendromu	EKYTO	1.	22	17.86	2	1.880	0.39
		2.	10	21.80			
		3.	4	13.75			
	EBYTO	1.	22	16.98	2	3.39	0.18
		2.	10	18.25			
		3.	4	27.50			
Otizm	EKYTO	1.	20	18.45	2	0.580	0.74
		2.	13	18.65			
		3.	4	22.88			
	EBYTO	1.	20	18.40	2	0.143	0.93
		2.	13	19.85			
		3.	4	19.25			

Tablo-22’de görüldüğü gibi engel tanıları doğum sırası değişkenine göre incelenmiştir. Tanı gruplarında çocukların doğum sıralarına karşılık gelen yeterli sayıda gözlem bulunmadığından parametrik testler için gerekli varsayımlar sağlanamadığından problemin çözümü için parametrik olmayan testlerden Knuska Wallis H-Testi kullanılarak analiz yapılmıştır (Siegel ve Castellan, 1988).

Elde edilen sonuçlara göre hem EKYTÖ hem de EBYTÖ puanlarının sıra ortalamaları arasında çocukların doğum sıralarına göre anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir ($P > .05$).

Ailenin çocuğun doğum sırasına bakmaksızın, çocuğun yapabilecekleri ile ilgilendikleri, çocuğa engelli kardeşinin hayatında eşit düzeyde etkin roller ve sorumluluklar verdikleri, çocuklara engelli kardeşleri konusunda tutarlı davranışlarıyla model oldukları ve onları bu doğrultuda yönlendirdikleri düşünülmektedir.

Begun (1989) engelli kardeşin ve normal çocuğun birbirine uyumunda doğum sırasının önemli olmadığını belirten çalışma, yapılan araştırmayı destekler niteliktedir.

Engel tanı gruplarının hepsinde bütün doğum sıralarında gözlem bulunmakla birlikte, tanı gruplarından sadece MMR tanı grubunda üçüncü doğum sırasında gözlem bulunmamaktadır.

Çocuğun engelli kardeşinden büyük yada küçük olmasına göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği puanlarının genel t-Testi sonuçları Tablo-23’te verilmiştir.

Tablo-23 Çocukların Engelli Kardeşinden Büyük yada Küçük Olmalarına Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Genel t-Testi Sonuçları

EKYTO						
Büyük-Küçük	n	$\bar{x}$	Std. Sapma	sd	t	P
Küçük	42	89.83	17.78	226	-0.224	0.83
Büyük	186	90.46	15.94			
EBYTO						
Büyük-Küçük	n	$\bar{x}$	Std. Sapma	sd	t	P
Küçük	42	65.62	16.84	226	0.380	0.70
Büyük	186	64.68	13.95			

Tablo-23'te EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının genel t testi sonuçlarına bakıldığında; çocukların engelli kardeşlerinden büyük yada küçük olmalarına göre, EKYTÖ puan ortalamaları incelendiğinde; büyük çocukların puan ortalamaları ($\bar{x}=90.46$) ile küçük çocukların puan ortalamaları ($\bar{x}=89.83$) birbirine yakın değerlerde olduğu gözlenmiştir.

EBYTÖ açısından puan ortalamalarına bakıldığında aynı sonuçlar elde edilmiş; büyük çocukların puan ortalamasının ($\bar{x}=64.68$) küçük çocukların puan ortalamasına ($\bar{x}=65.62$) yakın değerlerde olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak EKYTÖ ve EBYTÖ puanları t testi ile kontrol edildiğinde her iki ölçek ortalamaları da anlamlı bulunmamış ($P>.05$), küçük veya büyük olma durumunun çocukların engelli kardeşleri ile ilişkilerinde ve engelli kardeşlerini kabullenmelerinde etkili olmadığı ortaya çıkmıştır.

Çocuğun engelli kardeşinden büyük yada küçük olmasına göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeğinin tanılara göre Mann-Whitney U-Testi Tablo-24'te verilmiştir.

Tablo-24 Çocukların Engelli Kardeşlerinden Küçük Yada Büyük Olmalarına Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tanılara Göre Mann- Whitney U-Testi Sonuçları

ENGELLİ TANISI	ÖLÇEK	Kardeşlik Sırası	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Öğrenme Güçlüğü	EKYTO	Küçük	10	21.85	218.50	163.500	0.66
		Büyük	36	23.96	862.50		
	EBYTO	Küçük	10	26.65	266.50	148.50	0.40
		Büyük	36	22.63	814.50		
Mental Retarde	EKYTO	Küçük	7	22.14	155.00	97.000	0.58
		Büyük	32	19.53	625.00		
	EBYTO	Küçük	7	16.36	114.50	86.50	0.35
		Büyük	32	20.80	665.50		
Cerebral Palsy	EKYTO	Küçük	6	23.08	138.50	56.500	0.18
		Büyük	29	16.95	491.50		
	EBYTO	Küçük	6	17.00	102.00	81.00	0.79
		Büyük	29	18.21	528.00		
Mental Motor Retarde	EKYTO	Küçük	2	23.25	46.50	22.500	0.45
		Büyük	33	17.68	583.50		
	EBYTO	Küçük	2	17.25	34.50	31.50	0.91
		Büyük	33	18.05	595.50		
Down Sendromu	EKYTO	Küçük	5	12.20	61.00	46.000	0.14
		Büyük	31	19.52	605.00		
	EBYTO	Küçük	5	23.90	119.50	50.50	0.21
		Büyük	31	17.63	546.50		
Otizm	EKYTO	Küçük	12	18.04	216.50	138.500	0.70
		Büyük	25	19.46	486.50		
	EBYTO	Küçük	12	19.88	238.50	139.50	0.73
		Büyük	25	18.58	464.50		

Tablo-24'te verilen problemin analizi için engel tanı gruplarında engelli kardeşten büyük yada küçük olma durumuna göre kategorilere düşen gözlem sayısı parametrik analiz yapmaya uygun düşmediğinden non-parametrik analiz- Mann Whitney U-Testi kullanılmıştır

Mann-Whitney U-Testi sıra ortalamaları sonuçları incelendiğinde engel tanı gruplarında engelli kardeşten büyük yada küçük olma değişkenine göre hem EKYTÖ hem de EBYTÖ puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($P > .05$).

Buna göre "küçük yada büyük" olma değişkeninin çocuğun engelli kardeşi ile ilişkilerinde ve engelli kardeşlerini kabullenmelerinde etkisinin olmadığı anlaşılmıştır. Büyük ya da küçük çocukların yaşadıkları sosyal çevrede engelli kardeşleriyle ortak pro-sosyal davranışlar (işbirliği-paylaşma vb.) sergiledikleri, aynı ölçüde paylaşımlar yaşadıkları, duygu ve düşüncelerinde büyük ya da küçük olma durumunun engelli kardeşe yönelik tutumda her hangi bir farklılık yaratmadığı, ayrıca ailenin çocuğun büyük yada küçük olma durumunu düşünmeksizin, engelli kardeşin varlığına ilişkin tutumlarda çocuğa daha etkin roller vermesi sonucu bu değişkenin çocuğun sosyal yaşam içerisinde engelli kardeşine yönelik duygu ve düşüncelerini etkileyecek önem derecesinde olmadığı düşünülmektedir. Mchale ve Gamble (1989) kardeş ilişkilerinin niteliği açısından, otistik çocuktan yaşça küçük ve büyük kardeşler arasında farklılık olmadığını ancak küçük kardeşlerin otistik çocuğa karşı daha olumsuz duygular ifade ettiklerini bulmuşlardır.

Girli (1995) yaptığı çalışmada, çocukların engelli kardeşlerinden büyük yada küçük olmalarına göre "Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği"nden aldıkları puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulmamıştır. Bu çalışma araştırma bulgularını desteklemektedir.

Öğrenim durumuna göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeğine ilişkin t-Testi sonuçları Tablo-25'te verilmiştir.

Tablo-25 Çocuğun Öğrenim Durumuna Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tanılara Göre t-Testi Sonuçları

TANI	ÖLÇEK	Öğrenim Durumu	n	$\bar{x}$	Std. Sapma	sd	t	p
Öğrenme Güçlüğü	EKYTO	İlköğretim	29	99.86	8.99	44	0.015	0.988
		Lise	17	99.82	6.70			
	EBYTO	İlköğretim	29	66.24	16.07	44	1.144	0.259
		Lise	17	60.94	13.47			
Mental Retarde	EKYTO	İlköğretim	22	96.82	6.04	37	-0.911	0.368
		Lise	17	98.76	7.30			
	EBYTO	İlköğretim	22	59.55	12.47	37	-1.539	0.132
		Lise	17	66.82	17.08			
Cerebral Palsy	EKYTO	İlköğretim	15	91.27	9.90	33	0.023	0.982
		Lise	20	91.20	7.63			
	EBYTO	İlköğretim	15	67.87	15.10	33	1.627	0.113
		Lise	20	60.35	12.24			
Mental Motor Retarde	EKYTO	İlköğretim	25	100.88	4.25	33	18.845	0.00**
		Lise	10	59.60	8.81			
	EBYTO	İlköğretim	25	63.64	16.56	33	-0.094	0.926
		Lise	10	64.20	14.24			
Down Sendromu	EKYTO	İlköğretim	15	85.33	9.71	34	-0.287	0.776
		Lise	21	86.33	10.72			
	EBYTO	İlköğretim	15	64.00	9.13	34	-1.169	0.250
		Lise	21	68.90	14.26			
Otizm	EKYTO	İlköğretim	21	73.81	23.98	35	-0.474	0.638
		Lise	16	77.63	24.57			
	EBYTO	İlköğretim	21	68.86	16.78	35	0.380	0.706
		Lise	16	67.00	11.38			
Genel	EKYTO	İlköğretim	127	92.50	15.31	203	2.236	0.02*
		Lise	101	87.63	17.06			
	EBYTO	İlköğretim	127	64.93	14.98	226	0.091	0.92
		Lise	101	64.75	13.93			

Not: .01 anlamlılık düzeyi için **, .05 anlamlılık düzeyi için * kullanılmıştır.

Tablo-25'te öğrenim durumuna göre EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının

genel sonuçlarında; EKYTÖ'nün t-Testi puan ortalamaları incelendiğinde, ilköğretime giden çocukların puan ortalamaları ($\bar{x}=92.50$) liseye giden çocukların puan ortalamalarına ($\bar{x}=87.63$) göre yüksek değerde olup, iki ayrı grup arasında anlamlı bir farklılık vardır ($t_{(226;0.05)}=2.236$, $P<.05$).

EBYTÖ puan ortalamaları ise öğrenim durumuna göre incelendiğinde anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($P>.05$). Engelli kardeşlerini kabullenmelerinde ilköğretime giden çocukların puan ortalamaları ($\bar{x}=64.93$) liseye giden çocukların puan ortalamaları ($\bar{x}=64.75$) ile yakın değerlerde sonuçlar göstermiştir. Bu sonuçlardan, çocuğun öğrenim durumunun engelli kardeşi ile ilişkilerinde etkili olduğu fakat engelli kardeşlerini kabullenmelerinde etkili olmadığı anlaşılmaktadır.

Ülkemizde, batıda olduğu gibi engelli bireylerin durumlarına, yaşam koşullarına, sorunlarına ilişkin bilgilerin, okullarda ve yaygın eğitim kurumlarında yeteri kadar verilmemesi, çocukların engelli kardeşlerini kabullenmelerini kolaylaştırmasında etkili olmadığı düşünülmektedir.

Girli (1995) tarafından yapılan çalışmada, engelli kardeşe sahip olan ilköğretim ve liseye giden çocukların, engelli kişilere yönelik tutumlarının puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu sonuç araştırmanın genel sonuçlarıyla tutarlıdır.

Çocukların öğrenim durumları tanı gruplarına göre incelendiğinde; EKYTÖ puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık ($P<.01$) sadece MMR tanılı kardeşe sahip çocuklarda gözlenmiştir. İlköğretime giden çocukların puan ortalamalarının ($\bar{x}=100.88$) liseye giden çocukların puan ortalamalarından ($\bar{x}=59.60$) daha yüksek değere sahip olduğu saptanmıştır. Bu sonuçlardan MMR tanılı kardeşe sahip ve ilköğretime devam eden çocukların engelli kardeşleri ile ilişkilerinin liseye giden çocukların engelli kardeşleri ile ilişkilerinden daha olumlu olduğu gözlenmiştir.

Engelli kardeşe sahip çocukların EBYTÖ puan ortalamaları incelendiğinde tanı gruplarının hiç birinin ilköğretim ve lise öğrenim durumu değişkenine göre puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir ($P>.05$). Sonuçlardan öğrenim durumunun çocukların engelli kardeşlerini kabullenmelerinde herhangi bir etkisinin olmadığı anlaşılmıştır.

Çocukların öğrenim durumu değişkenine göre, engelli kardeşleri ile ilişkileri ve engelli kardeşlerini kabullenmeleri incelendiğinde; ilköğretim çağındaki çocukların engelli kardeşlerine yönelik tutumlarını daha çok ebeveynleri belirlemektedir. Çocuğun engelli kardeşine karşı benimsediği değerler, anne-babanın değerleriyle örtüşmektedir. Bu dönemdeki çocukların engelli kardeşleri ile ilişkilerindeki olumluluğun fazla olmasındaki başlıca neden çocuğun, engelli kardeşine anne-baba tutumları ile yaklaşmasıdır. Yapılan çalışmada bu dönemdeki olumluluğun fazla olmasından, anne-babanın engelli çocuklarına daha olumlu tutumlar gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Lise düzeyine gelmiş kardeşler, yıllarca birlikte yaşadığı engelli kardeşlerini ebeveyn değerlerinden çok, kendi yaşlılarının değerleri ile anlamaya çalışırlar. Kendi çabaları ile kardeşinin engeli hakkında edinemediği bilgileri, daha kolay edinirler. Bu durumda kardeşlerini kabullenmelerini ya kolaylaştırabilir yada zorlaştırabilmektedir. Yapılan çalışmada bu düzeydeki çocukların, engelli kardeşlerini, ilköğretim düzeyindeki çocuklara göre daha zor kabullendikleri bulunmuştur.

Engelli kardeşe sahip çocukların engelli kardeşlerinin engel derecesine göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği puanlarının betimsel istatistikleri Tablo-26'da verilmiştir.

Tablo-26 Çocukların Engelli Kardeşlerinin Engel Derecelerine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Betimsel İstatistikleri

Ölçek	Engel Derecesi	n	$\bar{x}$	Std. Sapma
EKYTÖ	Hafif	76	95.87	12.80
	Orta	109	89.26	16.17
	Ağır	43	83.33	18.82
	Toplam	228	90.34	16.25
EBYTÖ	Hafif	76	62.76	14.70
	Orta	109	65.72	13.99
	Ağır	43	66.33	15.28
	Toplam	228	64.85	14.49

Tablo-26'da "Engel derecesi" değişkenine göre engelli kardeşe sahip çocukların EKYTÖ puan ortalamaları incelendiğinde, hafif engelli kardeşe sahip çocukların puan ortalamaları; ($\bar{x}=95.87$), orta engelli kardeşe sahip çocukların puan ortalamaları; ($\bar{x}=89.26$), ağır engelli kardeşe sahip çocukların puan ortalamaları; ($\bar{x}=83.33$) olup, hafif engel tanılı çocukların puan ortalamaları diğer iki gruba (orta-ağır) göre daha yüksek değerlerde olduğu tespit edilmiştir.

EBYTÖ puan ortalamaları incelendiğinde ise hafif engelli kardeşe sahip çocukların puan ortalamaları ($\bar{x}=62.76$), orta engelli kardeşe sahip çocukların ortalamaları ($\bar{x}=65.72$), ağır engelli kardeşe sahip çocukların puan ortalamaları ($\bar{x}=66.33$) olup, puan ortalamalarının birbirlerine yakın değerlerde olduğu gözlenmiştir.

Engelli kardeşe sahip çocukların engelli kardeşlerinin engel derecesine göre EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının aritmetik ortalamaları arasında fark olup olmadığını belirleyici tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo-27’de verilmiştir.

Tablo- 27 Çocukların Engelli Kardeşlerinin Engel Derecesine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Ölçek	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
EKYTÖ	Gruplar arası	4566.382	2	2283.191	9.273	0.000**
	Grupiçi	55398.933	225	246.217		
	Toplam	59965.316	227			
EBYTÖ	Gruplar arası	508.008	2	254.004	1.212	0.300
	Grupiçi	47162.922	225	209.613		
	Toplam	47670.930	227			

Not: .01 anlamlılık düzeyi için **, .05 anlamlılık düzeyi için * kullanılmıştır.

Tablo-27’de görüldüğü gibi yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre engel derecesi değişkeninin engelli kardeşe sahip çocukların EKYTÖ puanlarının aritmetik ortalamaları arasında anlamlı farklılık yarattığı gözlenmiştir ($F(2.225;0.1)=9.273, P<.01$).

Sonuçlar doğrultusunda, engelin derecesi çocuğun engelli kardeşi ile ilişkisinde önemli bir unsur olmakla birlikte, engel derecesi arttıkça çocuğun engelli kardeşi ile ilişkisi olumluluğunu kaybetmektedir. Çünkü gerek aile içinde gerekse yaşanılan toplum içinde çocuk kardeşinin yetersizliklerini ve toplumun kardeşine olan bakış açısına tanık oldukça kardeşini içinde bulunduğu durumla kabullenmesi ve uyum sağlaması engel derecesindeki artışa paralel olarak zorlaşmakta, yaşanılan ilişkilerin niteliğini değiştirdiği düşünülmektedir.

“Engel derecesi” değişkenine göre, EBYTÖ puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($P>.05$).

Girli (1995), yaptığı çalışmada, “eğitilebilir” ve “öğretilebilir” engelli kardeşe sahip çocukların kardeşlerini kabullenmelerinde bir farklılık yaratmadığını belirtmiştir. Bu sonuç araştırmayı destekler niteliktedir.

Çocukların kardeş ilişkileri engel derecesindeki hafifliğe doğru olumlu yönde gelişip kardeşleriyle yapabilecekleri bu oranda artacaktır. Kardeşlerini kabullenmelerinde bu farklılığın olmayışının nedeni olarak çocuk, engel durumunda engelin derecesinden (hafif-orta-ağır) çok engelin varlığına dikkat ederek kabullenmede derecenin farklılık yaratmadığı düşünülmektedir.

Kowalski (1980), kardeşin engel türünün ve derecesinin normal kardeşlerin engele yönelik tutumlarıyla ilişkisini araştırdığı bir çalışmada zihinsel engelli, işitme engelli ve öğrenme güçlüğü, davranış bozukluğu olan çocukların, 12-16 yaşları arasındaki normal kardeşleri karşılaştırmışlardır. Genel olarak normal kardeşlerin tutumlarında engelin derecesi önemli bulunmazken, engelin türünün önemli bir etken olduğu bulunmuştur. Bunun nedeninin engelin derecesinin bağımsız hareket etme becerisi ile ters orantılı olması olduğunu belirtmişlerdir.

Engelli kardeşe sahip çocukların engelli kardeşlerinin engel derecesine göre tek yönlü varyans analizi sonuçları EKYTÖ için varyansların eşit olmadığını işaret ettiğinden, varyansların eşit olmaması durumu için önerilen Post-Hoc karşılaştırmalarından Dunnett-C testi Tablo-28’de verilmiştir.

Tablo-28 Çocukların Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Engelli Kardeşlerinin Engel Derecesi Değişkenine Göre Karşılaştırılmasında Kullanılan Dunnett-CTesti Sonuçları

Ölçek	Engel Derecesi		$\bar{x}$	Std. Sap.
EKYTÖ	Hafif	Orta	6.6115*	2.1338
		Ağır	12.5428*	3.2240
	Orta	Hafif	-6.6115*	2.1338
		Ağır	5.9313	3.2616
	Ağır	Hafif	-12.5428*	3.2240
		Orta	-5.9313	3.2616

Not: .01 anlamlılık düzeyi için **, .05 anlamlılık düzeyi için * kullanılmıştır.

Tek yönlü varyans analizi sonuçlarında EKYTÖ puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark gözlemlendiğinden, ortalamalar arasındaki farkın hangi engel grubundan kaynaklandığını belirlemek amacıyla Dunnett-C testi uygulanmıştır.

Tablo-28’de Dunnett-C testi sonuçlarına göre; hafif ile orta engel tanısının karşılaştırılmalarında; ortalamaları $\bar{x} = 6.6115$ ($P < .05$), hafif ile ağır engel tanısını karşılaştırılmalarında ortalamaları $\bar{x} = 12.5428$ ($P < .01$), olup elde edilen ortalamalar arasında anlamlı bir farklılık bulunurken ağır ile orta engel tanısının karşılaştırılmalarında ortalamaları ($\bar{x} = -5.9313$) arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($P > .05$). Hafif derecede engelli kardeşe sahip çocuğun, orta ve ağır derecede engelli kardeşe sahip çocuklara göre tutumları arasında anlamlı bir farklılık çıkmasının nedeni olarak; hafif engel dereceli kardeşler, normal çocuklara yakın ve benzer gelişim özellikleri gösterirken orta ve ağır engelli kardeşlerde bu özellikler görülmemektedir. Bunun sonucunda engel derecesindeki artışa bağlı olarak çocuk kardeşinin engelini daha yoğun yaşayacak, daha çok hissedecek, kardeşinin durumunun farkında olan çocuğun kardeşi ile ilişkisini ve kardeşini kabullenmesini zorlaştıracaktır.

Begun (1989), orta ve ağır derecede gelişimsel geriliği olan çocuklarla, kardeşleri arasındaki ilişkilerin niteliksel yönünü incelediği bir çalışmada, kardeşler arasında üstünlük kurma, bakma ya da hayranlık duyma gibi alanlarda ilişki örüntülerinin engel derecesine göre farklılaştığını, nitelik açısından daha az yarışmacı, daha az içten ilişkilerin varlığını ortaya koymuştur. Bu sonuç araştırmanın sonucunu destekler niteliktedir.

Çocukların engelli kardeşlerinin engel derecesi değişkenine göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği puan ortalamalarının tanıılara göre Kruskal Wallis H-Testi sonuçları Tablo-29'da verilmiştir.

Tablo-29 Çocukların Engelli Kardeşlerinin Engel Derecesi Değişkenine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puan Ortalamalarının Tanılara Göre Kruskal Wallis H-Testi Sonuçları

TANI	ÖLÇEK	Özür Derecesi	n	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p
Öğrenme Güçlüğü	EKYTO	Hafif	31	27.16	1	7.091	0.00**
		Orta	15	15.93			
		Ağır	-	-			
	EBYTO	Hafif	31	20.97	1	3.38	0.06
		Orta	15	28.73			
		Ağır	-	-			
Mental Retarde	EKYTO	Hafif	16	20.59	2	0.602	0.74
		Orta	22	19.95			
		Ağır	1	11.50			
	EBYTO	Hafif	16	21.94	2	0.78	0.67
		Orta	22	18.66			
		Ağır	1	18.50			
Cerebral Palsy	EKYTO	Hafif	11	19.09	2	4.139	0.12
		Orta	16	20.44			
		Ağır	8	11.63			
	EBYTO	Hafif	11	15.68	2	1.25	0.53
		Orta	16	20.03			
		Ağır	8	17.13			
Mental Motor Retarde	EKYTO	Hafif	7	16.14	2	1.536	0.46
		Orta	16	16.59			
		Ağır	12	20.96			
	EBYTO	Hafif	7	19.86	2	0.306	0.85
		Orta	16	17.31			
		Ağır	12	17.83			
Down Sendromu	EKYTO	Hafif	7	22.21	2	3.989	0.13
		Orta	23	19.30			
		Ağır	6	11.08			
	EBYTO	Hafif	7	17.36	2	0.113	0.94
		Orta	23	18.67			
		Ağır	6	19.17			
Otizm	EKYTO	Hafif	4	19.25	2	0.378	0.82
		Orta	17	20.09			
		Ağır	16	17.78			
	EBYTO	Hafif	4	13.13	2	2.08	0.35
		Orta	17	18.12			
		Ağır	16	21.41			

Not: .01 anlamlılık düzeyi için **, .05 anlamlılık düzeyi için * kullanılmıştır.

Tablo-29'daki bulgulara göre, tanı gruplarından "Öğrenme Güçlüğü" tanısında hafif ve orta düzeyde engelli kardeşe sahip çocukların EKYTÖ puanlarının sıra ortalamaları arasında anlamlı bir fark ($\bar{x} = 7.091$, $P < .01$) gözlenmiştir. Çocuk tarafından kabullenilmesi kolay tanılar içinde ÖG tanısı olup tanının derecesindeki artış ile çocuğun hafif dereceye gösterdiği ılımlılık ortadan kalkıp daha ciddi düşündüğü, engelin orta derecede daha belirgin olduğu düşünülerek çocuğun engele olan farkındalığını artırarak olumsuz düşündüğü düşünülmektedir. Diğer tanı gruplarının tümünde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($P > .05$).

Çocuğun, engelli kardeşinin özel eğitim alma süresi değişkenine göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği puanlarına ilişkin betimsel istatistikleri Tablo-30'da verilmiştir.

Tablo-30 Çocuğun Engelli Kardeşinin Özel Eğitim Alma Süresi Değişkenine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Betimsel İstatistikleri

Ölçekler	Özel Eğitim Süresi	n	$\bar{x}$	Std. Sapma
EKYTÖ	0-12 ay	49	88.98	19.13
	13-36 ay	80	92.91	13.60
	37-60 ay	44	90.18	16.01
	61 ay ve yuk.	55	87.95	17.12
	Toplam	228	90.34	16.25
EBYTÖ	0-12 ay	49	66.69	13.87
	13-36 ay	80	63.46	14.25
	37-60 ay	44	65.30	13.69
	61 ay ve yuk.	55	64.87	16.11
	Toplam	228	64.85	14.49

Tablo-30'da engelli kardeşe sahip çocukların EKYTÖ puan ortalamaları engelli kardeşlerin "özel eğitim alma süresi" değişkenine göre incelendiğinde, oluşturulan 4 gruptan eğitim alan çocukların kardeşlerinin puan ortalamaları sırasıyla 0-12 ay; ($\bar{x}=88.98$), 13-36 ay; ($\bar{x}=92.91$), 37-60 ay; ($\bar{x}=90.18$), 61 ay ve yukarısı; ($\bar{x}=87.95$) olarak belirlenmiştir.

EBYTÖ puan ortalamaları aynı şekilde incelendiğinde, sırasıyla puan ortalamaları, 0-12 ay; ($\bar{x}=66.69$), 13-36 ay; ($\bar{x}=63.46$), 37-60 ay; ($\bar{x}=65.30$), 61 ay ve yukarısı; ($\bar{x}=64.87$) olarak gözlenmiştir.

Çocuğun engelli kardeşinin özel eğitim alma süresi değişkenine göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği puanlarının aritmetik ortalamaları arasında fark olup olmadığının belirlenmesi amacıyla tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo-31'de verilmiştir.

Tablo-31 Çocuğun Engelli Kardeşinin Özel Eğitim Alma Süresi Değişkenine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği Ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Ölçek	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
EKYTÖ	Gruplar arası	936.567	3	312.189	1.185	0.316
	Grupiçi	59028.749	224	263.521		
	Toplam	59965.316	227			
EBYTÖ	Gruplar arası	329.366	3	109.789	0.519	0.669
	Grupiçi	47341.564	224	211.346		
	Toplam	47670.930	227			

Tablo-31'de görüldüğü gibi tek yönlü varyans analizi sonuçlarından, engelli kardeşin özel eğitim alma süresi değişkenine göre engelli kardeşe sahip çocukların EKYTÖ ve EBYTÖ puanlarının aritmetik ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($P>.05$).

Elde edilen sonuçlardan, engelli kardeşin eğitim alma süresindeki farklılığın çocuğun engelli kardeşle ilişkisini ve engelli kardeşini kabullenmesini etkilememesinin nedeni olarak; çocuğun kardeşinin eğitiminde etkin rol almaması, bu yönde çocuğu bilgilendirici ve yönlendirici eğitim programlarının yetersiz olması, ailenin bu duruma yönelik eğitim kurumuyla yeterli düzeyde işbirliği kurmaması, kardeşin eğitiminde gerek aile gerekse eğitim kurumunun çocuğa gerekli sorumlulukları vermemesi şeklinde düşünülmektedir.

Çocukların engelli kardeşinin özel eğitim alma süresi değişkenine göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği puanlarının tanıılara göre Kruskal Wallis H-Testi sonuçları Tablo-32'de verilmiştir.

Tablo-32 Çocukların Engelli Kardeşlerinin Özel Eğitim Alma Süresi Değişkenine Göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tanılara Göre Kruskal Wallis H-Testi Sonuçları

TANI	ÖLÇEK	Özel Eğitim Alma Süresi	N	Sıra Ortalaması	Sd	+2	P
Öğrenme Güçlüğü	EKYTO	0-12 ay	16	24.00	3	0.920	0.82
		13-36 ay	12	22.38			
		37-60 ay	11	21.55			
		61 ay ve yuk.	7	27.36			
	EBYTO	0-12 ay	16	22.00	3	4.43	0.21
		13-36 ay	12	29.17			
		37-60 ay	11	24.14			
		61 ay ve yuk.	7	16.21			
Mental Retarde	EKYTO	0-12 ay	6	18.75	3	0.368	0.94
		13-36 ay	22	20.43			
		37-60 ay	5	17.90			
		61 ay ve yuk.	6	21.42			
	EBYTO	0-12 ay	6	19.50	3	4.87	0.18
		13-36 ay	22	17.11			
		37-60 ay	5	28.30			
		61 ay ve yuk.	6	24.17			
Cerebral Palsy	EKYTO	0-12 ay	3	22.00	3	7.602	0.05
		13-36 ay	15	13.00			
		37-60 ay	6	25.58			
		61 ay ve yuk.	11	19.59			
	EBYTO	0-12 ay	3	21.83	3	1.38	0.71
		13-36 ay	15	19.27			
		37-60 ay	6	14.67			
		61 ay ve yuk.	11	17.05			
Mental Motor Retarde	EKYTO	0-12 ay	9	19.72	3	5.764	0.12
		13-36 ay	16	20.69			
		37-60 ay	8	13.88			
		61 ay ve yuk.	2	5.25			
	EBYTO	0-12 ay	9	20.44	3	1.04	0.79
		13-36 ay	16	16.38			
		37-60 ay	8	18.94			
		61 ay ve yuk.	2	16.25			
Down Sendromu	EKYTO	0-12 ay	5	16.20	3	1.971	0.57
		13-36 ay	9	21.56			
		37-60 ay	7	14.71			
		61 ay ve yuk.	15	19.20			
	EBYTO	0-12 ay	5	25.10	3	3.04	0.38
		13-36 ay	9	15.61			
		37-60 ay	7	20.21			
		61 ay ve yuk.	15	17.23			
Otizm	EKYTO	0-12 ay	10	16.80	3	0.829	0.84
		13-36 ay	6	21.08			
		37-60 ay	7	18.14			
		61 ay ve yuk.	14	20.11			
	EBYTO	0-12 ay	10	19.45	3	2.24	0.52
		13-36 ay	6	17.83			
		37-60 ay	7	14.21			
		61 ay ve yuk.	14	21.57			

Tablo-32’de görüldüğü gibi, engel tanıları çocukların engelli kardeşlerinin “eğitim alma süresi” değişkenine göre incelenmiştir. Tanı gruplarında eğitim sürelerine karşılık gelen yeterli sayıda gözlem bulunmadığından, parametrik testler için gerekli varsayımlar sağlanamadığından problemin çözümünde parametrik olmayan testlerden Kruskal-Wallis H testinden yararlanılmıştır. Elde edilen sonuçlardan, “eğitim alma süresi” değişkenine göre EBYTÖ hem de EKYTÖ puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($P>.05$).

Çocuğun yaşadığı ailedeki kişi sayısının, engelli kardeşine ve engelli bireylere yönelik tutumlarına ilişkin genel t-Testi sonuçları Tablo-33’te verilmiştir.

Tablo-33 Çocuğun Yaşadığı Ailedeki Kişi Sayısının Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Genel t- Testi Sonuçları

EKYTO						
Ailedeki Kişi Sayısı	n	$\bar{x}$	Std. Sapma	sd	t	P
5 kişi ve daha az	184	91.63	15.79	226	2.758	0.00**
6 kişi ve üzeri	44	84.12	17.25			
EBYTO						
Ailedeki Kişi Sayısı	n	$\bar{x}$	Std. Sapma	sd	t	P
5 kişi ve daha az	184	64.11	14.60	226	-1.322	0.18
6 kişi ve üzeri	44	67.35	13.78			

Not: .01 anlamlılık düzeyi için **, .05 anlamlılık düzeyi için * kullanılmıştır.

Tablo-33'te problemin çözümü için ailedeki kişi sayısı, 5 kişi ve daha az ve 6 kişi ve üzeri olmak üzere iki ayrı kategoride kodlanarak 2 farklı grup oluşturulmuştur.

"Ailedeki kişi sayısı" değişkenine göre EKYTÖ puan ortalamaları incelendiğinde 5 kişi ve daha az olan ailelerin puan ortalamaları ($\bar{x}=91.63$), 6 ve üzeri kişi sayısına sahip ailelerin puan ortalamalarına ($\bar{x}=84.12$) göre daha yüksek değerleri göstermiştir. Buna göre ailedeki kişi sayısı azaldıkça sonuç ($P<.01$) anlamlı çıkmakta ve çocuğun engelli kardeşi ile ilişkilerini olumlu etkilemektedir.

Aile genişliği bazı durumlarda önemli bir sosyal destek sistemi olarak işlevini sürdürür. Ailedeki kişi sayısının fazlalığı, aile üyelerinin birbirine fiziksel, duygusal ve sosyal destek olmasını sağlayabilir. Araştırmaya katılan çocukların, geniş aile yapısına sahip olup olmadıkları araştırılmış ve büyük bir çoğunluğunun ailesinin yalnızca anne, baba, çocuklardan oluştuğu, çok az kısmının geniş aile yapısına sahip olduğu belirlenmiştir. Ailedeki kişi sayısı değişkenine göre çocukların EKYTÖ puan sonuçlarına göre; 5 ve daha az kişi olan ailelerde yaşayan çocukların engelli kardeşi ile ilişkilerinin, diğer gruptaki (6 kişi ve üzeri) çocuklara göre daha olumlu olduğu belirlenmiştir. Yapılan diğer araştırmalarda geniş aileye sahip çocukların engelli kardeşi ile ilişkilerinin, kişi sayısının az olduğu ailelere göre daha olumlu olduğunu göstermektedir. Bizim yaptığımız çalışmanın sonuçları bu görüşü reddeder niteliktedir. Kişi sayısının az olduğu ailelerdeki bağların daha sıkı ve ilişkilerin daha sıcak olduğu, ailedeki kişi sayısı arttıkça, bireylerin birbirlerine karşı sorumluluklarının, farklı düşüncelerin de artacağı, anne-baba yerinin belirsizliği, kardeşler arasında çıkan sorunların çözümünün uzun zaman alacağı, tam bir aile yapısına zor ulaşılabileceği bu durumda kardeşler arasındaki birtakım sorunları ortaya çıkaracağı düşünülmektedir. Küçük aile yapısında, böyle bir sosyal destek sistemi olmadığı halde aile bireyleri dışardan alabilecekleri bu desteği kendi içlerinde karşılayabildikleri, daha samimi olarak yaklaştıkları, problemlerin çözümünde birbirleri için destek

kaynağı oldukları ve çocuklarının tutumlarını olumlu yönde geliştirdikleri düşünülmektedir.

EBYTÖ sonuçları incelendiğinde 5 kişi ve daha az olan ailedeki çocukların puan ortalamaları ($\bar{x}=64.11$) ile 6 kişi ve üzeri ailedeki çocukların puan ortalamaları ($\bar{x}=67.35$) arasında anlamlı bir farklılık gözlenmemektedir ($P>.05$). Buna göre, çocuğun engelli kardeşini kabullenmesinde “Ailedeki kişi sayısı” değişkeninin bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir.

Çocuğun yaşadığı ailedeki kişi sayısı değişkeninde, Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği puanlarının tanılara göre Mann- Whitney U-Testi sonuçları Tablo-34’te verilmiştir.

Tablo-34 Çocuğun Yaşadığı Aile İçerisindeki Kişi Sayısının Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği Puanlarının Tanılara Göre Mann- Whitney U- Testi Sonuçları

TANI	ÖLÇEK	Ailedeki Kişi Sayısı	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Öğrenme Güçlüğü	EKYTO	5 kişi ve daha az	41	22.82	935.50	74.500	0.32
		6 kişi ve üzeri	5	29.10	145.50		
	EBYTO	5 kişi ve daha az	41	23.74	973.50	92.50	0.72
		6 kişi ve üzeri	5	21.50	107.50		
Mental Retarde	EKYTO	5 kişi ve daha az	32	21.94	702.00	50.000	0.02*
		6 kişi ve üzeri	7	11.14	78.00		
	EBYTO	5 kişi ve daha az	32	19.77	632.50	104.50	0.78
		6 kişi ve üzeri	7	21.07	147.50		
Cerebral Palsy	EKYTO	5 kişi ve daha az	29	18.38	533.00	76.000	0.63
		6 kişi ve üzeri	6	16.17	97.00		
	EBYTO	5 kişi ve daha az	29	17.67	512.50	77.50	0.67
		6 kişi ve üzeri	6	19.58	117.50		
Mental Motor Retarde	EKYTO	5 kişi ve daha az	30	18.40	533.50	17.500	0.02*
		6 kişi ve üzeri	5	6.88	27.50		
	EBYTO	5 kişi ve daha az	30	17.03	494.00	57.00	0.95
		6 kişi ve üzeri	5	16.75	67.00		
Down Sendromu	EKYTO	5 kişi ve daha az	23	18.24	419.50	143.500	0.84
		6 kişi ve üzeri	13	18.96	246.50		
	EBYTO	5 kişi ve daha az	23	18.04	415.00	139.00	0.72
		6 kişi ve üzeri	13	19.31	251.00		
Otizm	EKYTO	5 kişi ve daha az	29	19.41	543.50	86.500	0.33
		6 kişi ve üzeri	8	15.31	122.50		
	EBYTO	5 kişi ve daha az	29	17.43	488.00	82.00	0.25
		6 kişi ve üzeri	8	22.25	178.00		

Not: .01 anlamlılık düzeyi için **, .05 anlamlılık düzeyi için * kullanılmıştır.

Tablo-34'te Mann Whitney-U testi sonuçlarına göre, sıra ortalamaları

dikkate alındığında MR ve MMR tanı gruplarında “ailedeki kişi sayısı” değişkeni EKYTÖ puanlarının sıra ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık ($P<.05$) yaratmaktadır. Sıra ortalamalarına bakıldığında, MR: 5 kişi ve daha az olan ailelerde $\bar{x}=21.94$; 6 kişi ve üzeri ailelerde $\bar{x}=11.14$ değerlerini vermekte, MMR: 5 kişi ve daha az olan $\bar{x}=18.40$, 6 kişi ve üzeri ailelerde $\bar{x}=6.88$ değerlerini vermektedir.

Grossman (1972) tarafından engelli kardeşe sahip üniversite öğrencileri üzerinde yapılan araştırmada, iki çocuklu aile yapısında engelli kardeş bir stres kaynağı olarak belirlenmiş, kişi sayısının fazla olduğu ailelerde kardeşler, sorumluluk paylaşımları açısından olumluluk teşkil etmektedir. Araştırma sonuçları çalışmayı desteklememektedir (Akt., Seligman ve Darling, 1989: 16).

Elde edilen veriler EBYTÖ açısından incelendiğinde anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($P>.05$). Buna göre, çocuğun engelli kardeşini kabullenmesinde “Ailedeki Kişi Sayısı” değişkeninin etkili olmadığı anlaşılmaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde, araştırmadan elde edilen sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

Araştırmada, farklı engel grubundan engelli kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri ile kardeşlerini kabullenmelerinin incelenebilmesi için Küçüker'in, Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği, Özyürek'in, Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği ve araştırmacı tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formundan elde edilen demografik bilgilerin yüzde dağılımları incelendiğinde, altı ayrı tanı grubunun büyüklükleri ve yüzdelere ait dağılımlara bakıldığında ÖG'ndeki çocukların sayısı 46 (%20.2), MR'deki kardeşlerin sayısı 39 (%17.1), CP'deki çocukların sayısı 35 (%15.4), MMR'deki kardeşlerin sayısı 35 (%15.4), DS'ndeki kardeşlerin sayısı 36 (%15.8), O'li kardeşlerin sayısı 37 (%16.2)'dir. Kardeş dağılımlarının hemen hemen eşit oranda ve ait oldukları tanı grubunu temsil edecek büyüklükte oldukları görülmektedir. Örneklem grubunda araştırmaya katılan erkek çocukların oranı, ÖG'nde %34.8, MR'de %33.3, CP'de %60.0, MMR'de %40.0, DS'nda %38.9, O'de %43.2 olup; kız çocukların oranı ise, ÖG'nde %65.2, MR'de %66.7, CP'de %40.0 MMR'de %60.0, DS'nda %61.1, O'de %56.8 olarak gözlenmiştir. Cinsiyet değişkenine göre aynı cinsiyette olan çocukların oranı ÖG'nde %50.0, MR'de %46.2, CP'de %54.3, MMR'de %48.6, DS'da %47.2, O'de %45.9 olarak belirlenmiş, farklı cinsiyette olanların oranı ise ÖG'nde %50.0, MR'de %53.8, CP'de %45.7, MMR'de %51.4 DS'nda %52.8, O'de %54.1 olarak belirlenmiştir. Yaş değişkenine göre bakıldığında; 10-13 yaş aralığındaki çocukların sayısı ÖG' de 22 (% 47.8), MR' de 17 (% 43.6), CP'de 14 (% 40), MMR' de 21 (% 60), DS' da 12 (% 33.3), O'de 16 (% 43.2) olup 14-17 yaş aralığındaki çocukların sayısı ise; ÖG' de 24 (% 52.2), MR' de 22 (% 56.4), CP'de 21 (% 60), MMR' de 14 (% 40), DS' da 24 (% 66.7), O'de 21 (% 56.8) olduğu belirlenmiştir. Yaş farkı değişkenine göre, ÖG'de, 3 yaş ve daha az grubunda %34.8, 4 yaş ve daha

fazla grubunda %65.2, MR'de; 3 yaş ve daha az grubunda %41.0, 4 yaş ve daha fazla grubunda %59.0; CP'de; 3 yaş ve daha az grubunda %22.9, 4 yaş ve daha fazla grubunda %77.1, MMR'de; 3 yaş ve daha az grubunda %25.7, 4 yaş ve daha fazla grubunda %74.3, DS'da; 3 yaş ve daha az grubunda %44.4, 4 yaş ve daha fazla grubunda %55.6, O'de; 3 yaş ve daha az grubunda %43.2, 4 yaş ve daha fazla grubunda %56.8 olarak belirlenmiştir. Yüzde değerleri doğum sırasına göre birinci doğum sırasında daha yüksek olup, ÖG'nde; %58.7, MR'de; %48.7; CP'de; %54.3, MMR'de; %85.7, DS'da; %61.1, O'de; %54.1 olarak belirlenmiştir. Çocuğun engelli kardeşten büyük ya da küçük olma durumuna bakıldığında; ÖG tanı grubunda 10 (%21.7), MR tanı grubunda 7 (%17.9), CP tanı grubunda 6 (%17.1), MMR tanı grubunda 2 (%5.7), DS tanı grubunda 5 (%13.9) ve O tanı grubunda ise 12 (%32.4) çocuk engelli kardeşinden küçüktür. ÖG tanı grubunda 36 (%78.3), MR tanı grubunda 32 (%82.1), CP tanı grubunda 29 (%82.9), MMR tanı grubunda 33 (%94.3), DS tanı grubunda 31 (%86.1) ve O tanı grubunda ise 25 (%67.6) çocuk engelli kardeşinden büyük gözükmetedir. Araştırmaya katılan çocukların öğrenim durumlarına bakıldığında; ÖG tanı grubunda ilköğretime giden çocuklar 29 (%63.0), lise 17 (%37.0); MR tanı grubunda ilköğretim 22 (%56.4), lise 17 (%43.6); CP tanı grubunda ilköğretim 15 (%42.9), lise 20 (%57.1); MMR tanı grubunda ilköğretim 25 (%71.4), lise 10 (%28.6); DS tanı grubunda ilköğretim 15 (%41.7), lise 21 (%58.3); O tanı grubunda ilköğretim 21 (%56.8), lise 16 (%43.2) kişi olarak belirlenmiştir. Engel derecesi değişkenine bakıldığında; MR tanı grubunda ağır engel derecesine sahip kardeş sayısı 1 (%2.6), CP tanı grubunda 8 (%22.9), MMR tanı grubunda 12 (%34.3), DS tanı grubunda 6 (%16.7) ve O tanı grubunda ise 16 (%43.2) ağır engel dereceli kardeş bulunmaktadır. Orta engel dereceli kardeş 23 (%63.9) ile en çok DS tanı grubunda gözlenmektedir. Engelli kardeşlerin özel eğitim alma süreleri incelendiğinde; 0-12 ay, 13-36 ay, 37-60 ay ve 61 ay ve yukarısı olarak 4 kategori halinde verilmektedir. 0-12 aylar arasındaki eğitim süresi en düşük CP tanı grubunda 3 (%8.6) kişi, en yüksek ise 16 (%34.8) kişi ÖG tanı grubunda gözlenmektedir. 61 ay ve üzeri eğitim alan bireyler ise, en az MMR tanı grubunda 2 (%5.7) kişi, en yüksek ise DS grubunda 15

(%41.7) kişi olarak gözlenmektedir. Ailedeki kişi sayısı değişkeni incelendiğinde; gruplar, 5 kişi ve daha az ile 6 kişi ve üzeri olarak iki şekilde kodlanmıştır. Engel tanı gruplarında 5 kişi ve daha az olan ailelerde yaşayan çocukların sayısının en az 23 (%63.9) kişi ile DS grubunda olduğu, en çok ise 41 (%89.1) kişi ile ÖG tanı grubunda olduğu gözlenmektedir. 6 ve üzerinde kişi bulunan ailelerde yaşayan çocukların ise en az 5 (%11.4) kişi ile MMR tanı grubunda olduğu, en çok ise 13 (%36.1) kişi ile DS grubunda olduğu görölmektedir.

Engelli kardeşe sahip çocukların EKYTÖ ve EBYTÖ puanları arasındaki ilişki incelendiğinde, genel tutum puanları arasında negatif anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir. EKYTÖ ve EBYTÖ puanları arasındaki korelasyon $r=-0.157$ ($P<.05$)'dir.

Engel tanısı değişkenine göre engelli kardeşe sahip çocukların EKYTÖ puanlarının aritmetik ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunurken ($F(5.222;0.01)=15.118, P<.01$), EBYTÖ puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($P>.05$).

Araştırmaya katılan çocukların cinsiyet değişkenine göre EKYTÖ puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunurken ($P<.05$), EBYTÖ puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($P>.05$).

Çocukların engelli kardeşleri ile aynı yada farklı cinsiyette olma durumu hem EKYTÖ hem de EBYTÖ puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yaratmamıştır ($P>.05$).

Yaş değişkeni EKYTÖ puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yaratmaktadır ($P<.05$). 10-13 yaş aralığındaki çocukların EKYTÖ puanları 14-17 yaş aralığındaki çocukların puanlarına göre anlamlı farklılık göstermiştir. EBYTÖ puan ortalamaları yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir ($P>.05$).

Çocukların engelli kardeşleri ile aralarındaki yaş farkı, EKYTÖ ve EBYTÖ puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yaratmamıştır ($P > .05$).

Çocukların doğum sıralarının, EKYTÖ ve EBYTÖ puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yaratmadığı ($P > .05$) bulunmuştur.

Engelli kardeşten büyük ya da küçük olma durumu çocukların EKYTÖ ve EBYTÖ puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkarmamıştır ($P > .05$).

Öğrenim durumu çocukların EKYTÖ puanlarında anlamlı bir farklılık yaratırken ($P < .05$), EBYTÖ puanlarında etkili olmayıp, anlamlı bir farklılık göstermemiştir ($P > .05$).

Engelin derecesi EKYTÖ puanlarında anlamlı bir fark yaratırken ($P < .05$), EBYTÖ puanlarında anlamlı bir fark yaratmamaktadır ($P > .05$).

Çocuğun engelli kardeşinin özel eğitim alma süresinin her iki ölçek (EKYTÖ ve EBYTÖ) puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık yaratmamıştır ($P > .05$).

Çocuğun yaşadığı ailedeki kişi sayısı değişkeni EKYTÖ puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık ($P < .05$) yaratırken EBYTÖ puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık yaratmamıştır ($P > .05$).

ÖNERİLER

Engelli kardeşe sahip çocuklar yaşamlarına engelli bir kardeşin girmesiyle çok karmaşık duygular yaşarlar. Çocuklarda suçluluk, gücenme, utanma, korku, gibi pek çok olumsuz duygunun bir arada yaşandığı gözlenmektedir. Çocuklara yönelik yapılacak rehberlik çalışmalarıyla bu duyguların farkına varmaları ve duygularını açığa vurarak rahatlamalarına yardımcı olunacaktır. Bu şekilde çocuk engelli kardeşiyle daha olumlu ilişkiler kuracaktır. Çocukların engelli kardeşleriyle aralarındaki bağın güçlendirilmesi ve kardeşlerini kabullenmelerinin kolaylaştırılması için bazı koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir. Aşağıda bu duruma ilişkin bazı önerilere yer verilmiştir.

Araştırmanın ve literatür taramalarının yapıldığı süreç, bu konu ile ilgili pek çok çalışmanın yapılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Çocukların engelli kardeşlerine yönelik tutumları ve kabullenmeleri ile ilgili daha geniş çaplı çalışmalar yapılmalıdır.

Çocuğun engelli kardeşini kabullenmesinde sosyal çevresinin etkisi göz ardı edilemez. Sosyal çevresi içinde başta gelen kurum ise, eğitim aldığı “okul”dur. Çocuk, aile ve okul etkileşimi ile işbirliğini artırıcı, çocukların kardeşleri ve aileleriyle birlikte katıldıkları sosyal etkinlikler, eğitim programları düzenlenebilir.

Engelli kardeşlerinin engelleri hakkında daha fazla bilgi donanımına sahip çocukların kardeşlerini kabullenmeleri daha kolay olacaktır. Engelli kardeşlere yönelik tutumları olumlu yönde değiştirmeye ilişkin yaklaşımlar genel olarak, engelli bireyle daha fazla etkileşimde bulunma ve ona ilişkin bilgilenmeyi içermektedir. Çocuk kardeşinin engeli hakkında ne kadar çok bilgi edinir ve bu doğrultuda etkili iletişime geçerse tutumları olumlu yönde değişim gösterecektir. Çocuklar görsel ve yazılı kaynaklardan edindikleri bilgileri daha kolay öğrenirler ve bu bilgileri daha sık sosyal yaşantılarına aktararak, uygulamaktadırlar. Kardeş ilişkilerini konu alan ve bu konuyu irdeleyen yayınlar çocukların kardeşleriyle olan ilişkilerini olumlu etkileyeceğinden bu konuyla ilgili yayınların artışında yazılı ve görsel medya

konuyla daha fazla ilgilenmeli ve bu konu ile ilgili materyallerin çeşitliliği ile sayısı artmalıdır.

Çocuğun aile içerisinde karşılaştığı demokratik yaklaşımlar, engelli kardeş ile ilişkilerin gelişimini olumlu etkileyecektir. Ailenin, kardeşlere yönelik tutumlarında demokratik dengeyi sağlayabilmesi için, çocukların bütün çevresel etmenler ve sosyal koşullar altında, engelli kardeşleriyle birlikte aktif olduğu aile ve kardeş eğitim programları düzenlenebilir, engelli kardeşlerine yönelik tutumlarını değerlendiren eğitim çalışmaları yapılabilir.

Çocuğun bütün gelişim dönemlerinde ilgi ve sevgiye ihtiyacı olduğu unutulmamalı ve onların engelli kardeşlerini kabullenmelerinde birtakım zorluklar yaşayacağı dikkate alınmalıdır. Çocuğun toplumsal rollerinde, yaşadığı bu durum göz önünde bulundurularak kız ve erkek çocuklara eşit yaklaşılmalı, kişiliklerine ve yaşlarına uygun görevler verilmelidir. Ayrıca çocukların bireysel farklılıklara sahip olduğu dikkate alınarak ailelerin bu yönde bilinçlendirilmesi için programlar hazırlanmalı, çocuğun engelli kardeşinin durumuna uyum sağlamasını ve kardeşine uzak olmasını sağlayacak doğru yaklaşım ve tutumlar benimsenmelidir.

Bir özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde eğitim alma fırsatına sahip olmayan engelli çocukların kardeş ilişkilerinin geliştirilmesi için çocuklara, kardeşlerine ve ailelerine eğitim vermek amacıyla gezici ve mobil eğitim merkezleri kurulabilir.

Çocukların engelli kardeşlerine yönelik tutumları araştırılırken belirleyici olarak yalnızca çocukların kendi bildirimleri değil, anne-babanın, ailedeki diğer bireylerin, okul öğretmenin ve rehberlik uzmanlarının bildirimleri de dikkate alınmalıdır.

Bu Konuda Araştırma Yapmak İsteyen Araştırmacılar İçin Öneriler

Ülkemizde farklı engel tanılarına sahip çocukların kardeşlerine yönelik yapılmış çok az çalışma bulunmaktadır. Çeşitli engel gruplarındaki çocukların kardeşlerinin bu durumdan etkilenme biçimlerinin ne düzeyde ve hangi alanlarda gereksinimlerinin olduğunu belirlemeye yönelik eğitim programlarına ağırlık verilmelidir.

Bu çalışmanın sonuçları ile karşılaştırmak amacıyla, özel eğitim almayan çocukların kardeşleri ile ilişkilerini ve kabullenmelerini araştıran çalışmalarda yapılabilir.

Engelli kardeşe sahip çocukların kardeşlerini kabullenmeleri ve kardeş ilişkileri, örneklem grubunun daha geniş tutulduğu ve uzun yılları kapsayan zaman periyotlarında daha detaylı incelenebilir.

Çocukların gelişim alanlarına yönelinilerek; bilişsel, dil, sosyal-duygusal gelişim alanlarındaki etkilenmenin düzeyi (olumlu-olumsuz) ölçülebilir.

Kentsel yapının getirdiği olanaklardan yararlanamayan ve kırsal kesimde yaşayan çocukların engelli kardeş ilişkileri ve kabullenmeleri araştırılabilir. Elde edilen sonuçlar şehirde yaşayan çocukların engelli kardeşleri ile olan ilişkileri ve kabullenmeleri ile karşılaştırılabilir.

Farklı bir coğrafi yapı ve kültürde yaşıyor olmanın çocukların engelli kardeşleri ile ilişkilerine ve onları kabullenmelerine etkisini incelemek amacıyla araştırma farklı şehirlerde yapıp, karşılaştırma çalışması yapılabilir.

Engelli kardeşin varlığının, ailede engelli olmayan diğer çocukların birbirleriyle olan ilişkisi üzerindeki etkisinin tüm yönleriyle incelendiği bir çalışma yapılabilir.

KAYNAKÇA

Altınyay, Şenay (2000) İşitme Kayıplı Kardeşe Sahip Bireylerin Sürekli Kaygı ve Uyum Düzeylerinin İncelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara.

Atasoy, Selin (2002) Engelli (Otistik) Kardeşe Sahip Olan Bireylerin Kardeş İlişkilerinin İncelenmesi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Azmita, Margarita ; Hesser, Joanne (1993) Why Siblings are Important Agents of Cognitive Development. Child Development, 64, 430-444.

Akhun, İlhan (1991) İstatistiklerin Manidarlığı ve Örneklem. 3. baskı, Ankara.

Bakanay, E. Akın (2004) Kardeşler Nereye Gitti? Çocuk ve Aile Dergisi, 73, 45-47.

Bank, Stephen ; Kahn, D. Michael (1982) The Sibling Bond. New York: Basic Books, 12-18.

Beckman, J. Paula (1983) Influence of Selected Child Characteristics on Stress in Families of Handicapped Infants. American Journal of Mental Deficiency, 88 (2) 150-156.

Begun, L., Audrey (1989) Sibling Relationships Involving Developmentally Disapled People. American Journal on Mental Retardation, 93 (5), 566-574.

Berndt, J. Thomas ; Bulleit, N. Thomas (1985) Effects of Sibling Relationships on Preschoolers Behavior at Home and at School. Developmental Psychology, 21 (5), 761-767.

Beşikçi, Hümeýra (2003) Çocuklarda Zeka Gerilięi. Çocuk ve Aile Dergisi, 60, 39-40

Bıyıklı, Latife ; Akk k, F sun (1995) Zihinsel  z rl  Bir  ou um Var. T.C. Ba bakanlık Aile Ara tırma Kurumu, Ankara.

Buhrmester, Duane ; Furman, Wyndol (1990) Perceptions of Sibling Relationships During Middle Childhood and Adolescence. Child Development, 61, 1387-1398.

Breslau, Naomi ; Prabucki, Kenneth (1987) Sibling of Disapled Children. Arch General Pyschiatry, 44, 1040- 1046.

Brody, H. Gene ; Stoneman, Zolinda (1988) Childrcare Responsibilities Peer Relations and Sibling Conflict: Older Siblings of Mentally Retarded Children. American Journal on Mental Retardation, 93 (2), 174-183.

 ıngı, H lya (1994)  rnekleme Kuramı, Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi Basımevi, Ankara.

Dunn, Judy (1983) Sibling Relationships in Early Childhood. Child Development, 54, 787-811.

Dunn, Judy (1988) Annotation Sibling Influences on Childhood Development. Journal Child Psychol, 29 (2), 119-127.

Dunn, Judy ; McGuire, Shirley (1992) Sibling and Peer Relationships in Childhood. Journal Child Psychol, 31 (1), 67-105.

Dunn, Judy ; Deckard, Deater Kirby (1999) Siblings, Parents, and Partners. Journal Child Psychol and Psychiat, 40(7), 1025-1037.

Dunn, Judy ; Slomkowski, Cheryl ; Beardsall, Lynn (1994) Adjustment in Middle Childhood and Early Adolescence. Journal Child Psychol and Psychiat, 35 (3), 491-504.

Eisenberg, Laurie ; Baker, L. Bruce ; Blacher, Jan (1998) Siblings of Children with Mental Retardation Living at Home or in Residential Placement. Journal Child Psychol. Psychiat, 39 (3), 355-363.

Erden, Gülsen ;Akçakın, Melda (2001) Otizmi Olan Çocuklar ve Kardeşlerinin Davranış Sorunları ve Kişilik Özellikleri Örüntüleri. Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, 8 (3), 145-155.

Eroğlu, Ö. Aysu (1988) Down Sendromlu Çocuk Anneleri ile Normal Gelişim Gösteren Çocuk Annelerinin Doğal Ortamda Günlük Rutinlerde "Sözel İletişim Araçlarının" Betimlenmesi ve Karşılaştırılması. Anadolu Üniversitesi, Zihin Engellilerinin Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Feinberg, E. Mark ; McHale, M. Susan ; Crouter, C. Ann (2003) Sibling and Parent Relationship Trajectories in Adolescence. Child Development, 74 (5), 1261-1274.

Gath, A. ; Gumley, D. (1987) Retarded Children and Their Siblings. Journal Child Psychology. Psychiatry, 28 (5), 715-730.

Girli, Alev (1995) Normal Zekalı Kardeşlerin Zihinsel Engelli Kardeşe Yönelik Kabul Düzeylerinin Belirlenmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Goetting, Ann (1986) The Developmental Pasks of Siblingship Over the Life Cycle. Journal of Marriaga and the Famly, 48, 703-714.

Hortosçu, Nuran (2003) Çocuklukta İlişkiler. İmge Dağıtım, Ankara, 59-62.

Howe, Nina ; Rinaldi, M. Christina ; Jennings, Melissa (2002) Constructive and Destructive Sibling Conflict, Pretend Play and Social Understanding Child Development, 73 (5), 1460-1473.

İçöz, Ayşegül (2001) Zihinsel Engelli Bir Çocuğa Sahip Aile Bireylerinin kaygı Düzeylerinin İncelenmesi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Kaminsky, Laura;Dewey,Deborah(2002) Psychosocial Adjustment in Siblings of Children with Autism. Journal of Child Psychol. Psychiat, 43 (2), 225-232.

Kaner, Sema (2000) Özel Eğitime Giriş Dersinin Öğretmen Adaylarının Zihinsel Engellilere Yönelik Tutumlarına Etkisi. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi 1(1), 32-43.

Kılıçarslan, Ayşegöl (2001) Aile Fonksiyonlarının ve Algılanan Farklılaşmış Anne-Baba Yaklaşımının Kardeş İlişkileri Üzerindeki Etkisi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kier, Cherly ;Lewis, Charlie (1998) Preschool Sibling Interrection in Separeted and Married Families. Journal Child Psychol. Psychiat, 39 (2) 191-201.

Kowalski, J.L. (1980) The Attitude and Self Concept of Adolescent Siblings of Handicapped Children. Dissertation Abstracts International, 41(3), 1020-A.

Küçüker, Sevgi (1997) Bilgi Verici Psikolojik Danışmanlık Programının Zihinsel Özürlü Kardeşlerinin Özürlü İlgili Bilgi Düzeylerine ve Özürlü Kardeşlerine Yönelik Tutumlarına Etkisi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Eğitim Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.

Ljzendoorn, H. Van Marinus ; Moran, Greg ; Belsky, Jay (2000) The Similarity of Siblings. Attachments to Their Mother. Child Development, 71 (4) 1086-1098.

Lobato, Debra ; Babour, Linda ; Hall, J., Lauro ; Miller, T., Crol (1987) Pschosocial Characteristics of Preschool Siblings of Handicapped and Nonhondicapped Children. Journal of Abnormal Child Psychology, 15 (3), 329-338.

Maynard, E. Ashley (2002) Cultural Teaching: The Development of Teaching Skills in Maya Sibling Interactions. Child Development, 73 (3), 969-982.

McCormack, E. Andrina (1985) Your Handicapped Child. The Chambers Ltd. London. 36.

McHale, M. Susan ; Gamble, C. Wendy (1989) Sibling Relationships of Children with Disabled and Nondisabled Brothers and Sisters. *Developmental Psychology*, 25 (3), 421-429.

McHale, M. Susan ; Pawletko, M. Terese (1992) Differential Treatment of Siblings in Two Family Contexts. *Child Development*, 63, 68-81.

Metin, Nilgün ; San, Pınar (1992) Zeka Özürlü Çocuğu Olan Annelerin Çocuklarının Özürlü Olduğunu Öğrendikten Sonra Yaşadıkları Duygu, Düşünce ve Tepkilerinin Eğitim Düzetlerine Göre İncelenmesi. 1. Ulusal Özel Eğitim Kongresi. Yapa Yayınları, İstanbul.

Oshima-T., Yuriko ; Goodz, Elizabeth (1996) Birth Order Effects on Early Language Development. *Child Development*, 67, 621-634..

Ozonoff S.; Rogers SJ.; Farnham JM. (1993) Can Standart Measures Identify Subclinical Markers of Autism. *Journal Autism Development Disorders*, 23, 429-441.

Özlü, Yeşim ; Ahmetoğlu, Emine (1997) T.Ü. Zihin ve Hareket Özürlü Çocuklar İçin Eğitim, Araştırma ve Uygulama Merkezine Devam Eden Çocukların Kardeşlerinde Depresyon Belirtilerinin İncelenmesi. Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi, Trakya Ünivesitesi, Edirne 133-137.

Özyürek, Mehmet (2000) Tutumlar ve Engellilere Yönelik Tutumların Değiştirilmesi. Karatepe Yayınları, Ankara.

Pike, Alison ; Poria, A. Naama (2003) Do Sibling and Friend Relationships Share The Same Temperamental Origins? A Twin Study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44(4), 598-611.

Pilowsky, Tammy ; Yirmiya, Nurit ; Doppelt, Osnat (2004) Social and Emotional Adjustment of Siblings of Children with Autism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45 (4), 855-865.

Pilowsky, Tommy ; Yirmiya, Nurit ; Shalev, S. Ruth (2003) Language Abilities of Siblings of Children with Autism. Journal Child Psychol. Psychiat. 44 (6), 914-925.

Powell, T.H. ; Ogle, P.A. (1985) Brothers and Sisters: A Special Part of Exceptional Families. Paul H. Brookes Publishing: Baltimore.

Primoğlu, Neslihan (1996) Zihinsel Özürlü Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan İlkokul Çocuklarının Davranış Problemlerinin Karşılaştırılarak, Annenin Kaygı Düzeyi ile Olan İlişkisinin İncelenmesi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Quittner, L. Alexandra ; Oipari, C. Lisa (1994) Differential Treatment of Siblings (1994) Child Development, 65, 800-814.

Küçüker, Sevgi ; Richter, K., Nuray (1994) Normal Çocuğa Sahip Anne-Babaların Özürlü Çocuklara Yönelik Tutumları. Özel Eğitim Dergisi 1(4), 20-28.

Seitz, Victoria ; Apfel, H. Nancy (1994) Parent-Focused Intervention: Diffusion Effects on Siblings. Child Development, 65, 677-683.

Seligman, Milton (1983) Sources of Psychological Disturbance Among Siblings of Handicapped Children. Personnel and Guidance Journal, 529-531.

Seligman, Milton ; Darling, Rosolyn (1989) Ordinary Families, Special Children. The Guilford Press New York, London. 111-115.

Shulman, Shmuel (1988) The Family of the Severely Handicapped Child: the Sibling Perspective. Journal of Family Therapy, July, 125-134.

Siegel, S.; Castellan, N.J. (1988) Nonparametric Statistics For The Behavioral Sciences. Second Edition, New York: McGraw -Hill Book.com.

Sloper, Patricia ; While, David (1996) Risk Factors In The Adjustment of Siblings of Children with Cancer. Journal Child Psychol. Psychiat. 37 (5), 597-607.

Stoneman, Zolinda ; Brody, H. Gene (1993) Sibling Temperaments, Conflict, Warmth and Role Asymmetry. Child Development, 64, 1786-1800.

Şahin, Semra (2000) Engelli Çocukları Olan Annelerin Çocuklarına Karşı Tutumlarının, Çocuklarının Yeterlilik Alanları ve Sorun Davranışları Üzerine Etkisinin İncelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

Şenel, Hatice (1995) Yetersizliğe Sahip Kardeşi Olanlarla Olmayanların Yetersizliğe Yönelik Tutumları ve Kaygı Düzeyleri Yönünden Karşılaştırılması. Özel Eğitim Dergisi, 2(1), 33-39.

Taylor, Victoria ; Fuggle, Peter ; Charman, Teny (2001) Well Sibling Psychological Adjustment to Chronic Physical Disorders In a Sibling. Journal Child Psychol. Psychiat., 42(7), 953-962.

Teti, M. Douglas ; Sakin, Wolfe Julie ; Kucera, Elizabeth (1996) And Baby Makes Four: Predictors of Attachment Security Among Preschool-Age Firstborns During The Transition to Siblinghood. Child Development, 67, 579-596.

Türkoğlu, Nimet (2001) Zihinsel Çocukların Anne-Baba ve Kardeşlerinin Kaygı Düzeylerine Etki Eden Etmenlerin İncelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara.

Urhan, Gülcan (1998) Cerebral Palsy'li Çocuk Varlığının Aile İşlevlerine Etkisi ve Sosyal Hizmetler. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Vadasy, F., Patrica ; Fewell, R. Rebecca (1984) Siblings of Handicapped Children: A Developmental Perspective on Family Interactions. Family Relations, 33, 155-167.

Yavuzer, Haluk (1998) Çocuğunuzun İlk 6 Yılı. Remzi Kitabevi, İstanbul, 165-167.

Yavuzer, Haluk (2000) Okul Çağı Çocuğu. Remzi Kitapevi, Ankara, 217-220.

Zetlin, G. Andrea (1986) Mentally Retarded Adults and Their Siblings. American Journal of Mental Deficiency, 91 (3), 217-225.

EKLER

EK-1
KİŞİSEL BİLGİ FORMU

a) 10-17 yaş aralığındaki çocuğa ilişkin bilgiler

Adı – Soyadı :

Cinsiyeti :

Yaşı :

Öğrenim Durumu

İlköğretim () Lise ()

Kaçıncı sınıf :

Ailenin Kaçıncı Çocuğu :

Özel eğitim alan kardeşten;

Büyük ()

Küçük ()

Ailedeki kişi sayısı :

a) 5 kişi ve altı

b) 6 kişi ve üstü

(ebeveynler ve çocuklar)

(ebeveynler, çocuklar ve diğer aile büyükleri)

b) Özel eğitim alan kardeşe ilişkin bilgiler

Adı – Soyadı :

Cinsiyeti :

Doğum Tarihi :

Takvim Yaşı :

Tanısı Nedir?

a) ÖG

b) MR

c) MMR

d) CP

e) DS

f) O

Tanısının Derecesi Nedir?

a) Ağır Derecede

b) Orta Derecede

c) Hafif Derecede

Ailenin kaçınıcı çocuğu :

Ne kadar zamandır eğitim alıyor? :

Eğitime başlangıç yaşı :

Özel eğitim alan çocuğunuz ile özel eğitim almayan çocuğunuz arasındaki yaş farkı ne kadardır?

a) 3 ve 3 yaştan az

b) 4 ve 4 yaştan fazla

EK-2

ENGELLİ KARDEŞE YÖNELİK TUTUM ÖLÇEĞİ

Sevgili kardeşler,

Bu ankette sizlerin, özel eğitim alan kardeşlerinize ilişkin duygularınızı ve düşüncelerinizi öğrenmek istiyoruz. Ankette kardeşinizle ilgili duygularınız, düşünceleriniz, karşılaştığınız güçlükler vb. konularla ilgili 28 bildirim yer almaktadır. Her cümlenin karşısında “Tamamen katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Katılmıyorum”, “Hiç katılmıyorum” seçenekleri bulunmaktadır. Bunları açıklayacak olursak:

Tamamen katılıyorum : Cümlede belirtilen duygu, düşünce veya davranışın sizin durumunuza tam olarak uyduğunu,

Katılıyorum : Cümlede belirtilen duygu, düşünce veya davranışın sizin durumunuza çoğunlukla uyduğunu,

Katılmıyorum : Cümlede belirtilen duygu, düşünce veya davranışın sizin durumunuza pek uymadığını,

Hiç katılmıyorum : Cümlede belirtilen duygu, düşünce veya davranışın sizin durumunuza hiç uymadığını göstermektedir.

Ankette yer alan cümleleri lütfen dikkatli bir şekilde okuyarak, her cümlenin karşısında yer alan 4 boşluktan, sizin durumunuza en uygun olana (X) işareti koyunuz. İhtenlikle vereceğiniz yanıtlar bu çalışmaya en büyük katkıyı sağlayacaktır. Sonuçlar araştırma amacıyla kullanılacak ve kesinlikle gizli tutulacaktır. Yardımlarınız için teşekkür ederim.

Gonca BERÇİN YILDIRIM

ENGELLİ KARDEŞE YÖNELİK TUTUM ÖLÇEĞİ

	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum
1-Kardeşimle birlikte oynamaktan hoşlanırım.	()	()	()	()
2-Kardeşimin diğer çocuklar gibi gelişemeyeceğini düşünüyorum.	()	()	()	()
3-Kardeşimin durumu beni endişelendiriyor.	()	()	()	()
4-Kardeşimin yatılı bir okulda kalmasını isterdim.	()	()	()	()
5-Kardeşimde diğer çocuklar gibi birçok şeyi öğrenebilir.	()	()	()	()
6-Kardeşimin varlığı evde huzurumuzu bozuyor.	()	()	()	()
7-Kardeşim iyi bir eğitim alabilirse büyüdüğünde kendini idare edebilir.	()	()	()	()
8-Kardeşimin evden uzaklaşmasını istiyorum.	()	()	()	()
9-Kardeşimle evde yalnız kalmaktan korkarım.	()	()	()	()
10-Kardeşim olmasaydı aile yaşantımız daha iyi olurdu.	()	()	()	()
11-Kardeşimle ilgilenmem nedeniyle derslerime çalışamıyorum.	()	()	()	()
12-Bir yere giderken kardeşimi de götürmekten hoşlanırım.	()	()	()	()
13-Kardeşimin hep böyle kalacak olması beni endişelendiriyor.	()	()	()	()
14-Kardeşimin durumundan dolayı ailemizin diğer insanlarla sosyal ilişkileri sınırlıdır.	()	()	()	()
15-Kardeşim ileride hayatını kazanmak için bazı işler yapabilir.	()	()	()	()

	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum
16-Annem ve babam bakamayacak hale geldiklerinde kardeşime ne olacak diye endişeleniyorum.	()	()	()	()
17-Kardeşime bakmak için kendi istediğim şeyleri yapamamak beni kızdırıyor .	()	()	()	()
18-Anne ve babamın kardeşimi benden daha çok sevdiklerini düşünüyorum.	()	()	()	()
19-Kardeşimin ailemiz için bir yük olduğunu düşünüyorum.	()	()	()	()
20-Kitaplarımı ve eşyalarımı karıştırdığı zaman kardeşime kızarım.	()	()	()	()
21-Kardeşimin eğitimden pek yarar sağlayacağını sanmıyorum.	()	()	()	()
22-Kardeşim yalnızca kendisine benzer özellikleri olan çocuklarla arkadaşlık edebilir.	()	()	()	()
23-Kardeşimin Durumundaki çocukların yaşamlarında pek fazla şey yapmalarını beklememek gerekir.	()	()	()	()
24-Kardeşimle ilgili konularda aileme yardımcı olmaktan mutluluk duyarım.	()	()	()	()
25-Kardeşim bizim için her zaman problem olacak.	()	()	()	()
26-Kardeşimin kendi yaşındaki diğer çocuklar gibi davranamaması beni üzüyor	()	()	()	()
27-Arkadaşlarımın yanında kardeşimin varlığından sıkılırım.	()	()	()	()
28-Kardeşim de normal çocuklarla okula gidebilir.	()	()	()	()

EK-3

ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK TUTUM ÖLÇEĞİ

ATTITUTES TOWARDS DISABLED PERSON

Sevgili Kardeşler,

Bu ankette özel eğitim alan bireylerle ilgili duygu ve düşüncelerinize ilişkin 20 bildirim bulunmaktadır. Her cümlenin altında 6 seçenek bulunmaktadır. Bunlar;

- Tamamen katılıyorum
- Katılıyorum
- Biraz katılıyorum
- Kesinlikle katılmıyorum
- Katılmıyorum
- Biraz katılmıyorum

Cümleleri dikkatli okuyarak bu seçeneklerden size en uygun olanını (X) işaretlemenizi ve hiçbir bildirimi yanıtsız bırakmamanızı rica ederim.

Her cümleyi içinizden geldiği ve kendi başınıza cevaplamanız bu çalışmaya büyük katkı sağlayacaktır.

Katkılarınız için teşekkür ederim.

Gonca BERÇİN YILDIRIM

ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK TUTUM ÖLÇEĞİ

Attitudes Towards Disabled Person

1.Engelli çocukların ana-babaları, engelli olmayan çocukların ana-babalarından daha az katı olmalıdır.

☐ Tamamen katılıyorum	☐ Biraz katılıyorum
☐ Katılıyorum	☐ Katılmıyorum
☐ Biraz katılıyorum	☐ Kesinlikle katılmıyorum

2.Bedensel engelli kişiler, engelli olmayanlar kadar zekidir.

☐ Tamamen katılıyorum	☐ Biraz katılıyorum
☐ Katılıyorum	☐ Katılmıyorum
☐ Biraz katılıyorum	☐ Kesinlikle katılmıyorum

3.Engelli kişilerle genellikle diğer kişilerden daha kolay geçinilir.

☐ Tamamen katılıyorum	☐ Biraz katılıyorum
☐ Katılıyorum	☐ Katılmıyorum
☐ Biraz katılıyorum	☐ Kesinlikle katılmıyorum

4.Engelli kişilerin çoğu kendileri için üzülürler.

☐ Tamamen katılıyorum	☐ Biraz katılıyorum
☐ Katılıyorum	☐ Katılmıyorum
☐ Biraz katılıyorum	☐ Kesinlikle katılmıyorum

5.Engelli kişiler de diğer insanlar gibidir.

☐ Tamamen katılıyorum	☐ Biraz katılıyorum
☐ Katılıyorum	☐ Katılmıyorum
☐ Biraz katılıyorum	☐ Kesinlikle katılmıyorum

6.Engelli çocuklar için özel okullar olmamalıdır.

☐ Tamamen katılıyorum	☐ Biraz katılıyorum
☐ Katılıyorum	☐ Katılmıyorum
☐ Biraz katılıyorum	☐ Kesinlikle katılmıyorum

7.Engelli insanların özel topluluklarda yaşamaları ve çalışmaları onlar için daha kolay olurdu.

☐ Tamamen katılıyorum	☐ Biraz katılıyorum
☐ Katılıyorum	☐ Katılmıyorum
☐ Biraz katılıyorum	☐ Kesinlikle katılmıyorum

8.Engelli kişilerin bakımlarını tamamen devlet üstlenmelidir.

☐ Tamamen katılıyorum	☐ Biraz katılıyorum
☐ Katılıyorum	☐ Katılmıyorum
☐ Biraz katılıyorum	☐ Kesinlikle katılmıyorum

9.Engelli kişilerin çoğu büyük ölçüde endişe duyar.

☐ Tamamen katılıyorum	☐ Biraz katılıyorum
☐ Katılıyorum	☐ Katılmıyorum
☐ Biraz katılıyorum	☐ Kesinlikle katılmıyorum

10.Engelli kişiler, engeli olmayan kişilerle aynı düzeye ulaşmaları beklenmemelidir.

☐ Tamamen katılıyorum	☐ Biraz katılıyorum
☐ Katılıyorum	☐ Katılmıyorum
☐ Biraz katılıyorum	☐ Kesinlikle katılmıyorum

11.Engelli bireyler engelli olmayanlar kadar mutludur.

☐ Tamamen katılıyorum	☐ Biraz katılıyorum
☐ Katılıyorum	☐ Katılmıyorum
☐ Biraz katılıyorum	☐ Kesinlikle katılmıyorum

12.Ağır derecede engelli olanlarla geçinmek hafif derecede engelli olanlarla geçinmekten daha güç değildir.

☐ Tamamen katılıyorum	☐ Biraz katılıyorum
☐ Katılıyorum	☐ Katılmıyorum
☐ Biraz katılıyorum	☐ Kesinlikle katılmıyorum

13.Engelli kişilerin normal yaşam sürdürmesi hemen hemen olanaksızdır.

☐ Tamamen katılıyorum	☐ Biraz katılıyorum
☐ Katılıyorum	☐ Katılmıyorum
☐ Biraz katılıyorum	☐ Kesinlikle katılmıyorum

14.Engelli kişilerden çok şey beklememek gerekir.

☐ Tamamen katılıyorum	☐ Biraz katılıyorum
☐ Katılıyorum	☐ Katılmıyorum
☐ Biraz katılıyorum	☐ Kesinlikle katılmıyorum

15.Engelli kişiler çoğunlukla kendi kendilerine kalmak isterler.

☐ Tamamen katılıyorum	☐ Biraz katılıyorum
☐ Katılıyorum	☐ Katılmıyorum
☐ Biraz katılıyorum	☐ Kesinlikle katılmıyorum

16.Engelli kişiler engelli olmayanlardan daha çabuk kırılırlar.

☐ Tamamen katılıyorum	☐ Biraz katılıyorum
☐ Katılıyorum	☐ Katılmıyorum
☐ Biraz katılıyorum	☐ Kesinlikle katılmıyorum

17.Engelli kişilerin normal bir sosyal yaşamları olamaz.

☐ Tamamen katılıyorum	☐ Biraz katılıyorum
☐ Katılıyorum	☐ Katılmıyorum
☐ Biraz katılıyorum	☐ Kesinlikle katılmıyorum

18.Engelli kişilerin çoğu diğer insanlar kadar yeterli olmadıklarını düşünürler.

☐ Tamamen katılıyorum	☐ Biraz katılıyorum
☐ Katılıyorum	☐ Katılmıyorum
☐ Biraz katılıyorum	☐ Kesinlikle katılmıyorum

19.Engelli kişilerle birlikte olduğumuzda söylediklerimize dikkat etmeliyiz.

☐ Tamamen katılıyorum	☐ Biraz katılıyorum
☐ Katılıyorum	☐ Katılmıyorum
☐ Biraz katılıyorum	☐ Kesinlikle katılmıyorum

20.Engelli kişiler çoğunlukla durumlarından hoşnut olmadıkları için mızımsızdırlar.

☐ Tamamen katılıyorum	☐ Biraz katılıyorum
☐ Katılıyorum	☐ Katılmıyorum
☐ Biraz katılıyorum	☐ Kesinlikle katılmıyorum